

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

Diplomová práce

ČESKÉ NÁZVY PTÁKŮ Z ETYMOLOGICKÉHO
A SLOVOTVORNÉHO HLEDISKA

Vypracovala: Zuzana Fialová Karpenková (ČJL)
Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jiří Rejzek, Ph.D.

Praha 2006

Čestně prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím sekundární literatury uvedené v závěru a pod odborným vedením PhDr. Jiřího Rejzka, Ph.D.

Z. Fil Kpl!

2. 1. 2006

Děkuji PhDr. Jiřímu Rejzkovi, Ph.D., za pomoc při shromažďování odborné literatury, za jeho vstřícnost i za trpělivost, s níž mi poskytoval cenné rady a nápady, jak se co nejlépe zhostit zvoleného tématu.

Můj dík patří i RNDr. Vladimíru Vohralíkovi, CSc., z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, jenž mi zcela nezištně a s velkou ochotou doporučil vhodnou literaturu a poskytl množství rad a postřehů z oblasti ornitologie a zoologické nomenklatury. Mgr. Alici Exnerové, Ph.D., z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy děkuji za zapůjčení potřebné literatury a za odbornou konzultaci.

Svým rodičům, sourozencům a manželovi děkuji za veškerou podporu, jež pro mě byla nesmírně důležitá.

Vysoká škola: Univerzita Karlova	Fakulta: Filozofická fakulta
Katedra/Ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace	Školní rok: 2004/2005
ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE (PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)	
pro: Zuzanu Karpenkovou	
obor: Český jazyk a literatura	
Název tématu: České názvy ptáků z etymologického a slovtvorného hlediska	
Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Autorka shromáždí odpovídající korpus domácích (českých) názvů ptáků. Vzhledem k rozsahu ornitologického názvosloví se omezí na jména rodová, ke jménům druhovým přihlédně pouze, pokud jsou známá a etymologicky zajímavá 2. Provedení etymologické a slovtvorné analýzy názvů s důrazem na motivaci pojmenování (včetně srovnání s jinými slovanskými jazyky) 3. Vyhodnocení analýzy: slova zděděná z prajazyka a slova nová, vyhodnocení rozdílných motivačních okruhů (v rámci toho postavení názvů onomatopoického původu), problematika přenášení rodových názvů aj. 	
Rozsah grafických prací: --	
Rozsah průvodní zprávy: --	
Seznam odborné literatury: Budiszewska, W.: Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. Wrocław 1965. Dungel, J., Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky. Praha 2001. Kořínek, J. M.: Studie z oblasti onomatopoeje. Praha 1934. Košťál, J.: Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého. Praha 1895. Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1997. Mareš, F. V.: K metodice etymologického bádání: etymologie některých slovanských pojmenování ptáků onomatopoického původu. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000. Rejzek, J.: Český etymologický slovník. LEDA 2001.	
Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jiří Rejzek, Ph.D.	
Datum zadání diplomové práce: 29. 11. 2004	
Termín odevzdání diplomové práce:	
L. S.	

OBSAH

1. Zkratky a značky	5
1.1 Zkratky jazyků	5
1.2 Ostatní zkratky a značky	6
1.3 Zkratky použité literatury	7
2. Úvod	9
2.1 Kulturně-historické pozadí vzniku ptačích jmen	10
2.2 Ornitologická nomenklatura a národní obrození	15
3. Etymologie českých jmen ptáků	18
3.1 Potápky a veslonozí	18
3.2 Brodiví	19
3.3 Vrubozobí	21
3.4 Dravci	26
3.5 Hrabaví	36
3.6 Krátkokřídlí	42
3.7 Dlouhokřídlí a svišťouni	45
3.8 Měkkozobí a kukačky	48
3.9 Sovy a lelkové	53
3.10 Srostloprstí	58
3.11 Šplhavci	60
3.12 Pěvci	63
3.12.1 Příbuzní snovačům	63
3.12.2 Příbuzní pěnicím	73
3.12.3 Příbuzní drozdům	80
3.12.4 Příbuzní krkavcovitým	87
4. Etymologie českých lidových jmen ptáků	93
4.1 Volně žijící ptáci	93
4.2 Domácí ptáci	105
4.3 Dodatek	111
5. Klasifikace jmen ptáků	112
5.1 Klasifikace jmen podle onomaziologických motivací	113
5.2 Klasifikace jmen z hlediska slovo tvorby	115
5.3 Klasifikace jmen podle doby vzniku	116
6. Závěr	118
7. Přílohy (1–2)	120
8. Resumé	125
9. Rejstřík	126
10. Literatura	128

1. Zkratky a značky

V této části uvádíme seznamy zkratk jazyků, ostatních zkratk a značek a nakonec seznam zkratk použité literatury.

1.1 Zkratky jazyků

Zkratky, které v práci používáme, mohou zastupovat substantivum (*čeština*), adjektivum (*český*) nebo adverbium (*česky*).

alb.	albánský	isl.	islandský
ang.	anglický	it.	italský
ar.	arabský	j-	jího-
arm.	arménský	jv-	jihovýchodo-
av.	avestský	kaš.	kašubský
b.	bulharský	kelt.	keltský
balt.	baltský	korn.	kornwallský
br.	běloruský	kymer.	kymerský
bret.	bretonský	laš.	lašský
bsl.	baltoslovanský	lat.	latinský
csl.	církevněslovanský	lid.	lidový
č.	český	lit.	litevský
d.	dialekt	lot.	lotyšský
dán.	dánský	luž.	lužickosrbský (hl. i dl.)
dl.	dolnolužickosrbský	maď.	maďarský
ev.	evropský	mak.	makedonský
fin.	finský	mor.	moravský
fr.	francouzský	msl.	moravskoslovenský
gal.	galský	nář.	nářeční
germ.	germánský	n-	ново-
gót.	gótský	něm.	německý
han.	hanácký	niz.	nizozemský
hl.	hornolužickosrbský	nor.	norský
ch.	chorvatský	nord.	nordický
chet.	chetitský	osman.	osmanský
chod.	chodský	p.	polský
ide.	indoevropský	per.	perský
ind.	indický	polab.	polabský
ir.	irský	pom.	pomořanský
írán.	íránský	pomsln.	pomořkoslovinský

port.	portugalský	st.	starší
pr.	pruský	st-	staro-
pra-	pra- (<i>prač.</i> – <i>pračeský</i>)	sthn.	starohornoněmecký
před-	před- (<i>předsl.</i> – <i>předsl.-vanský</i>)	sti.	staroindický
psl.	praslovanský	stř-	středo-
r.	ruský	stsl.	staroslověnský
román.	románský	šp.	španělský
rum.	rumunský	švéd.	švédský
ř.	řecký	švýc.	švýcarský
s.	srbský	ttat.	turkotatarský
s-	severo-	tur.	turecký
sas.	saský	ukr.	ukrajinský
sev.	severský	val.	valašský
slez.	slezský	v-	východo-
slk.	slovenský	všesl.	všeslovanský
sln.	slovinský	wal.	waleský
sl.	slovanský	z-	západo-

1.2 Ostatní zkratky a značky

adj.	adjektivum	sg.	singulár
arch.	archaický	sém.	sémantický
dem.	deminutivum	spis.	spisovný
f.	femininum	srov.	srovnej
gen.	genitiv	subst.	substantivum
hovor.	hovorový	suf.	sufix
kn.	knižní	zool.	zoologický
m.	maskulinum	*	nedoložený lexém, morfém, foném
ojed.	ojedinělý	>	další vývoj lexému, morfému, fonému
onom.	onomatopoický	<	zpětný vývoj lexému, morfému, fonému
pl.	plurál		
pref.	prefix.		
příp.	přípona		
říd.	řídký		

1.3 Zkratky použité literatury

AslPh	Archiv für slavische Philologie. Berlin 1876–1929.
Bart	Bartoš, F.: Dialektický slovník moravský. Praha 1906.
Brück	Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa 1970.
Budz	Budziszewska, W.: Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
Clar	Claretus: Ptačí zahrádka. Brno 1991.
ČJA 1–4	Český jazykový atlas 1–4. Praha 1992–2002.
E-V	Erhart, A. – Večerka, R.: Úvod do etymologie. Praha 1981.
ESJS 1–12	Etymologický slovník jazyka staroslověnského 1–12. Praha 1989–2004.
H-K	Holub, J. – Kopečný, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952.
H-L	Holub, J. – Lyer, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. Praha 1992.
HSSJ 1–5	Historický slovník slovenského jazyka I–V. Bratislava 1991–2000.
Huj	Hujer, O.: Příspěvky k historii a dialektologii českého jazyka. Praha 1961.
Jg 1–5	Jungmann, J.: Slovník česko-německý I–V. Praha 1989, 1990.
Klůz	Klůz, Z.: Naše ptactvo v lidovém názvosloví a vědecké terminologii. Praha 1977.
Kop	Kopečný, F.: Základní všeslovanská slovní zásoba. Praha 1981.
Koř	Kořínek, J. M.: Studie z oblasti onomatopoeje. Příspěvek k otázce indoevropského ablautu. Praha 1934.
Košť 1–2	Košťál, J.: Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého I, II. Velké Meziříčí 1895.
Kott 1–7	Kott, F. Š.: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický I–VII. Praha 1878–1893.
Kott-B	Kott, F. Š.: Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému. Praha 1910.
KZ	Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Berlin 1852 a násl.
LF	Listy filologické, dříve Listy filologické a pedagogické. Praha 1874 a násl.
Mch	Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1997.
Mar	Mareš, F. V.: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Praha 2000.
NŘ	Naše řeč. Praha 1917 a násl.
OI 1–2	Oliva, K. a kol.: Polsko-český slovník I, II. Praha 1999.

- OtSN 1–27 Ottův slovník naučný I–XXVII. Praha, 1888–1908.
- Pokor Pokorny, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern–München 1949–1965.
- Rej Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Voznice 2001.
- SchČ Sedláček, J. a kol.: Srbocharvátsko-český slovník. Praha 1982.
- Sław Sławski, F.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1952–1956.
- UkrČ 1–2 Kurimský, A. – Šišková, R. – Savický, N.: Ukrajinsko-český slovník I, II. Praha 1994, 1996.
- Vasm 1–4 Vasmer, M.: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka I–IV. Moskva 1986, 1987.
- ZslPh Zeitschrift für slavische Philologie. Leipzig, Heidelberg 1925 a násl.
- Zub 1–2 Zubatý, J.: Studie a články. Výklady etymologické a lexikální I, II. Praha 1945, 1949.

2. Úvod

Diplomová práce je zaměřena na etymologické a slovotvorné zkoumání českých názvů ptáků. Domácí jména ptáků mají dvě vrstvy: 1. Do 18. stol. se v češtině užívala jména zděděná z ide. (*husa, sova*), psl. (*slavík, jestřáb*) nebo jen č. (*křehař*). 2. Od 18. stol. se začalo utvářet soustavné vědecké názvosloví. Vědeckými názvy se stávala a) jména lidová (*polák, turkyně*), b) pololidová, založená na německých jménech (*morčák, lžičák*), c) umělé názvy, a to přejaté z jiných jazyků – hlavně z ruštiny (*hohol, kaholka, kajka*), méně z polštiny (*trač*) – nebo vytvořené podle cizích jmen (*hvízdák, kopřivka*). Vývoj ornitologické nomenklatury se však nezastavil ani dnes. České názvosloví se proměňuje v důsledku revize taxonomie a dosavadních znalostí či objevů nových ptačích druhů. Týká se to však pouze specií vyskytujících se mimo území České republiky. V kap. 2.1 Kulturně-historické pozadí vzniku ptačích jmen se o této problematice zmiňujeme především proto, abychom ukázali současné slovotvorné postupy v oblasti přírodních věd.

Musíme také počítat s nestálostí českého názvosloví, jež má za následek, že některé ptáky lze najít pod několika jmény. (Latinské názvy jsou rovněž variabilní, ale již dlouho se řídí přesnými pravidly.) V naší práci má tato problematika dopad na praktickou stránku, tzn. na správné určení ptáka, zvláště když pojednáváme o nářečních jménech, jejichž nositele můžeme mnohdy identifikovat pouze podle latinského jména, protože popis nedostačuje nebo chybí. V těchto případech jsme se opírali především o *Prodromus českých obratlovců* (1894) Františka Bayera a o *Faunu ČSSR. Ptáci I–III* (1972–1983) Karla Hudce a Waltra Černého, jež mimo jiné obsahují informace o starší podobě nomenklatury. Rozlišovat jednotlivé druhy ptáků a poznat jejich chování, způsob života a prostředí, v němž se vyskytují, pro nás bylo nezbytně nutné; vyžadoval to výrazný interdisciplinární charakter této práce.

Občas jsou difference ve vědecké terminologii do určité míry irelevantní, protože nás zajímá především lingvistický aspekt. Pokud jde o základní pojmenování nejběžnějších ptáků žijících u nás, hlavně o jména všeslovanská, jsou jen s malými výjimkami neměnná už od praslovanského období. I když se vždy nekryjí se současným českým vědeckým názvoslovím, nemělo to na postup ani výsledky naší práce, která je lingvistická, nikoli ornitologická, žádný podstatný vliv. Např. *sýkora koňadra* je druh jedné sýkory, pro nás jsou to však dvě jména, jimž se věnujeme zvlášť. Znamená to, že se budeme pohybovat na úrovni rodů, a někdy i specií – *sýkora* je jméno rodové, *koňadra* je jméno druhové. Okrajově se zmiňujeme i o starých názvech, většinou ze staroslověnštiny, které v dnešní češtině již nežijí, např. *ležaja*.

Pro základní poučení o vzniku a vývoji většiny jmen, jimž se v práci věnujeme, jsme použili tyto české etymologické slovníky: Holub, J. – Kopečný, F.: *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha 1952), Holub, J. – Lyr, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* (Praha 1992), Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha 1997), Rejzek, J.: *Český etymologický*

slovník (Voznice 2001) a *Etymologický slovník jazyka staroslověnského 1–12* (Praha 1989–2004); podrobné citace viz v kap. 10. Literatura. Všechny slovníky přinášejí užitečné poznatky a napomáhají přinejmenším ukázat možné úhly pohledu na zkoumaná slova, protože ve výkladu některých jmen se mírně či výrazněji rozcházejí. I slovníky s nejstručnějším výkladem hesel přinášejí podstatné svědectví o tom, kterou etymologii upřednostňují a považují za nejpravděpodobnější. Dále jsme použili dialektologické a cizojazyčné slovníky, které nám napomohly rozšířit poznatky o příbuzenských vztazích mezi názvy ptáků v různých slovanských (i jiných indoevropských) jazycích, a studie a články vztahující se k problematice, jíž jsme se zabývali.

Naším cílem bylo věnovat se jménům ptáků žijících u nás, jejichž historie často sahá do období praslovanštiny, nebo dokonce indoevropštiny, a rovněž jménům, jež vznikala od 18. stol. v závislosti na rozvoji přírodních věd. Pro výběr ptáků jsme využili několik děl, avšak především kniha Dungel, J. – Hudec, K.: *Atlas ptáků České a Slovenské republiky* (Praha 2001) nám posloužila jako základní zdroj. Pochopitelně ne vždy bylo možno dodržet požadavek geografického rozšíření na území Čech. Např. *raroh* je u nás nesmírně vzácný (pouze v cípu jižní Moravy hnízdí jen 8–12 párů), ale jeho jméno vzniklo již v praslovanštině. To je důvod, proč jsme ho do naší práce zařadili. Vyloučili jsme však ostatní ptáky, již jsou u nás podobně vzácní nebo již se k nám pouze zatoulávají a jejich jméno je zřejmě poměrně mladé, např. *ústřičník*, *tenkozobec* a další. Rovněž jsme pominuli ptáky, jejichž jména jsou sice stará, ale již u nás vůbec nežijí, jako *papoušek*, *rajka* či *plameňák*.

Při citaci odborné lingvistické literatury jsme vytvořili zkratky, jež napomohly zestručnit náš výklad a zredukovat množství poznámek pod čarou. Každá sestává ze zkratky jména autora nebo zkratky názvu slovníku nebo časopisu a dále z čísel, jež označují stránku, kde se citovaná pasáž nachází. U slovníků připojujeme i díl a u časopisů ročník a případně i číslo, pokud je to nutné. Jednotlivé zkratky slovníků a časopisů viz výš v kap. 1.4 Zkratky použité literatury. Při citacích odborné ornitologické a zoologické literatury jsme postupovali obvyklým způsobem, tzn. uvádíme je v poznámkách pod čarou.

2.1 Kulturně-historické pozadí vzniku ptačích jmen¹

V dávných dobách byli lidé mnohem více spjatí s přírodou. Podrobně sledovali jednotlivé přírodní cykly, od střídání dne a noci až po změny ročních období, jak to dodnes ukazují např. pranostiky, protože na jejich znalostech závisel život lidí. A nejen to. O mnoho lépe než my dnes znali zvířata a rostliny, protože živé organismy jako součást životního prostředí a jeho cyklů představovaly entity, síly a energii, s nimiž

¹ V této kapitole sice pojednáváme o ptácích a jejich jménech, ale stále máme na mysli, že zkoumanou problematiku můžeme vztáhnout na všechny ostatní organismy z říše živočichů i z říše rostlin, a to především v obecnějších otázkách, jichž se dotýkáme.

105

odpradávní spolupracovali, soupeřili, obávali se jich, využívali je nebo s nimi komunikovali. Na podrobnější znalost ptáků ukazují také některá jména dochovaná v nářečích, kterými se odlišovali jedinci téhož druhu s určitou vlastností. Například samec koroptve, kterému narostla brka tak, že je překládal přes sebe, byl označován *vidlák* (Bart 482). Na druhé straně lidé pro některé jevy nacházeli taková vysvětlení, která se jim pod vlivem pověr a laického pohledu jevila nejpravděpodobnější, a dnes víme, že jejich příčiny jsou zcela jiné. Ukazuje to např. starší jméno lelka *kozodoj* (které bylo přejato i vědou, ve starší literatuře najdeme ještě původní druhové jméno *lelek kozodoj* místo dnešního *lelek lesní*), o němž se lidé domnívali, že saje kozám mléko, když ho našli ve chlévě. Ve skutečnosti tam zaletěl za mouchami.

Nesmíme proto zapomínat na silný vliv mýtů, přírodních náboženství, pověr, tabu, starých kultur a dalších vlivů, jež do vnímání světa našich předků vnášely zkreslené úsudky a také významný podíl antropomorfizace. Lidé například mysleli, že za dávných dob ptáci mluvili lidskou řečí. Pohané považovali ptáky za posvátné a za posly bohů vyslané k lidstvu. Z této víry pramení věšteství založené na pozorování letu ptáků, jeho směru, na počtu ptáků a také na poslouchání jejich křiku (proslulí byli hlavně starořímsí auguři). Posvátnou úctu pociťovali před ptáky i křesťané; věřili, že i oni oslavují den Božího narození, a tak vznikla „ptačí koleda“. Ptáci v různých rolích vystupují v příbězích s křesťanskou tematikou, buď jako pokorní tvorové milující Boha a Krista, kterému pomáhají, nebo naopak jako zrádní tvorové. Např. vlaštovky pomáhaly hasit hořící Jeruzalém, od čehož mají dodnes popálené krčky doruda, křivky se snažily vytáhnout hřeby z Kristových ran, a proto mají pokřivené zobáčky, naopak vrabci obstarali hřeby na přibití Krista na kříž. V pozdějších lidových vyprávěních s náboženskou tematikou ptáci vystupují i jako tvorové s drobnými chybami, jaké mívají obyčejní lidé. Např. hrdlička měla houpat malého Ježíška v kolébce, ale neměla stání a neustále odletovala. Panna Marie jí proto uvázala šňůrkou za krk ke kolébce a na památku hrdličky zůstal černý proužek. (Více viz Košť 1 6–11.)

V posledních dvou tisíciletích silná vazba na přírodu stále přetrvávala, ale rychleji než dříve se oslabovala v důsledku rostoucích a rozmáhajících se civilizací, které stavěly města, zkulturovaly krajinu a podstatně měnily životní prostředí. Ještě v 19. stol. představovali ptáci důležité zástupce přírody, kteří byli využíváni jednak čistě pragmaticky na přípravu pokrmů, ale také byli vnímáni jako společníci v domácnosti a ceněni za svůj zpěv. Lidé běžně chytali a prodávali pěvce, které pak drželi v klecích, např. čečetky, pěnkavy, konopky, hýly, chocholouše, kosy, drozdy a další. Proto byla poměrně častá profese ptáčníka, jenž k odchytu ptáků používal různé nástroje a pomůcky (sítě, lep, skřípce, oka) i jiné ptáky (sýčky, výry, na něž ostatní ptáci přes den útočí). V současnosti již profese ptáčníka nežije, mimo jiné proto, že odchyt zpěvných ptáků je ze zákona zakázán, a chov pěvců, kteří se u nás vyskytují, taktéž zanikl. Lidé ve svých domácnostech vlastní pouze exotické ptáky, již nejsou ceněni pro zpěv, ale pro pestré zbarvení, a často i pro schopnost naučit se opakovat slova a věty, která je u většiny ptáků neobvyklá. Podobným vývojem prošlo i sokolnictví. Již odpradávní představovalo přirozený způsob lovu, později bylo vyhrazeno vyšším společenským

vrstvám, přičemž jeho význam pak nebyl ryze praktický, ale sloužilo zároveň jako zábava. Ústup sokolnictví je datován od 18. stol. V současnosti se chovem dravců a jejich výcvikem zabývají sokolnické spolky, které často provádějí osvětu v této oblasti a seznamují veřejnost se životem dravců prostřednictvím přednášek spojených s ukázkami dovedností jednotlivých ptáků apod.

Naznačený vývoj je v hrubých rysech patrný i ve způsobu pojmenovávání ptáků. Stará jména, která pocházejí nejpozději z praslovanského období, jsou motivována různými znaky ve vzhledu ptáků, jejich hlasy a také jejich typickým pohybem, počínáním a vlastnostmi a pocházejí od laiků. Zde vidíme utvářející se vztah lidí k ptákům a to, jak je vnímali. V ptačích jménech se obráží nejen lidský pohled na jejich vlastnosti, schopnosti, typické aktivity apod., ale také prosté pozorování ptáků a snaha je poznávat a odlišovat od sebe. Lze proto říci, že jde o pojmenovávání nezáměrné a subjektivní. (Podobně, ale poetičtěji tento názor vyjádřil Flajšhans NŘ 24 193: „Tak jako u rostlin se v nich \v ptačích jménech\ jasně projevuje také duše lidu, jenž těm opeřencům jména udílí.“) Od 18. a u nás hlavně od 19. stol. se datuje nová fáze pojmenovávání živočichů. Tvorba jmen (spontánní pojmenovávání zvířat) již nebyla v rukou laiků, ale stala se úkolem odborníků, jejichž snahou bylo vytvořit odborné názvosloví. Toto téma si zaslouží bližší pohled, proto se mu věnujeme v následující kapitole 2.2 Ornitologická nomenklatura a národní obrození.

V aktuální současnosti (tzn. ve 20. a 21. stol.) je pojmenovávání nových druhů ptáků výhradně v rukou ornitologů, kteří nová jména či změny v názvosloví případně konzultují s lingvisty; jejich postup je, řekli bychom, záměrný a objektivní. Vytváření nových jmen závisí na objevování nových druhů a poddruhů ze vzdálených, ještě neprobádaných oblastí a dalším důvodem pro vznik nových jmen je potřeba obnovit, upřesnit či jinak pozměnit dosavadní české názvosloví. Systém živočichů a jejich jmen je totiž umělý (vytvořený člověkem), a proto existuje snaha jej neustále vylepšovat, upřesňovat a pokud možno zdokonalovat, aby se co možná nejvíce přiblížil přirozenému (přírodnímu) systému.

Tyto revize se někdy setkávají s nesouhlasnými reakcemi jiných ornitologů. V 50. letech 20. stol. bylo na kongresu českých zoologů v Opavě vytvořeno české názvosloví, jež bylo nakonec i přes výhrady přijato.² Od poloviny 90. let se vede polemika o tzv. oficiálním českém národním názvosloví ptáků, kterou otevřel další pokus o vytvoření českého názvosloví.³ Vznikla česká jména pro asi 8 500 druhů ptáků, proto odpůrci tohoto kroku zdůrazňují jeho neopodstatněnost (latinské názvy pro exotické ptáky jsou již zavedené a běžně užívané). Kromě toho dosud nevznikla potřeba mít k dispozici česká jména např. pro všech 226 druhů hrncířníků, žijících v Jižní Americe. Odpůrci poukazují i na nezvyklost nových jmen, která působí jako z doby národního obrození, např. *květosavka zvonková*, *muchálek neklidný*, *pištec nezdobený* či *kachyně parníková*.

² Kratochvíl, J. – Bartoš, E.: Soustava a jména živočichů. Praha 1954.

³ Gosler, A.: Atlas ptáků světa. Bratislava 1994. Odborné názvosloví přeložili M. Čapek, F. Hanák, K. Hudec, R. Pavíza.

Některá jména deklarují jako otrocké překlady,⁴ ale jde spíše o převedení z latiny, např. *mesit* z *Mesitornis*, *sialie* ze *Sialia* nebo *kalypta* z *Calypte*. Nejvíce se ozývají hlasy proti zavádění nových jmen pro ptáky, již svá česká jména už mají: tak vzniklo nové *velechvost* místo *lyrochvost*, *tkalčík* a *přádelník* místo *snovač* apod. Také *zebříčka pestrá*, známější i mezi veřejností, protože se u nás v obchodech se zvířaty prodává jako klecový pták, byla přejmenována na *pásovníka šedého*. Některá rodová jména byla neopodstatněně pozměněna, např. zkrácena (*housenečník* na *housenčík*) či převedena na deminutivum (*popeláč* na *popeláček*). Při tvorbě zcela nových jmen si autoři názvosloví vypomáhali odvozovacími sufixy (*lejskovec*, *lejsčík* od již existujícího *lejssek* nebo *tyranovec*, *tyrančík*, *tyránek* od původního *tyran*) anebo skládáním (*orlokáně*).

Veškerá práce na ornitologické nomenklatuře byla prozatím dovršena roku 2003 vydáním *Soustavy a českého názvosloví ptáků světa*⁵ obsahující jména pro 9 978 ptačích druhů, mezi nimiž je i 190 druhů vyhynulých ptáků. V úvodu této publikace autoři připouštějí nedokonalost předchozího českého názvosloví a zároveň zdůrazňují jeho potřebu. Na tomto místě uvádíme výťah důvodů, které vedly k vytvoření národního názvosloví, jak je vyjmenoval Hudec již v polemice před deseti lety:⁶

- „Trvale se zvyšující počet dotazů na česká jména různých exotických ptačích druhů ze strany překladatelů literatury (nejen odborné), televizních filmů, pracovníků zoologických zahrad, muzeí, odborněji fundovaných cestovatelů aj. (...)“

- „Není reálná možnost dokumentace dosud vytvořených, a zejména nově vytvářených jmen. Je tedy možné nalézt stejný druh v různých zoologických zahradách nebo knihách pod několika různými jmény (...)“

- „Při spontánním vytváření jmen ad hoc nelze očekávat systémový přístup, který by v nezbytné míře respektoval systematickou funkci názvosloví.“

- „Potřebu zabránit chaotickému pojmenování jednotlivých druhů pocítili u nás zejména chovatelé, kteří zpracovali kompletní české názvosloví (...) některých ptačích skupin. Podobně začali vydávat úplné monografie jednotlivých skupin prof. Veselovský a jeho spolupracovníci v edici „Zvířata celého světa“. (...)“

- „Se vznikem světových check-listů ptáků vznikají i národní názvosloví všech ptačích druhů. Připravuje se i světový přehled národních názvů, vyvolaný zejména nutností osvětové a propagační práce v ochraně mnoha set ohrožených ptačích druhů.“

Autoři vycházeli z předešlého Atlasu ptáků světa, jež však podrobili důkladné revizi. Vzhledem k větší dostupnosti světové ornitologické literatury, která u nás před rokem 1994 chyběla, byla nyní práce na názvosloví výrazně usnadněna. Autoři kromě předchozích postupů využili i návrhů na jména, jež obdrželi od jiných ornitologů a spolupracovníků. Cílem revize bylo zachovat stabilitu názvosloví, a proto byla změněna pouze ta jména, jež byla chybná, nepřesná, nevhodná či zavádějící. Druhová jména byla vytvořena na základě jména vědeckého (např. *fuscus* – hnědý). Bylo-li latinské jméno

⁴ Brandl, P.: Vyhraje bobolink nad vlhovcem? *Vesmír*, r. 74, s. 228.

⁵ Hudec, K. – Čapek, M. – Hanák, F. – Klimeš, J. – Pavíza, R.: *Soustava a české názvosloví ptáků světa*. World Bird Species: Checklist: Scientific and Czech Names. Přerov 2003.

⁶ Hudec, K.: České národní názvosloví ptáků – ano či ne? *Vesmír*, r. 74, s. 393.

nevhodné, autoři přihlédli k anglickému jménu ptáka. Jestliže i ono se ukázalo jako nevhodné, volili autoři jiný postup. Jiným postupem je míněno vytvoření jména podle vzhledu, zbarvení, geografického rozšíření, ekologických a jiných vlastností jednotlivých druhů ptáků apod. Vznikla i řada jmen věnovacích. Protože národní nomenklatura, na rozdíl od mezinárodní, není závazná, bude zajímavé sledovat, nakolik se nové názvosloví ujme.

Shrnutí: Nejvýznamnější rozdíly ve výše popsaném „lidovém“ (starém, spontánním, přirozeném) a „odborném“ (novodobém, umělém, regulovaném) pojmenovávání ptáků a užívání jejich jmen tkví v těchto bodech:

<p>Staré a lidové názvy ptáků jsou v převážné většině jednoslovné. Výjimky tvoří např. mor. <i>plavý drozd</i> „drozd“, <i>plavý stehlík</i> „slavík“ apod.</p>	<p>České odborné názvy specií jsou pouze dvoukomponentové, subspecií trojkomponentové.</p>
<p>Staré a lidové názvy v důsledku spontánního a nikým neřízeného vzniku netvoří žádný systém či strukturovaný soubor jmen.</p>	<p>Odborné názvy utvořené „uměle“ alespoň částečně tvoří strukturovaný soubor, který se pokouší dodržet biologickou klasifikaci ptáků podle taxonů (především podle rodů).</p>
<p>(Domníváme se, že způsob zrození starých a lidových jmen lze charakterizovat slovem vznik.)</p>	<p>(Domníváme se, že způsob zrození odborných jmen lze charakterizovat slovem tvorba.)</p>
<p>Často existuje více hláskově obměněných variant jednoho jména (např. <i>hýl</i>, <i>hejl</i>; <i>sýkora</i>, <i>sýkorka</i>; <i>rorýs</i>, <i>rorejka</i>, <i>lorajs</i>, <i>rorés</i>, <i>rurýs</i> a mnoho dalších), v dialektech bývají i odlišnosti lexikálního charakteru (např. <i>čejka</i> je chod. <i>kníhavka</i>, <i>knikavka</i>, han. <i>ahežka</i>, <i>áheška</i>, mor. <i>kivis</i>, <i>kiviska</i>, <i>piviska</i>, zmor. <i>kolajka</i> atd.).</p>	<p>V každém národním (odborném) jazyce panuje snaha nazývat ptáky jednotně, aby se předešlo nedorozuměním. Ne vždy je to ale možné a jednotné názvosloví je spíše ideálem. Některé názvy zanikají v důsledku dominance jiných názvů, jiné vznikají chybně (např. špatným určením příbuzenství mezi druhy) a jsou následně opravovány, tvoří se národní jména pro ptáky, jimž dosud chyběla, a nelze popřít ani nesouhlasné postoje ornitologů k nomenklatuře a případnou polemiku mezi nimi. (Do jisté míry se dokonce předpokládá, že „nelze počítat s jeho [národní názvosloví] naprostou strnulostí a dodržovat ho je věcí určité zodpovědnosti.“)⁷</p>

⁷ Tamtéž, s. 394.

<p>Užívají se pouze jména v národním jazyce, ačkoli existuje množství hláskových i lexikálních variant. Při nepochopení mluvčích z různých jazykových regionů je nutné ptáka popsat, ukázat apod.</p>	<p>V odborné komunikaci se užívá celosvětově platné latinské názvosloví. Ačkoli i ono je přes svou stabilitu značně proměnlivé a nejednotné, představuje nejlepší možný soubor jmen všech zoologických (a samozřejmě i botanických) specií.</p>
---	---

2.2 Ornitologická nomenklatura a národní obrození

V 16. stol. v našich zemích došlo ke značnému rozmachu věd. V této době se Salomon Gesner pokusil vytvořit ornitologické názvosloví, ale teprve jezuita Jan Viktorinus sestavil první seznam všech českých ptáků, který vyšel roku 1679 za podpory Bohuslava Balbína. V 18. stol. nastal ve vědeckém názvosloví velký skok díky biologovi Carlu von Linné, jenž doporučil binomickou nomenklaturu. U nás v tomto století patřilo mezi nejužívanější díla *Vocabularium trilingue* (1723), ale ve druhé polovině 18. stol., v roce 1786, vyšel seznam ptáků žijících na Zbirožsku od J. Jiráska. Tento seznam byl prvním opravdově vědeckým soupisem ptáků určité lokality.

V této kapitole bychom chtěli upozornit na specifickou etapu vzniku pojmenování některých ptáků, kterou můžeme vymezit přibližně obdobím od počátku 19. stol. do 20. až 30. let 19. stol., ale práce zakládající ornitologii u nás vycházely i v druhé polovině 19. stol. V jedné z počátečních fází národního obrození vrcholila snaha oživit český jazyk nejen jako nástroj běžné komunikace, ale hlavně jako prostředek pro sdělování náročných myšlenek z oblasti umění, filozofie, politiky, vědy v nejširším slova smyslu. Vzhledem k tomu, že se nesmírně zrychlil rozvoj věd (humanitních i exaktních), techniky a dalších oblastí lidského života, bylo dvojnásob nutné kultivovat jazyk i jeho slovní zásobu, která do té doby byla nedostačující. Okruh spolupracovníků Josefa Jungmanna (1773–1847) zahrnoval jak osobnosti ze sféry literární, a širěji umělecké, tak ze sféry vědecké (tzv. vědecká škola Jungmannova). Ti svou prací a tvorbou vědomě a aktivně přizpůsobovali český jazyk uměleckým i vědeckým potřebám, a tak vznikaly nové termíny a názvosloví pro množství jednotlivin, jevů a dějů z nejrůznějších vědeckých oborů.

Náš zájem je soustředěn na ornitologické názvosloví a taxonomii, k jejichž rozvoji přispěli především Jan Svatopluk Presl (1791–1849), Antonín Frič (1832–1913) a také Karel Slavoj Amerling (1807–1884). Jejich cílem nebylo vytvořit nová jména pro ptáky žijící u nás, ta vytvořili lidé již během věků a nebylo nutno je měnit či vylepšovat. Badatelé se zaměřili na pojmenovávání ptáků, již k nám byli dovezeni z cizích krajů nebo k nám zaletovali jako noví hosté. Přilétali pravděpodobně v důsledku velkých změn krajiny, k nimž došlo během již zmíněného technického a civilizačního rozvoje

v naší zemi, a vlastně v celé Evropě. Tito ptáci měli svá jména z domovin, kde se běžně vyskytují, a ta badatelé buď počesťovali (někdy vznikaly kalky), např. *pelikán* byl počesťen na *šediper*, *kormorán* byl podle ruštiny přejmenován na *baklan*, nebo pro ně vymýšleli zcela nová jména, např. pro *albatrosa* vzniklo jméno *buřňák*. Dnes však máme opět *pelikána*, *kormorána* a máme *albatrosa* i *buřňáka* jako zástupce různých čeledí, albatrosovitých (*Diomedidae*) a buřňákovitých (*Procellariidae*), oba jsou z téhož řádu trubkonosých (*Procellariiformes*). Uveďme si konkrétněji ještě jeden příklad nově utvořeného jména, jež se dnes neužívá: *Kasarka* je Preslův novotvar pro druh bernešky (u Šmilauera NŘ 24 135 husa rudá, *Casarca ferruginea*, a berneška tmavá, *Branta bernicla*). Jméno přejal z r. *kazárka* a bylo prý přijato i jako vědecký název *Casarea*.⁸ V současné zoologické literatuře se však toto jméno nepoužívá pro žádný druh z řádu vrubozobých (*Anseriformes*), kam patří kachny, husy, husice, labutě ad. Z publikace F. Bayera⁹ jsme zjistili, že jménem *kasarka* byla nazývána kasarka rudá nebo husa rudá, jejíž lat. označení však bylo *Tadorna rutila* nebo *T. casarca*. Podle současné zoologické literatury by to měla být husice. Např. Hudec a Černý¹⁰ lat. rodové označení *Casarca* uvádějí jako dříve užívanou variantu pro rod husice a starší české jméno husa rudá připomínají ve výkladu o husici rezavé (*Tadorna ferruginea*, další latinská jména, jež se používají nebo používala, jsou *Anas ferruginea* a *A. casarca*). Tento pták je vesměs celý zbarvený rezavě či rezavohnědě až rezavooranžově. V č. jméno *kazarka*, *kasarka* pro husici zaniklo, dosud se ale udrželo ve slovenském názvosloví. Šmilauer se zmiňuje ještě o bernešce tmavé (*Branta bernicla*), jež je u Bayera¹¹ jako husa berneška (*Bernicla brenta* nebo *B. torquata*) a Hudec a Černý¹² uvádějí další možnost *Anas bernicla*. V lat. názvosloví se tedy podoba *kazarka* a její varianty nevyskytují. Zato jsou v ruském názvosloví, v němž jsou všechny druhy bernešek pojmenovány *kazárka* (*černaja kazárka*, *beloščekaja kazárka* atd.). Je tedy pravděpodobnější, že Presl chtěl r. jméno použít pro bernešku, ale jak se do této souvislosti dostala husice, není stále jasné.

Presl výsledky svých snah o novou českou terminologii vydal především v *Navržení soustavy živočichů* (Krok, 1822) a *Zeměpisu Království českého* (1823) od J. A. Dundra. Jeho způsoby při tvorbě zoologických jmen byly následující: 1. Přejímal současná obecná jména, např. *kachna*, *kačka*. 2. Přejímal jména z ruštiny, dochovaly se názvy jako *hohol*, *kaholka*, *kajka*, nedochovaly se však *soksúň* „kolpík“, *neklov* „čírka modrá“ (*Anas querquedula*), *savka* „kachna lední“ (*Clangula hiemalis*), *kachna holubní* „polák velký“ (*Nyroca ferina*). 3. Opíral se o starší přírodopisná díla, hlavně o Veleslavína, od něhož přejal např. *roháč*, *potápka* (Šmilauer NŘ 24 135).

⁸ Rodovým jménem *Casarea* je dnes označován drobný, velmi vzácný had, žijící na jednom ostrově v Indickém oceánu.

⁹ Bayer, F.: Prodrómus českých obratlovců, s. 172.

¹⁰ Hudec, K. – Černý, W.: Fauna ČSSR. Ptáci I, s. 381.

¹¹ Bayer, F.: Prodrómus českých obratlovců, s. 168.

¹² Hudec, K. – Černý, W.: Fauna ČSSR. Ptáci I, s. 368.

Dalšími úspěšnými výsledky obrozeneckých snah v oblasti vědeckého názvosloví jsou *Přírodopis prostonárodní* (1843) od Václava Staňka a *Vypsání živočichův* (1849) od Josefa Pečírky. Definitivní úpravu českého ornitologického názvosloví však provedl Frič, jenž s Preslovými návrhy nesouhlasil jednoznačně, protože někdy byly nadbytečné, zvláště když existovalo domácí pojmenování. Občas se Presl dopouštěl i odborných nepřesností. Frič na rozdíl od něj vyjížděl na terénní průzkumy, kde hovořil s lesníky a ptáčníky, kladl větší důraz na domácí (i nářeční) slovní zásobu a jeho zásadou bylo násilně nepočesťovat cizí jména. Fričovo názvosloví uveřejněné jako katalog českého ptactva r. 1872 v *Archivu přírodovědeckém k proskoumání Čech* a jako *Přírodopis živočišstva pro vyšší školy* (1875) se stalo definitivním českým názvoslovím, které přinejmenším do poloviny 20. stol. doznalo jen malých změn.

Snahy o zušlechtní vědeckého názvosloví však nesmíme přeceňovat, protože někdy vedly k subjektivnímu hodnocení jednotlivých slov nebo k výkladu, který neměl daleko od lidové etymologie. Například v *Krátkém přírodopisu čili Poučení o věcech v přirozenosti se nacházejících* (1835) od Františka Šíra můžeme nalézt několik nepřesných příkladů, nebo dokonce chybných zásahů do zoologického názvosloví ve snaze poslovanštit ho. Upozornil na to Šmilauer NŘ 24 209–213, který se zmiňuje o několika konkrétních případech. Šír chtěl poslovanštit např. fr. *poulard* „vykleštěné kuře“ na *půlařík*, *pštros* na *pestroš*, *pelikán* na *polykán* (podle nenasytnosti, žravosti). Tyto změny lze ještě přijmout vzhledem k tomu, že jsou založeny na jisté sémantické logice a smysluplnosti. Zcela neopodstatněny jsou však změny jako *tukan* na *ťukan*, nebo dokonce *stehlík* na *štíhlík*. (Jak je patrné z posledního příkladu, Šír zasahoval i do podoby slov, jež jsou slovanského původu.) Proti těmto Šírovým jazykovým aktivitám okamžitě vystoupil Amerling, který je již roku 1834 odsuzoval v prvním ročníku *Pospíšilových Květů*.

Počesťování cizích jmen bylo často spojeno s neúspěchem, jak nám ukazuje historie. Již Klaret se pokusil vytvořit nová česká jména, ale neudržela se, jako např. *zákorník* pro brhlíka apod. Podobně bezvýsledné byly pokusy Rhonovy, Pohlovy a Schimkovy.

3. Etymologie českých jmen ptáků

problem
obecně

Na následujících stránkách se budeme věnovat jménům jednotlivých ptáků, jejich etymologickému a slovotvornému popisu. Pokud se setkáme se jménem, jehož etymologii se dosud nepodařilo rozkrýt nebo již se nám nepodařilo dohledat v odborné literatuře, pokusíme se předložit vlastní návrh. S ohledem na přesnost se vyhneme zbytečnému etymologizování a budeme se věnovat jen těm aspektům, jež budeme považovat přinejmenším za pravděpodobné.

Při členění jmen do kapitol jsme přihlédlí k biologickému příbuzenství ptáků. Brali jsme v úvahu pouze základní skupiny, tzn. druh – rod – čeleď – řád (dále následuje jen třída ptáci, *Aves*). Nebrali jsme v potaz podrobnější členění na poddruh, podčeleď, nadčeleď, podřád a nadřád, které je pro náš účel příliš sofistikované a také je spojeno s určitými komplikacemi. (Abychom nastínili tuto problematiku, uvedeme jeden malý příklad dvojího dělení, s nímž se lze setkat: Někteří autoři dělí čeleď kachnovitých na dvě podčeledi, kachny a husy, jiní na deset podskupin, tzv. tribů, tedy na husy a labutě, husičky, husice, kachny, kajky, poláky, pižmovky, morčáky, kachnice a trnivky.)

Protože jména, kterými se zabýváme, jsou vesměs rodová, přicházelo v úvahu členění přinejmenším podle čeledí, ale ukázalo se, že kapitol podle čeledí by bylo 45. Zbývající možností bylo uskupení kapitol podle řádů, kterých je 16. Některé řady jsme spojili do jedné kapitoly, přičemž jsme se drželi systému, který je uveden v publikaci R. Huma.¹³ Výjimku jsme učinili u kapitoly, v níž popisujeme jména ptáků z řádu pěvců. Aby nevznikla neúměrně dlouhá část, rozčlenili jsme ji podle nadčeledí. Přitom jsme se řídili systémem podle Sibleyho a Ahlquist.¹⁴

3.1 Potápky a veslonoží (*Podicipediformes* a *Pelecaniformes*)

Potápka (*Tachybaptus*, *Podiceps*) slk. *potápka*

Vodní ptáci potápky se dovedně potápí pro potravu a z této schopnosti pramení význam jejich pojmenování. Stejně tak r. *нырок* „potápka“ je odvozeno od činnosti tohoto ptáka – *нырять* „(po)nořit se“. P. *norzyc* je od téhož kořene jako r. *нырок*, ale označuje divokou kachnu. Ta sice neplave pod vodou jako potápky, ale jiné druhy kachen se běžně potápí. Příbuznými slovy s tímto jménem jsou rovněž p. *nur* „potáplice“, *nurzyk*, *nurnik* „alkoun“, ch. *pondurek* „morčák“ a sln. *ponirek*, *podírek* „potápka“, jež jsou odvozena od slovesa **nuriti*. Jméno *potápka* v č. využil Presl, chtěl jím však označit druh morčáka, tedy ptáka rodu *Mergus*.

¹³ Hume, R.: Ptáci Evropy. Praha 2004.

¹⁴ Sibley, C. G. – Ahlquist, J. E.: Phylogeny and Classification of Birds: A Study in Molecular Evolution. New Haven 1990.

V češtině existuje ještě jeden příbuzný název, a to *potáplice* (*Gavia*), slk. *potáplica*, motivovaný týmž chováním – potáplice patří mezi nejzdatnější potápěče. Tito severští ptáci však přes naše území jen protahují a zřídka zde zimují.

Kormorán (*Phalacrocorax*) p. *kormoran*

Jméno kormorána do č. přišlo z fr. *cormoran*. Je složeno ze dvou částí, a to z fr. *corp* „havran“ (< lat. *corvus*) a stfr. **marenc* „mořský“ (jež je odvozeno od lat. *mare*). Stejně je utvořeno i lat. *corvus marinus* „kormorán“. Jak ukazují pojmenování v dalších ev. jazycích, jde v zásadě o jméno internacionální: něm. *Kormoran*, ang. *cormorant*, šp. *cormorán*, ř. *kormorános*, port. *corvo-marinho*.

3.2 Brodiví (*Ciconiiformes*)

Bukač (*Botaurus*) slk. *bučiak*, *búk*, stslk. *bukáč*, p. *bąk*, hl. *humpak*, dl. *bumbac*, dl.d. *bumbak*, r. *буцай*, *буковица*, *букалень*, ukr. *бузай*, *бучень*, br. *бузай*, *бухач*, s.ch. *bùkáč*, *búkavac*, sln. *bukač*; mor. *buňkáč*

Již ve stč. existovala současná podoba *bukač*. Jméno pochází z onom. *bukat* podle jeho daleko se nesoucího hlasu, který se zapisuje „*vhumb*“. Rovněž lit. *bùkas* je od téhož zvukomalebného základu a srovnatelné jsou i lat. *bucīna* „pastýřský roh, lastura“ nebo ř. *bykēs* „kdo bučí, troubí“. Blízce příbuzným jménem je *bukáček* (slk. *bučiacik*, p. *bączek*, r. *волчок*), pták rodu (*Ixobrychus*), který patří do téže čeledi (volavkovití, *Ardeidae*). Je dvakrát menší než bukač (bukač měří 69–81 cm, bukáček 33–38 cm) a podobá se kvakošovi. Jeho hlas však připomíná spíše tok bukače, a proto je pojmenován podobným jménem, vzhledem ke své velikosti dem. formou na *-ek*. Samec v toku monotónně opakuje tlumené „*vru*“, v intervalech asi dvou sekund.¹⁵

Kvakoš (*Nycticorax*) r. *кваква*

Kvakoš noční (*N. nycticorax*) je aktivní především za soumraku a za svítání a také v noci, kdy na březích vod chytá malé rybky. Za letu, na hnízdišti nebo při vyplašení se ozývá krátkým hlubokým kvákáním, které se zapisuje „*kua*“.¹⁶ Tento hlas mu dal jméno. Ve slk. se nazývá *bučiak*, což je rovněž onom. jméno, a znamená „bukač“. U nás byl kvakoš dříve nazýván i jménem *bukač* a jeho deriváty, *kvakoš* je novotvar z pol. 20. stol. O století dříve se Amerling pokusil zavést pro něj jméno podle ruského vzoru *volávka kvakva*. Z neslovanských jmen je příbuzné niz. *kwak*.

Volavka (*Ardea*) slk. *volavka*

Jméno volavky existovalo již ve střední č. Na vysvětlení motivace tohoto pojmenování Rej 719 uvádí, že volavka má při číhání na kořist složený krk a vypadá,

¹⁵ O hlasech bukače a bukáčka Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 24.

¹⁶ Tamtéž.

jako by měla velké vole. Mch 697 podle Zub 2 390 popisuje, že volavka má takto prohnutý krk, když je v klidu. Vynechává však podstatnou část, v níž Zubatý cituje OtSN 26 910: „Všechny \volavky\ mají let těžký (...), při němž krk mají skrčený, takže hlava spočívá na ramenech, což je vyznačuje, i stojí-li v klidu.“ Podle našeho názoru si lidé povšimli hlavně toho, že volavky za letu zatahují hlavu skoro až mezi křídla a pak se skutečně zdá, že mají nápadné vole – na rozdíl od všech ostatních velkých ptáků, jako jsou čápi nebo jeřábi, kteří mají za letu krk natažený. V každém případě je vysoce pravděpodobné, že jméno volavky je odvozeno od slova *vole*, srov. Zubatý a Jg 5 157 (*volavý* „volatý“, tzn. mající vole).

Č. a slk. jméno je mezi sl. jazyky ojedinělé, jinde má podoby vycházející z psl. *čaplja, *čapja (Sław 112): p. *czapla*, hl. *čap(u)la*, *čap*, dl.d. *capla*, polab. *cóp'la*, kaš. *čapla*, r. *чáпля*, také *чаныра*, r.d. *чáпля*, *чаныра*, r.arch., ukr., br. *чáпля*, s.ch. *čàplja*,¹⁷ sln. *čáplja*, b. *чáпля*, mak. *чанja*, *чанля*; mor. *čapla*. Tento psl. tvar byl východiskem rovněž pro stč. *čěpě* > *čepě*, které bylo ženského rodu; pro csl., s. a sln. bývá uváděn význam „čáp“. S tím Zub 2 391–392 nesouhlasí, ale připouští, že se tak čápu říká nebo říkalo v nějakém sln.d. Uvádí totiž, že existovalo stč. *volavice*, které označovalo čápa (stejně tak soudí Budz 110, která slovo zapisuje *volavicě*). Nelze vyloučit ani to, že se na našem území jméno *čáp* (především v slk.) užívalo ve významu „volavka“. Podle Zubatého však o tom není žádný jiný doklad než v Orbis pictus od Komenského: „cžap stogjce na brehu (chytá) ryby.“ Podle tohoto popisu nelze jednoznačně určit, o kterého ptáka jde, zda o čápa či o volavku, protože naznačený způsob obživy je vlastní oběma.

Nezodpovězenou otázkou prozatím zůstává rozdíl v přítomnosti a nepřítomnosti epentetického *-l-* v zsl. jazycích – v č. a slk. není, v p. a luž. je. Zubatý předkládá názor, že se do p. a luž. dostala vsl. (případně jsl.) podoba slova, tedy s vkladným *-l-*. K tomuto přejetí mohlo dojít např. při obchodu s volavčím peřím, které bylo velice žádané.

Čáp (*Ciconia*) b.d. *чацлик*, csl. *чаръ*

Toto jméno je pouze č., výjimku tvoří ještě b.d. *чацлик*. Ve st.č. se někdy objevovalo *bočan*, jemuž je příbuzné dnešní slk. a p. *bocian*. Jinde, ale i ve stč., jsou podobné názvy pro „volavku“, jsou to např. stč. f. *čěpě* (podle Mch 94 byla ještě starší podoba *čápá), p. *czapla*, r. *чáпля*, s.ch. *čàplja* atd. Vše pochází z psl. *čapja. Jméno *čáp* se vykládá obvykle na základě souvislosti se starším *čapat* „neohrabaně chodit“, které je i v některých nář., nebo *čapat* „chytat“. Pro první význam hovoří lot. *čāpāt* „nemotorně chodit“ a také naše *cepat*. Tuto motivaci dokládají i frazémy reflektující nohy nebo chůzi čápa, např. *mít nohy jako čáp/čapí nohy* (tzn. dlouhé, tenké), *vykračovat si/chodit jako čáp* (důstojně), *čapí krok* (pomalá chůze na vysokých nohou).

Machek jako nejstarší podobu tohoto jména uvádí *čapl'a (> *čápá) a usuzuje, že *čáp* je maskulinním novotvarem k *čápá. Jaká je však etymologie tohoto slova, to se pouze domnívá: *čapl'a by podle něj mohlo být od *čapa* „noha“, které je dosud

¹⁷ Pro nedostatek speciálních značek zavádíme zástupné znaky *č̣*, *č̣̇*, *č̣̈*, *č̣̉*, *č̣̊*, *č̣̋*, *č̣̌* – hlásky s krátkým klesavým přízvukem (v s.ch.).

zachováno na Moravě, podle dlouhých nohou ptáka. Oporu hledá v lit.d. *ilgakōjis* „čáp“, jež lze doslovně přeložit jako „dlouhonoháč“. Existuje však i návrh, že by slovo bylo od *čapati* „chytat“, podle toho, že čáp zobákem chytá žáby a jiné drobné obratlovce. Dále Machek podotýká, že dem. *čiepě*, *čapátka* označovalo mládě, a to jak čapí, tak i volavčí. Slovní spojení *čapátkové peří* se však užívalo jedině pro peří volavky, s kterým se pracovalo při výrobě ozdobných chocholů.

3.3 Vrubozobí (*Anseriformes*)

Kachna (*Anas*)

Toto jméno je pouze v č. – o příbuzných slovanských výrazech se zmiňujeme v kap. 4. Etymologie českých lidových jmen ptáků. Je onom. původu, protože jeho základem je kachní křik „*kach kach*“. K němu je přičleněna nová příp. *-na*, podobně jako třeba v *kvočna*. H-K 159 jako starší podobu uvádějí *kačka* (*kačicě*, *kačena*), vytvořenou podle interjekce „*kách-kách*“, odlišné jen vokalickou kvantitou. Teprve tento starší tvar byl prý přetvořen na dnešní *kachna*.

H-L 212 rozlišují původ slov *kachna* a *kačena* (*kačer*) na úrovni lexikální. První je utvořeno od onom. interjekce „*kách-kách*“, druhé od „*káč-káč*“. Na jiném místě (H-L 211) však za onom. základ slova *kačena*, *káča* považují vábici interjekce *kač* nebo *kach*.

Od subst. *kachna* je odvozeno označení mláděte *kachně*, *káče*, *kačátko*, *káčátko*, *kachňátko*, jež můžeme najít i v jiných sl. jazycích: slk., stslk. *káča*, p. *kacze*, p.d. *kaczak*, hl. *kačo*, dl. *kaše*, ukr. *каченя́* a br. *качаня́*, *качаня́*. V náf. na našem území existují také tyto podoby: *kachnička*, *kachýnka*, *kačenka*, *káčítka*, jč. *kačňátko*, *kačnička*, jmor. *káčatko*, vmor. *kačénka*, *káčacko*, *kačacko*, *káčiatko*, *kačuntko*, *kačka*. Stejně tak označení samce, *kačer*, je derivát. Je vytvořený pomocí suf. *-er*, analogicky podle *houser*. Na rozdíl od *kachna* je toto slovo zastoupeno v dalších sl. jazycích: slk., stslk. *káčer*, p. *kaczor*, hl. *kačor*, dl.d. *kacor*, r.d., ukr. *качур*, br. *качур*, *качар*, a také č.d. *káčer*, *káčér*, *kačerák*, dále chod. *kačar*, laš. *kačor*, mor. *káčenec*, *kachňák*, *kachnák*, *kachník*, *kachák*.

Také ornitologie využila jména *kachna* jako základového slova pro nové deriváty označující různé rody vrubozobých. Existují tedy rody *kačka* (*Histrionicus*) se suf. *-ka* připojeným k základu končícím na *-č-*, *kachnička* (*Aix*) s dem. suf. *-ička*, *kachnice* (*Oxyura*) se suf. *-ice* a také *kachyně* (*Tachyeres*) s formantem *-yně* (který je obvyklý pro přechýlená jména, tzn. derivovaná od jmen mužského rodu). Tito ptáci však u nás nežijí, pouze jeden druh kachnice se k nám ojediněle zatoulává.

Psl. název pro kachnu byl **oty* (csl. *oty*, resl. *otica*)¹⁸ < ide. **an(H)t-i-*, ten se však v č. ani v jiných zsl. jazycích nezachoval. Můžeme ho však najít ve vsl. a jsl. jazycích – v r. *ымка*, *ymука*, str. *utica*, br.d. *ўымка*, s.ch. *ūtva*, sln. *ótva* „divoká kachna“, jinak ale s.ch. *rāca*, sln. *rāca*, b. *ymука*. Od stejného základu je také mak. *ымка*, to má však

¹⁸ Z nedostatku speciálních znaků zavádíme pro nosové *o* zástupný znak *o*.

význam „puštík“ (*Strix*). Příbuzné jsou s nimi lit. *ántis*, něm. *Ente* (sthn. *anut*), lat. *anas*, ř. *nēssa* a také sti. *āti*. Na našem území je pozůstatek tohoto psl. slova doložen pouze v toponymu *Útvina*.

Husa (*Anser*) všesl. – slk., hl.arch. *hus*, slk.d. *gaga*, p. *geś*, hl. *hus*, *husa*, *husyca*, dl. *gus*, dl.arch. *gusa*, polab. *gōs*, pom., kaš. *gąs*, r., ukr.arch., br. *гусь*, str. *gusь*, ukr., br.d. *гуска*, s.ch. *gùska*, *gúsa*, sln. *gós*, sln.d. *góska*, *gósa*, b. *гѣска*, mak. *гуска*, mak.d. *гаска*, stsl. *gōsь*; č.d. *hus*

Slovo *husa* (stč. *hús*) a další deriváty jako *husička*, *housátko*, *house*, *houser*, *husák* jsou rozšířeny po celém slovanském území. Jméno *husa* se jako sl. výpůjčka dostalo i do rum. *gîscă* a rum.d. *gînscă*.

Základní psl. slovo **gōsь* bylo nahrazeno deminutivem na *-ьka* (ukr. *гуска*, s.ch. *gùska*, b. *гѣска*, mak. *гуска*), a díky tomu formálně přešlo k *a*-kmenům, případně k bs. *i*-kmenům. Počáteční velára *g-* je však neobvyklá a nelze ji s jistotou odůvodnit. Zřejmě je onom. původu podle husího volání, které obvykle bývá napodobováno interjekcí „*ga-ga*“, odpovídá tomu i p. *gęgawa* „druh husy“. H-K 136, Šmilauer NŘ 24 131, Vasmer ZslPh 2 55, Kluge (Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache, s. 230) však uvádějí jinou hypotézu, že *g-* místo očekávaného *z-* by mohlo být přítomno vlivem germ., ale to se dnes již odmítá. Stejně tak myšlenka, že by mohlo jít o přejetí z jiných kentumových jazyků (Moszyński, Język polski, r. 35, s. 115–116) se dnes zavrhuje. Huj 19 míní, že počáteční *g-* místo *z-* vzniklo disimilací před následujícím *s*, *z*.

Psl. tvaru **gōsь* odpovídá lit. *žąsįs*, lot. *zùoss*, něm. *Gans* (sthn. *gans*, pragerm. *gansiz*), stpr. *sansy*, ang. *goose* (stang. *gōs*), stir. *géis*, stnord. *gás*, stisl. *gās*, lat. *ānser* (< **hanser*) „houser“, ř. *chěn*, sti. *hamsá-* i „labuť“. Všechna tato slova mají význam „husa“, kromě stir. *géis* „labuť“, a jejich původ je odvozován od ide. **ghans-* téhož významu (Pokor 412). H-L 200 však uvádějí ide. **ghans-*.

Pokor 411 a jiní při hledání etymologie slova vycházejí z ide. **ghan-/ghē(i)-* „zívat, otvírat se“ a z onom. *gha-gha-* „zvuky, které vydává pták“ (Pokor 407), z něhož jsou odvozeny i další názvy ptáků.

Od jména husy jsou utvořeny všesl. deriváty *house* a *houser*. *House* má v dalších jazycích podoby slk., stslk. *húsa*, p. *gąsię*, *gąsiątko*, hl. *huso*, *huško*, kaš. *gosa*, r. *гусенок*, *гуся*, *гусыня*, *гусеньиш*, str. *gusynja*, ukr. *гуся*, *гусеня*, br. *гусяня*, *гусянѣ*, s.ch. *gùšče*, sln.d. *gosle*, b. *гѣсѣ*, *гѣсенце*, mak. *гувче*. Sln.d. *gosle* je odvozeno pomocí suf. **-lę* a mak. *гувче* má starý suf. **-čę*. Jméno *houser* má v zsl. a jsl. jazycích následující podoby: p. *gąsior*, *gęsior*, hl. *husor*, dl. *gusor*, polab. *gōšar*, kaš. *gōšor*, r., ukr., br. *гусак*, s.ch. *gúsak*, *gùsāk*, *gùsān*, sln. *gosár*, *gosák*, b. *гѣсак*, *гѣсок*, mak. *гусак*. V č.d. je běžná i varianta *husák* a na Moravě *husiř*. Derivát *houser* však zcela chybí ve vsl. jazycích, ačkoli je to slovo již psl. (**gōserь*), jak uvádějí H-K. Jde o odvozeninu od *gōsь* pomocí starobylé příp. **-er*. Její paralelu nacházíme v lat. *ānser*, které rovněž znamená „houser“. Ve vsl. jazycích, a v některých jsl. podobách (s.ch., sln., b., mak.), jde o derivát se suf. *-ak*. Ten se jako výpůjčka dostal do rum. *gînsac*.

Novodobou odvozeninou od jména *husa* je *husice*. Jde o ptáka z čeledi kachnovitých (*Anatidae*), ale rodu *Tadorna*. Husice mají podobně jako husy delší nohy a krk, ale jinak jsou mnohem bližší kachnám, především způsobem života. Jejich podobnost s husami, ale zároveň odlišnosti mezi těmito dvěma rody, vedly k vytvoření nového jména *husice*.

Čírka (*Anas*) p. *cyranka*, *cyraneczka*, hl. *cyranka*, dl. *cyrka*, dl.d. *cerka*, r. *чирок*, *чирка́*, *чиренок*, *чирёнок*, ukr. *чиря́нка*, *чірка*, *чиря́нка*, *чирёнка*, br. *цыранка*; nář. *čírek*, *šírka*

Starší podoba v č. byla i *čírek* a ve stč. bylo *čierka*. Hlas čírky obecné (*A. crecca*) je „*krlik krlik*“¹⁹ (H-K 93 uvádějí interjekci „*čirik*“) a označuje se také jako čirikání (srov. slovesa p. *czyrkać*, ukr. *чірка́ти*, *чірка́ти*). Odtud pramení původ jejího jména. Příbuzné je i něm. *Kriekente* (vedle *Krickente*, *Knäkente*),²⁰ švéd. *kricka* a maď. *kriktuca* vlastně „křiklavá kachna“, *kirics*, *krics* aj. Ostatní čírky se ozývají poněkud jinak, ale u nás se vyskytují jen výjimečně, a tak je více než jisté, že lidé pozorovali zmiňovanou čírku obecnou.

Hvízdák (*Anas*)

Mch 192 kromě *hvízdák* uvádí tvary stč. *hvižd* a nč. *hviždě*, vedle toho bylo i *hvižd'ák*, *hvízd'ák*. Dříve se tak nazýval jiný pták, bělořit, ale Presl jméno přenesl na kachnu. Od té doby je užíváno v biologickém názvu hvízdák eurasijský (*A. penelope*). Jméno je odvozeno od toho, že samec kachny se po celý rok ozývá hlasitým melodickým hvizdem. Základovým slovem je tedy sloveso *hvízdát*, stejně jako třeba *zpěvák* od *zpívat*. Stejně tak je tomu v něm. *Pfeifente*.

Kajka (*Somateria*) r. *záza*, *záзка*, s.ch. *gagak*, b. *záza*

Mořská kachna kajka mořská (*S. mollissima*) se u nás vyskytuje pouze v zimě, a to velmi vzácně. Její jméno v roce 1834 do č. přejal Presl. Inspiroval se r. *záza*, *záзка*, které je onom. původu, neboť napodobuje hlas této kachny popisovaný jako hluboké kvákání (r. *зázать*). Totéž přejetí je i v b. *záza* a s.ch. *gagak*. Ruské *g* se v č. přepisuje jako *h*, avšak v tomto případě by vzniklo buď slovo úsměvné nebo hůře vyslovitelné – *haha* nebo *hahka*. Proto Presl hlásku *g* asi nahradil hláskou *k*, ale existuje zde důvod domnívat se, spolu se Šmilauerem NŘ 24 135, že došlo k tiskařské chybě. Presl měl možná na mysli znění *kagka*; hláska *g* se psala jako *ğ* a hláska *j* jako *g* a mohlo tedy snadno dojít k záměně. Podle Mch 235 se sám Presl dopustil omylu, když zaměnil *g* a *j*. Přesto se ale podoba *kajka* udržela, i když se Frič pokusil prosadit novotvar *kahajka*. Naproti tomu H-K 159 se domnívají, že Presl využil ruského jména *чáйка*, jež hláskově obměnil a vytvořil tak onom. variantu.

¹⁹ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 46.

²⁰ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 96.

Hohol (*Bucephala*) slk. *hohol'*, p. *gogol'*,²¹ r. *зóголь*, ukr. *зоголь*

Slovo *hohol* je již psl. a existovalo v nejstarší č. Doloženo je však až ze 12. stol., a to pouze jako proprium *Gogol*. Znovu se toto slovo dostalo do č. až v 19. stol., kdy ho Presl přejal buď z p. *gogol'*, nebo z r. *зóголь*, a později se dostalo i do slk. Je zvukomalebné, protože napodobuje kachní gágání, kterým se ozývají hlavně samice (tok samců je dosti odlišný, volají pronikavé „bí-bíč“).²² Jméno z č. zmizelo pravděpodobně proto, že jeho nositelem je severský druh kachny, která k nám přilétala pouze na zimu a snadno unikla pozornosti. (Od roku 1960 u nás hnízdí, na některých místech se zdržuje i po celý rok, avšak nyní opět ubývá.) Flajšhans NŘ 24 194 však jméno *hohol* považuje za původně domácí jméno, a řadí ho proto vedle starých jmen, jako je *strnad* a *žluva*.

Jméno *hohol* má i svůj derivát – *hoholka* (*Clangula*); jde o ptáka z téže čeledi (kachnovití, *Anatidae*), u nás je však velice vzácným hostem. Jméno vzniklo přechýlením, což je méně obvyklý postup.

Labuť (*Cygnus*) všesl. – slk. *labuť*, *labuď*, stslk. i *labuťa*, slk.d. *labuda*, p. *labędź*, kaš. *labądz*, r., str. *лэбедь*, ukr. *лэбідь*, *лэбедя*, br. *лэбедзь*, s.ch. *lābūd*, *labūdica* (f.), strš. *lebedь* (f.; 16. stol.), sln. *labód*, b. *лэбед*, mak. *лeдeд*, *лaдeд*, stsl. *lebedь* (podle H-K 197 *labeďь*); *labudź* (Opavsko), mor. *labudek*, laš. *labuďa*

Nejblíže příbuznými výrazy k psl. **olbodb*, **elbodb* (u Kop 240 **elbedь*) jsou slova v germ. jazycích: sthn. *albiz*, *elbiz* (H-K 197 uvádějí *alfiz*, *elfiz* < germ. **alb-utis*), stisl. *elptr*, *olpt*, která taktéž označují labuť. Východiskem pro tyto podoby je ide. **albh-* „bílý“, jemuž je příbuzné lat. *albus* a ř. *al(o)fós*, oboje „bílý“ (podle H-K je ř. *alfos* „labuť“). Tentýž základ má i jméno řeky *Labe*. Mch 316 však tuto teorii zamítá, považuje ji za omyl, protože *lab-*, *leb-* neodpovídá pravidlům o metatezi likvid. Vysvětlení proto hledá v příbuznosti sl. a germ. jazyků, respektive v množství společných slov označujících přírodní entity. *Labuť* by pak mohlo být slovo cizí, vzniklé v období praev., u něž by pak nebylo možno vysvětlovat etymologii kořene ani přípony, protože bylo přejato celé. Machek připouští pouze jakousi *l*-ovou metatezi, nikoli však pravidelnou metatezi likvid, která proběhla v jiných slovech (podobně jako např. v *lakomý* < psl. **olkomь*).

H-K uvádějí jinou psl. podobu, a to **alb-odb*, která vznikla z ide. **elbh-/*albh-* „bílý“. Koncové *-t'* v nč. podobě slova vzniklo asimilací. Všesl. jméno pro labuť se později jako výpůjčka dostalo do rum. *lebădă*.

Ostralka (*Anas*)

Ostralka štíhlá (*A. acuta*) je kachna, která má dlouhý ostrý ocas, a její jméno je proto vytvořeno od adj. *ostrý* sufixem *-ka* (podobně jako *volavka* od *volavý*). Jde zřejmě o výtvar Amerlinga (v *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* I, II, 1844 a 1846, od J. F. Šumavského) a o Fričovo přejetí do českého názvosloví (Šmilauer NŘ 24 136).

²¹ Tamtéž, s. 120, se uvádí p. *gogol*.

²² Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 52.

Lžičák (*Anas*)

Druh kachny lžičák pestrý (*A. clypeata*, u Šmilauera NŘ 24 134 *Spatula clypeata*) má oproti ostatním kachnám nápadně velký zobák lžicovitého tvaru, který mu dal jméno. Bylo utvořeno přidáním přípony *-ák*, podobně jako třeba *plameňák* nebo *křížák*. Paralelní s ním je něm. *Löffelgans*. Podle Preslova návrhu však měl být tímto jménem označen kolpík obecný (*Platalea leucorodia*, u Presla *Gralla plateola*), vysoký vodní pták s dlouhým zobákem, na konci rozšířeným. Tak je tomu v dnešním slk. *lyžičiar* a také v něm. *Löffler*, ang. *spoonbill* či niz. *lepelaar*. Druh kachny lžičák byl dříve označován např. *soksúň* (< r. *соксѹн*), *kachna ploskozobá* či *ploskozobka*. Podobným jménem je dnes p. *plaskonos* či r. *широконоска*.

Polák (*Aythya*)

Jméno kachny *polák* je prý lidové, ale v Jungmannově slovníku se o něm nedočítáme. Později v 19. stol. ho do českého ornitologického názvosloví uvedl Frič. Pták je tak nazván podle toho, že k nám přilétá z Polska; od poloviny 19. stol. u nás začal hnízdit. Šmilauer NŘ 24 137 jako takto pojmenované druhy uvádí poláka velkého (*Nyroca ferina*, dnes *Aythya ferina*) a poláka malého (*N. nyroca*, dnes *A. nyroca*).

Kaholka (*Aythya*) r. *каголка*

Polák kaholka (*A. marila*, u Šmilauera NŘ 24 135 *Nyroca marila*) je u nás velmi vzácný. Jeho jméno přejal Presl z r. *каголка*. Kořen *каг-* odpovídá základu našeho onom. slovesa *káhat*. Domněnka o zvukomalebném původu slova se zdá velmi pravděpodobná, protože samice této kachny varuje drsným kvákáním.

Morčák (*Mergus*)

Jménem *morčák* byl dříve označován kormorán nebo pelikán, ptáci žijící převážně u mořských pobřeží. Podle toho vzniklo toto jméno, které se později přeneslo na většího kachnovitého ptáka, snad na popud Presla. Důvod, proč bylo jméno přeneseno, však není znám. Šmilauer NŘ 24 133 se domnívá, že to zapříčinil mylný výklad lat. jména jednoho druhu morčáka – *M. merganser*, jehož druhá část obsahuje kompozitum zdánlivě tvořené komponenty *meer* a *gans*. Ve skutečnosti jde však o lat. složeninu z částí *mergus* a *anser*, přičemž *mergus* souvisí se slovesem *mergere* „potápět“.

Berneška (*Branta*) slk. *bernikla*, p. *bernikla*

Jméno této husy do češtiny přijal Rohn.²³ Ve fr. má podoby *bernicle*, *bernache*, *barnache*, v port. a šp. *bernaca*, *bernacha*, ve šp. i *barnacla* a v ang. *barnacle*. Slovo je podle Mch 51 přejaté ze střlat. *bernesca*, Šmilauer NŘ 24 133 za výchozí výraz považuje ir. *bairneach*, který zároveň označuje druh mořského koryše vilejše stvolnatého (*Lepas anatifera*). Ve Francii se totiž věřilo, že berneška se rodí z tohoto koryše na stromech, což dokládá i Rhonův výklad, jež Šmilauer cituje: „Bernešky, ptáci

²³ Rohn, J. C.: Nomenclator, to jest: Jmenovatel aneb rozličných jmen oznamitel... I. Praha 1764, s. 106.

na stromích okolo moře rostou...; když dorostli, ze stromu padají, pakli ale hned vody nenajdou, živu býti nemužou, neb v vodě jejich živnost a život jest.“ U Clar 38 se berneška nazývá *dřěvoluščka*. Jiné č. jméno je *dřevorodec*, jindy se nazývá *kasarka*, podle p. *kazarka*, r. *казарка*, jež jsou z fr. a it. *casarca*. Ostatně i lat. druhové jméno vilejše *anatifera*, vlastně „kachnonosná“, ukazuje na souvislost s touto pověrou.

3.4 Dravci (*Falconiformes*)

Káně (*Buteo*) všesl. – slk. *kaňa*, p. *kania*,²⁴ luž. *kanja*, r., ukr., br. *каниок*, r.d., ukr., br. *кánя* (v r.d. „kuře krocana“), s.ch. *kānja*, sln. *kánjec* „jestřáb“, *kánja*, b. *кánяк* „sup“, *кánя*, mak. *каня*; nář. *gáňa*, jč. *káně* i „racek“, laš. *kaňa*, msl. *kaňúr*

Dříve se užívalo i *kán* (Jg 2 22). O etymologii slova *káně* se soudí, že jeho psl. podoba **kan'a* (u Mch 239 zapisované **káňa* a u H-K 162, H-L 215 a Kop 146 **kanja*) je zřejmě onom. původu, podobně jako *kavka* (Rej 261). Nelze to však tvrdit s jistotou, protože v jiných ev. jazycích neexistují žádné podobné útvary. Nepříliš přesvědčivě také vycházejí srovnání s podobnými útvary v dalších jazycích, např. s lat. *cicōnia* „čáp“, které je nejasného původu, nebo s gót. *hamo* „kohout“ (něm. *Hahn* „kohout“), které souvisí s lat. *canere* „zpívat“. Tento Rejzkův výklad se shoduje s hypotézami podle H-K, již je ale uvádějí s menšími pochybnostmi.

Machkův výklad je zcela jiný. Vychází z frazémů o mokré káni: *chodí jako mokrá káně*; *sedí nadrchaný co umoklá káně*; *prahnu tebe, jako káně déšť* (viz Jg 2 22). Dnes je známější pouze frazém *být mokrý jako káně* „být promoklý“. Říká se, že dravec svým voláním ohlašuje déšť a podle pověry pije pouze dešťovou vodu. Možným, ale nejistým vysvětlením této domněnky je to, že v chudších letech se *káně* živí i rybami, při jejichž lovu si namočí peří. Dalším faktem, na němž Machek staví motivaci pojmenování dravce, je to, že lidem připadá hubený. Pak by prý *kaňa* mohlo být z **kápňa* od *kapat* a paralelu shledává v p. *kapieć* „hubnout, chřadnout“.

Dříve byla *káně* lesní (*B. buteo*) nazývána *káně myšilov* a byla řazena mezi luňáky (*Milvus*, dříve *Buteo*, ale *Buteo* je dnes název označující rod káňat). Druhové jméno *myšilov* se užívalo jako základní označení, podobně jako (*sýkora*) *koňadra*, (*drozd*) *cvrčala* apod. V 19. stol. mělo podobu *myšolov*. Bohatě se objevuje i v dalších sl. jazycích: slk. *myšiak* „káně“, p. *myszołow*, hl. *myšak*, r. *мышатник*, *мышелов*, ukr. *мишвак*, *мишолов*, *мишоїд*, br. *мышалоў*, s.ch. *mīšār*, sln. *mišar*, b. *мишелов*. Podobné jméno můžeme najít i v něm. *Mäusebussard*, *Mäusefalke* a sthn. *musari*.

Orel (*Haliaeetus*, *Aquila*) všesl. – slk. *orol*, p. *orzeł*, hl.kn. *worjoł*, dl.kn. *jerjeł*, dl.arch. *herel*, podle H-K 256 luž. *jeřel*, polab. *viřál* „druh supa“, kaš. *wōřeł*, r. *орёл* (r.d. i „jestřáb“), ukr. *орёл*, br. *арол* (v br.d. i „luňák“), s.ch. *ōrao*, sln. *ōrel*, b. *орёл*, mak. *орел*, stsl. *орьль*

²⁴ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 132, uvádí p. *kania* „luňák“.

Ide. základ slova se spatřuje v **er-*, **or-* (Pokor 325; u E-V 239 **orilo-*, v ESJS 10 595 **H₃er-*), jehož význam je „orel“ (Pokor 325) nebo také „velký pták“ (Rej 431). Z tohoto základu vychází jednak psl. podoba **or₃lb* a jednak další podoby v různých jazycích. Příbuzné jsou lit. *erēlis*, lit.d. *arēlis* (*ēras*, *āras*), lot. *ērglis* (< **ērdlis* < **ērlis*), kelt. **eriro-* > kymer. *eryr*, střbret. *erer*, stisl. *ari* (vedle *orn* < **arnu-*), stir. *irar* (střir. také *ilar*, *ilur*), gót. *ara* (gen. **ar-in-s*; < germ. **aran-*), něm. *Aar* (běžnější je však *Adler*, které pochází ze střhn. *Adel-ar* „vznešený orel“, u H-L 321 „vznešený pták“), sthn. *aro*, *arn* a také chet. *haraš* či palajské *ha-ra-a-aš*, semitské **‘-r-y* > akkadské *erū*, aramejské *‘ārā* (ESJS 10 595) – vše s významem „orel“. Příbuzné je rovněž ř. *ornis*, *ornithos*, dórské *ornichos* „pták, kohout, slepice“, *orneon* „pták“ a arm. *oror*, *urur* „racek, luňák“, *ori* „krahujec“. Machek se navíc zmiňuje o sti. *rji-pya-*, av. *ərəzi-fya-* „přímo vpřed vyražející“ a uvažuje, že indoiránský název orla byl původně kenningem (několikanásobným básnickým opisem). Uhlenbeck (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, r. 33, s. 183) za příbuzné považuje i stang. *eorl* a stsev. *jarl* (< **erilaR*) „urozený muž“, ale tato domněnka se odmítá.

Mann (An Indo-European Comparative Dictionary, sloup. 884–892) srovnává ide. kořeny jako **oros*, **ios*²⁵ „orel, sokol“, **orneu-*, **or-nū-mi* „pohybovat se, vzrůstat; řídit se, létat“, **ornis*, „netrpělivý, temperamentní; letec“, **oruos* „temperamentní; řídit se, vyrazit, zaútočit“ a také s **or-* „vyletět, objevit se, stoupat“. Podobně jako Mann uvádějí H-K 256 pro ide. základ **or-* význam „vznik, rozmach“. Proto pak tento základ srovnávají s ř. *ornymai* „zvedám se“ a s lat. *orior* „vznikám“ a *or-igo* „počátek“. Dle jejich hypotézy by sem snad mohlo patřit i stč. *uz-oriti* (*s-oriti*) „stvořit“. (Toto slovo v csl. přijalo sekundární význam v podobě *raz-oriti*, *oboriti* „zbořit“, asi vlivem předpony *raz-*.)

Pokud jde o některé významy, z nichž vychází jméno pro orla, tedy konkrétně o významy jako „velký pták“, „vznešený pták“, „vznešený orel“ atp., zdá se jejich existence opodstatněná. Důvodem je fakt, že orel je ve většině kultur považován za silného, vznešeného dravce a často také za krále ptactva.

Mch 417 se pokouší vysvětlit přítomnost *-n-*, *-r-* nebo *-l-* v některých jazycích: *-n-* v ř. a gót. gen. je pozůstatkem ze starobylého chet. gen. *har-an-as*, kdežto *-r-* v kymer. a *-l-* v bsl. vzniklo úpravou celého slova podle středních *r/n*-kmenů, přičemž *l* je zde pouze variantou *r*. Sl. *-bl*, místo lit. *-el*, odpovídá gótskému *-in*. Pokud bychom hledali nějaké související sloveso s kořenem *or-*, a někdo se o to skutečně pokouší, šlo by o čiré hypotézy. Někdy je *l*-ový suf. považován za augmentativní, jindy za suf. jména činitelského, objevující se i v jiných zoonymech, jehož základem je *oriti* „trhat, rušit“. Hovoří se i o sl. suf. *-lb* přejatém z germ. O jménu se uvažuje také jako o *u/n*-kmenu a srovnává se s lat. *grūs* proti ř. *géranos* (oboje „jeřáb“). Avšak mohlo by se jednat i o původní *r/n*-kmen s pozdější bsl. disimilací *r-r* > *r-l* (Thurneysen KZ 48 61). V ESJS 10 595 je vyvozen nejpravděpodobnější závěr, že jméno bylo původně heteroklitické subst. (*l/n*-kmen ?), k čemuž se přiklání také Pedersen (KZ 32 257) aj.

²⁵ Neslabičné vokály *i* a *u* zapisujeme pomocí zástupných znaků *ī* a *ū*.

Podíváme-li se na f. formu jména *orel*, tedy *orlice*, stč. *orlicě*, *orlice*, zjistíme, že i ona je rozšířena ve všech třech skupinách sl. jazyků: slk. *orlica*, p. *orlica*, hl. *wórlica*, dl.d. *horlica*, kaš. *woerléca*, r. *орліца*, ukr. *орліця*, br. *арліца*, s.ch. *orlúšica*, sln. *orlíca*, b., mak. *орлица*. Zub 2 220 ke stč. *orlice* poznamenává, že staří Čechové tak neoznačovali samici orla, ale měli na mysli orla jako druh ptáka – stejně tak dnes označujeme substantivem ženského rodu *vlaštovku*, *husu* ad., aniž máme na mysli samici. Stč. *orlice* zůstalo v heraldice, kde se dodnes při popisu užívá tohoto slova místo očekávaného *orel*.²⁶

K dalším příbuzným substantivům patří odvozené podoby rodových názvů dvou dravců: *orlovec* (*Pandion*) se sufixem *-ovec* a *orlík* (*Circaetus*) s dem. sufixem *-ík*. Jméno *orel* se stalo také součástí kompozita *orlosup* (*Gypaetus*) – tento dravec patří mezi supy, ale nemá holou hlavu, proto se více než oni podobá orlu.

Sup (*Aegyptius*, *Gyps*) slk., dl. *sup*, p. *sep*, hl. **sup*, kaš. *sap*, r.arch., rsl., ukr., br. *cyn*, r.d. *cun*, ch. *süp*, csl. *sopъ*

Etymologie jména *sup* je velmi nejasná, a proto se usuzuje na jeho předide. původ. Psl. podoba byla **sopъ*. Potud výklad u Rej 615. Mch 593 kromě psl. **sopъ* uvádí ještě **sypъ*. První jmenovaná podoba by vycházela z **kupp-*, v níž gemináta *pp* později prošla změnou na *mp*. Starší skupinu *-upp-* by bylo možno srovnat s ř. *yp*. Druhá varianta psl. podoby (**sypъ*) by se dala srovnat s ř. *gýps* (gen. *gýpós*) a výchozím tvarem by zde pak bylo **kūp-*, kde počáteční *k-/g-* ukazuje na praev. původ.

H-K 361 uvádějí jiný původ slova – jméno ptáka podle nich vzniklo ze slovesa *sopiti* („sápat se“), jež vzniklo z kořene **sap-*. Od jména *sup* později vznikla adj. *posupný*, *nasupený* a sloveso *nasupit se*.

Luňák (*Milvus*) slk., stslk. *luniak* (zool. *haja*), stluž. *luň*, r., ukr. *лунь* „moták“, s.ch. *lūnja*, sln. *lúnj*, csl. *lunъ*

Toto slovo, v psl. **lunjъ* a v stč. též *luník*, nemá zcela jasný výklad. H-K 212 ani žádnou etymologii neuvádějí, jen konstatují, že původ jména *luňák* je temný a je to slovo pouze sl. Je možné, že východisko lze hledat v ide. **louk(s)ni-* „svítící“, z něhož je odvozeno **louksnā-* „měsíc“ (stsl. *luna*, č., sln. *lúna*, r. *лúна*, rovněž lat. *lūna* ad.). Motivací pojmenování lze spatřovat v tom, že luňák má typicky šedavě až bělavě zbarvenou hlavu a krk (např. Rej 352). Luňák červený (*M. milvus*) má také velké jasné bílé skvrny zesponu na koncích křídel a na ocasu.

Příbuzným slovem je st.hl. *luča* „káně rousná“ (*Buteo lagopus*), jež je příbuzné se stsl. *luča* „paprsek“. Někdy se však toto jméno považuje za přejetí z č. *luňák louče* (Preslův novotvar, který použil Jg 2 361), což je však obvykle káně rousná. Později asi došlo k sém. posunu, tzn. z „paprsek“ na „luňák“, podle světlé hlavy nebo podle bílých skvrn na křídlech a bílého ocasu.

²⁶ Upřesnění: v heraldice se užívají obě formy jména, *orlice* pro jednohlavého orla, *orel* pro dvouhlavého (Buben, M.: Encyklopedie heraldiky. Praha 2003, s. 254).

O jinou etymologii se pokouší Mch 344: Psl. podoba by podle něj snad mohla souviset s ind. *lōpā* asi „sup“, a pak by **lun'ḅ* bylo z **lupn'ḅ* od *loupit*, protože luňáci kradli drůbež (o tom se zmiňuje také Jungmann – luňák se prý nazývá *kuřecí zloděj*, nebo Košť 1 17).

Moták (*Circus*)

Dravý pták moták je pojmenován podle charakteristického pomalého letu nízko nad zemí, při němž se „kymácí“ nebo „motá“. Jungmann se o něm nezmiňuje a nejsou ani paralelní doklady v jiných jazycích nebo v č. nář. Je tedy možné se domnívat, že jde o novotvar z doby národního obrození, jako např. *lžičák*, nebo i pozdější.

Pilich (*Circus*) r. *пиліок* „sýc“, s.ch. *piljuga*, sln. *piljuh*, b. *пиляк* „druh jestřába“

Jméno motáka pilicha (*C. cyaneus*) je novotvarem od Presla. Presl toto jméno přejal ze sl. jazyků, v nichž je jím označen druh jestřába. V naší terminologii jde o druh motáka z čeledi jestřábovitých (*Accipiteridae*), nikoli o druh luňáka, jak píše Mch 449. Jméno se považuje za onom., protože samec pilicha volá „*kve ki ki kik*“, píská a vydává mečivé zvuky (Machek jeho křik zapisuje „*pi-í, pi-jú*“).

Jestřáb (*Accipiter*) všesl. – slk. *jastrab*, stslk. i *jastreb*, *jestrab* „jestřáb, luňák, káně, sup, volavka, jeřáb“ (HSSJ 1 518), slk.d. *astr(i)ab*, p. *jastrzab*, stp. *jastrzab*, *jestrzab*, *jastrzab(i)a*, hl. *jatřob*, *jatřobja*, dl. *jastseb*, *jastsebja*, *jastseba*, dl.d. *jaštseb*, *jaštseb*, pom. *jastřib*, *jastřob*, kaš. *jastřib*, *jastřeba*, r. *ястреб*, r.st. *ястрыб*, str. *jastrębь*, *jastrębь*, r.d. *acmpeбок* (dem.), ukr. *яструб*, ukr.d. *ястриб*, *acmpяб*, *яструп*, br. *яструп*, s.ch. *jāstrēb* i „káně“, s.ch.d. *jāstrijeb*, *jāstrīb*, sln. *jástreb* i „káně“ (ve starších slovnících také *jástrob*, *jástran*), sln.d. *jástreb* i „sup“, *jástrov*, b. *яструб*, mak. *jacmpeд*, stsl. *jastrębь* (u H-L 208 *jastrębь*); nář. *jestřábek* „krahujec“, val. *jastrábica*, *jastráb*

Původ slova, respektive psl. **astrębь* (**astrębь*) není zcela průhledný. Je proto možné, že jméno jestřába jako obávaného dravce bylo tabuizované (původně kenning), a bez vlivu zřejmě nebyla ani lid. etymologie. Mezi lidmi byl vždy považován za krvelačného samotáře. Byl obávaným ptákem také proto, že ze dvorů, do nichž vnikal velmi neohroženě, loupil drůbež.

Při rozkrývání etymologie jména se obvykle vychází z ide. **ōk-* „rychlý“, v němž se palatalizovaná velára *-k-* v satemových jazycích změnila na *s*, kdežto v kentumových na *k*, a *ō* se do psl. období změnilo na *a*. Oporu pro to můžeme hledat v ř. *ōkýs* „rychlý“ nebo v lat. *ōcior* „rychlejší“. Potom se na začátku slova objevilo protetické *j-*, které je podle podle H-L 208 hiátové. Zakončení *-ęb-* je možná tatáž příp. jako v *holub* či *jeřáb* (podle ESJS 5 274 ve slově *jeřábek* < (*j)erębь*), tzn. z ide. **on-bho-/n-bho-*. Protože se dochovalo posesivní adj. *jastręblь* (resl.), lze z toho usuzovat, že jméno původně patřilo k *o*-kmenům. Pokud by šlo o *i*-kmen, očekávali bychom **jastrębinь*.

V ESJS 5 274 je jako tradiční výklad uvedena hypotéza o vzniku jména z psl. adj. **(j)astrь* „rychlý“, k němuž byl připojen suf. *-ęb-*, *-ob-*, případně *-embo-* (Petersson

AslPh 34 247). Slabina této teorie však tkví v tom, že psl. adj. nemá ve sl. jazycích žádnou doložitelnou oporu. Jediným záchytným bodem by snad mohlo být slk. *jastrit'* a val. *jastřit'* „bystře hledět“ (Bart 130), pokud bychom je považovali za deriváty. Sém. vývoj „rychlý“ > „bystře hledět“ by však stále zůstal trochu pochybný. Brück 201 se proto pokouší psl. **jastreǫbъ* vykládat spíš jako „pták s bystrým, jiskřivým zrakem“, tedy jako derivát od *jastry* „bystrý“. Zde je nutno poznamenat, že vývoj mohl být opačný, tzn. *jastrit'* „hledět jako jestřáb“.

Výklad u Mch 224 je podobný. Rekonstruuje však ide. **ōku-pet-ros* „rychle létající“ (tabuové jméno), jež spojuje s lat. *accipiter*. Dalším vývojem se ide. slovo změnilo na **ōku-trepos* (přesmyk hlásek), dále se *-ep-* změnilo v *-eb-* a ještě později zesílené *-ebb* podlehl změně na *-ēb* (Machek ZslPh 28 164). Naznačený hláskový vývoj je však dosti složitý, a tudíž nejistý. Podle jiných výkladů se rekonstruuje ide. **ōku-ptr-m-bh-* „rychle létající“ > psl. **(j)asъ-streǫb-/strob-* (tentýž kořen je i v lat. *accipiter* a také v sti. *āsu-pátvan-* a ř. *oky-pétes* „rychle letící“).

H-K 152 uvádějí psl. podobu **astrъ* „rychlý, bystrý“, kterou srovnávají se slk. *jastrivý* a lot. *jestrs* „bystrý“. Za ide. základ považují **ōk-ro-*, z něhož vychází ř. *okys* „rychlý“ a souvisí s ním i č. *ostrý*. Určitá příbuznost je shledávána rovněž s lat. *astur* a *accipiter* téhož významu (ale také „sokol“),²⁷ tak např. Mayer KZ 66 102–106. Matzenauer LF 8 24 jméno člení na prefix **(j)a-* a na kořen **-streǫb-*, který souvisí se sti. *strimbh-* (?) „(po)ranit“.

Existují také teorie považující jméno *jestřáb* za kompozitum, ty jsou však poměrně nejisté. Např. Jagić AslPh 20 535 ho považuje za složeninu tvořenou dvěma adjektivy – psl. částí **jasъ* (< ide. **ōku-* „rychlý“, příbuzné je ř. *okýs*) a částí **reǫbъ* „kropenatý“. Uhlenbeck KZ 40 556–557 rozkládá slovo na sloveso **jastъ* „jí“ a subst. **reǫbъ* „koroptev“. Sémantika této složeniny je tedy „kdo žere koroptve“, ale tento typ kompozita je ve sl. neobvyklý. Vedle toho Fraenkel ZslPh 13 231 určil první komponent jako nomen agentis od kořene **ēd-* „jíst“.

Z výše popsaných výkladů vyplývá určitá shoda s ide. základem **ōk-ro-/*ōk-u-* „rychlý“. Příbuzenské rysy s oběma variantami vykazují, kromě již výše zmíněných, sti. *āśú-*, av. *āsu-* „rychlý“, stkymer. *di-auc*, stkorn. *di-oc* a bret. *di-ek* „pomalý, líný“, vlastně „nerychlý“ (Pokor 775). Pokud jde o odvozování jména z ide. **ōk-ro-*, je tu nesnáze v tom, že tento základ je jinak v ide. jazycích nedoložen. Druhou variantu, ide. **ōk-u-*, rekonstruoval Lang LF 51 20–28 jako základ pro psl. **(j)asъ* > psl. **(j)astrъ*. Soudí, že původní **(j)asъ* bylo přetvořeno analogicky podle psl. *ostrъ* „ostrý“, avšak nikde nebylo samostatně doloženo.

Podle jiné teorie **(j)ās-treǫbъ* vzniklo z ide. **nt-trmbh-* (se slabikotvorným *-m-*) „trhač, požírač kachen“. Bulič (Izvestija otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii nauk, r. 10, č. 2, s. 431, 432) slovo spojuje s ř. *oistros* „ovád“ a Iľjinskij (RFV 60 427) k tomu navíc připojuje ř. *oionós* „dravý pták“. Jindy se psl. slovo srovnává s venetským **asso-* „jestřáb“, jež vzniklo z ide. **atto-*, a to je dále srovnáváno

²⁷ V zool. terminologii je *Accipiter* lat. rodové jméno jestřába; ESJS 5 274 uvádí starší termín *Astur*.

se stir. *áith* „ostrý“, lot. *ātrs* „rychlý, prudký“. Dle jiného předpokladu je slovo ilyrského původu, a proto se k němu přiřazuje předř. proprium *Astrabakos*. Vývoj slova se také hledá na základě zkoumání morfematických jednotek – *ja-* se považuje za eufonický prefix a *drjabъ* za adj. „pestrý“. Také se předpokládá, že psl. **(j)astrębъ* „posvátný pták“ je svým původem substrát, jehož východisko se spatřuje v praev. základu **ā(i)s-*, **īs-* „boží, posvátný“, který je prý i v ř. *ierós* „božský“ a v etruském *ais-* „bůh“. – Všechny tyto domněnky jsou však považovány za nepravděpodobné.

ESJS 5 274 upozorňuje, že lidé dříve nerozlišovali jednotlivé druhy dravců, a proto jméno *jestřáb* může označovat i krahujce, luňáka, ostříže a další. Stejně tak výše uvedená jména v jinოსlovanských jazycích neoznačují pouze jestřába, ale též krahujce, luňáka a také supa atd. Jak vidíme, vývoj jména *jestřáb* je objasňován různými způsoby, a přitom i nadále všechny domněnky zůstávají sporné. Nejúplnější přehled je možno najít u Slaw 518–520.

Kromě stsl. *jastrębъ* existovalo i pojmenování *korъšakъ*, jež označovalo jestřába či luňáka a možná i jiného dravce. V ESJS 6 342 je výklad odvozován z některého ttat. jazyka, v úvahu přichází např. kazašské *karšyγa*, čagatajské a kazanotatarské *karčyγa* apod., vše „jestřáb“. Do ttat. se výraz dostal z mongolského *quarči-gai*, rovněž „jestřáb“.

V současných jazycích se dochoval základ *korš-/karš-*. Ten získal jednak suf. *-akъ* a jednak *-unъ* a ve str. tak vznikly dvě varianty – *koršakъ* a *koršunъ* „luňák“, ale i „káně“ (Matzenauer LF 8 203). V dnešní době se dochovalo r. *коруиун* „luňák“ a r.d. *коруиак*, *коруиин* „sup hnědý“ (*Aegypius monachus*) nebo „luňák“. Také v jiných vsl. jazycích bychom mohli najít obdobná slova, která byla pravděpodobně přejata prostřednictvím ruštiny, např. ukr.hovor. *коруиак*, ukr.d. *коруи* „jestřáb, luňák“, br. *коруиак*, *каруиак*, *каруиун*. Z vsl. jazyků se jméno dostalo do dalších sl. jazyků (asi jen do zsl., nějaké jsl. příbuzné slovo jsme nenašli), tzn. do slk.st. *kršiak/kršák* „jestřáb, luňák“ (HSSJ 2 147), do slk.d. *kršiak*, *kršo*, *kršniak*, *krchniak* „jestřáb“ a také „krahujec“, do p.d. *korszun* „jestřáb, luňák“. Na některých podobách je patrné, že slovo zdomácnělo a podlešlo slovtvorným změnám, např. desufixací (ukr. *korš*) nebo resufixací (slk.d. *krchniak*). Jeho základ Matzenauer LF 8 203 hledá ve stsl. kořeni *krъch* < *karš* „trhat“ i „loupit“. Podle některých badatelů je toto slovo původu sl., ale to je nepravděpodobné, protože předpokládané sém. posuny nejsou dost přesvědčivé. Proto je nutno slovo spojovat s psl. **krъchъ* „pěst“, zde modifikovaně jako „sevřený pařát“, jež vzešlo z významu „levý“. Jiný výklad spojuje sl. slovo s lit. *kařsti* „česat, drhnout“ a se sti. *káršati* „tahá, vláčí, brázdí“ (Matzenauer LF 8 203), ale opět je tu sém. i genetická nepřesvědčivost.

Existuje ještě jiný názor, že slovo je příbuzné s č. *krchlat*, s.ch. *křhati*, oboje „kašlat, chrchlat“, od onom. kořene **krъs-*, který je prý i v r. *коруиун* či s. *kršak* (Il'jinskij, Izvestija otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii nauk, r. 20, č. 3, s. 98). Pravděpodobnost jeho správnosti je však velice malá. Dostatečnou oporu pro tento poslední výklad nelze najít ani po prostudování hlasů dravců, kteří přicházejí v úvahu, tzn. jestřábů, luňáků a krahujců. Tito ptáci, stejně jako převážná většina ostatních dravců, se ozývají vysokými až pískavými hlasy. Jediným záchytným bodem

by mohl být hlas luňáka červeného (*Milvus milvus*), který se mimo jiné ozývá i řehťavými zvuky, ale výhradně na hnízdišti. Podle lidového vyprávění měl dříve hlas jako labuť, ale protože ho chtěl mít jako kuň a napodoboval ho, za trest pozbyl původního hlasu a od té doby protivně křičí (Košť 1 17).

Poštołka (*Falco*) slk. *pustovka*, *pustovečka*, p. *pustulka*, *pustolka*,²⁸ hl. *paštur(li)ca* „káně“ (Budz 106), *pustolka*, *postolka*, *pustawa*, dl. *pašturica*, *pašturlica* (Budz 106), dl.d. *pasterlica* i „malý jestřáb“, r. *пустельга*, *пустерга*, ukr. *постільга*, *пустельга*, br. *пымальга*, s.ch. *pòstòlka*, *postolovka*,²⁹ sln. *postóvka*, *postolka*, ale *postójna* „jestřáb“; msl. *paštovica* (u Kyjova)

Jméno tohoto dravého ptáka bylo ve stč. také *postolka*. V psl. byla podoba jména možná **postolbka*, pak by byla vytvořena z **postojati*, tedy z *po* a *stát*, protože poštolka při lovu dokáže viset ve vzduchu na jednom místě. Mch 474 a H-L 358 uvádějí výchozí tvar *postojlovka*, jež vidí v s.ch. *postolovka*, *postavka* aj. Výklad jména vycházející z této vlastnosti poštolky je však nejistý, a to proto, že takové tvoření slova je příliš nezvyklé.

H-K 288 se domnívají, že jméno je buď z onom. základu *pu-*, anebo souvisí s adj. *pustý*, protože poštolka žije osamoceně v pustinách. V dnešní době je však velmi rozšířená a vyhledává i lidská sídliště. Žije jednotlivě, nejvýš v rodinných skupinách. To se ale týká jen poštolky obecné (*F. tinnunculus*). Poštołka jižní (*F. naumanni*), dříve hojně hnízdící na jižní Moravě, dnes vzácný host, a to pouze za tahu, naopak tvoří početné hnízdní kolonie, a i mimo dobu hnízdění se někdy sdružuje do hejn.

V p. jsou kromě *pustulka*, *pustolka* také jména *kob*, *kobuz* „ostříž“ a stp. *kobiec*. Soudí se, že by mohla být příbuzná se slovesem *kabonit se*. Způsobuje to zamračený výraz tohoto ptáka, což však není rys pouze poštolky, ale je charakteristický pro všechny dravé ptáky. Také v dalších sl. jazycích jsou názvy od téhož kořene (*kob-*, případně *kib-*, *kab-*) i pro další dravé ptáky, často s dem. suf. *-ik*. Např. p. *kobczyk* „druh poštolky“, dl. *kobčik* „druh káně“, r. *кобчик* „druh poštolky“, říd. *кобец* „druh malého sokola, jestřáb“, ukr. *кібець* „krahujec“ i „druh sokola“, *кобець*, *кібчик* „různé druhy sokolovitých dravců“, br.d. *кабец* „druh malého sokola, jestřáb“, s.ch. *kóba* (f.), *kóbac* (m.) „krahujec“ i „různé druhy sokolovitých“, sln. *skôbec* „krahujec, druh jestřába“.

Ostříž (*Falco*) p. *ostrzyż* (možná přejato z č.); nár. *ostřežž*, *ostrák*, *kostríž*, jvč. *ostrejś* (Kunštát)

Stč. podoby jsou *ostrieš*, u Jg 2 994, 998 též *ostříš*, *ostrýš*, *ostrýš*. Lidé však tohoto ptáka příliš neodlišovali od jiných dravců, považovali ho za zlého, a tak jeho jménem označovali i poštolku, krahujce aj. Naopak sokolníci, kteří ostříže cvičili k lovu křepelek, si ho velmi cenili. Mch 421 upozorňuje na podobu *ostrejś*, přičemž odkazuje

²⁸ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 178, uvádí i p. *pustuleczka*.

²⁹ Budz 106 u s.ch. *postolovka* uvádí význam „jastrzabek“ (*Tinnunculus alaudarius*). P. *jastrzabek* se překládá zaprvé jako dem. „jestřábek“ a zadruhé jako hovor. „krahujec, krahulec“ (Ol 1 349). Lat. název *T. alaudarius* dříve označoval poštolku obecnou (dnes *Falco tinnunculus*).

na Jungmannův slovník. Zde (Jg 2 998) jsme však vyčetli, že pod názvem *ostřejš* je míněna rostlina ostříže (*Carex*). U nás žije jediný druh, ostříž lesní (*F. subbuteo*). Jméno ostříže je odvozeno od adj. *ostrý*, jehož východiskem je ide. **akro-* „ostrý, špičatý“. Jde tedy o ptáka s ostrým zrakem. Z této jeho vlastnosti těží i přirovnání *vidět jako ostříž* (slk. *pozerá ako striež*).³⁰ H-L 323 považují za základové slovo sloveso *stříci* „bystře pozorovat“, z nějž bylo pomocí pref. *o-* derivováno jméno ostříže. Pak by ostříž byl bystrý, nikoli ostrozraký pták, a mezi tím cítíme sém. rozdíl.

Machek ještě uvažuje o možnosti, na kterou ukazuje citát *stryc (...) dávali pozor jako stříž*: podoba *stříž* je podle něj původní činitelské jméno končící na *-jb*, bez počátečního pref. *o-*, odvozené od *stříci* – pak by šlo o lovecké tabuové slovo s významem „pozorovatel“.

Dřemlík (*Falco*) p. *drzemlik*

Dřemlík tundrový (*F. columbarius*; u Mch 131 *Aesalon columbarius*, u Jg 1 472 *F. aesalon*) je dravý pták, u nás velmi vzácný. Jeho jméno je přejato asi z p. *drzemlik*, které je odvozené nejspíš od adj. *drzemliwy* „dřímavý, ospalý“ (pozdně ide. **drem-* „spát, dřímat“). Dřemlík totiž prý dovede nehybně sedět na stromě, i když je blízko nebezpečí. V 16. stol. byl nazýván *drmlíček* (Jg 5 893) a Presl jej v 19. stol. obměnil novou příp. *-ík*.

Včelojed (*Pernis*) nář. *včelák* i „lejsek“, *včeložrout*

Včelojed je druh dravého ptáka, který napadá vosí a včelí hnízda, z nichž vybírá vosk, med, larvy i dospělý hmyz, mimo to vyhledává i mravenčí kukly, drobný plaz a savce. Jméno získal především díky neobvyklému jídelníčku, který jsme uvedli na začátku. Vzniklo asi v 19. stol., resp. bylo v té době přeneseno na dravého ptáka, protože dříve označovalo hmyz³¹ (Jg 5 36).

Krahujec (*Accipiter*) slk. *krahulec*, p. *krogulec*, *krogulaszek* (Brück 268), stp. *krogulec*, hl. *kraholec*, *kroholc*, *škraholec*, *škroholc*, hl.d. *škrawonc*, dl. *skšagłow*, *kšagolec*, dl.st. *krogul* (možná přejato z p.), pomsln. *krogúlc*, r. *кpazyú*, ukr. *кpозýú*, *кpозýлець*, br. *кpаpаgóль*, s.ch. *kràgūljac*, *kràgūj* (dle Budz 125 „raroh“, dle SchČ 277 „sokol“, u Kop 156 s.ch.st. a d. *kràgulj*), sln. *kragúlj* „jestřáb“, b., b.d. *кpаpаzýú*, b.d. i *кpаpаzýú*, *кpаpаzýв*, *кpъpаzв* „sokol“, mak. *кpаpаzj* „sup bělohavý“ (*Gyps fulvus*), stsl. *кpаgуjъ*; č.d. *krahulec*, mor. *krahulák*

Výše uvedené podoby v různých sl. jazycích většinou znamenají „krahujec“, ale někdy i „jestřáb“. Jméno *krahujec* má v č. také další podoby, jako *krahulec*, *krahujík*, *krahulík*, *krahuj*. Ve sl. jazycích, respektive v psl. **korgujъ*³² jde patrně o starou

³⁰ Slk. vědecký název ostříže je však dnes *sokol* (sokol lastovičiar).

³¹ Patrně jde o některý druh hmyzu, který napadá včely (např. květolib včelí, *Philanthus triangulum*, specializující se na jejich lov) nebo proniká do úlů (lišaj smrtihlav, *Acherontia atropos*, v úlech saje nektar z pláství) apod.

³² Podle ESJS 6 355 jde o psl. dialekt.

výpůjčku z ttat. jazyků (někdy se ttat. považuje pouze za zprostředkující jazyk, Vasm 2 363 uvádí tur.), jak to ukazuje srovnání se střtur. *qa(y)rq(γ)uj* „sokol vycvičený k lovu“ nebo s kumánským *korguj* „druh jestřába“ apod.

H-K 184 jako nejzazší podobu uvádějí prae. onom. **krā-g-*, jež srovnávají s turecko-altajským *karagu*, přičemž poukazují na č. sloveso *krákati*. Podobně Pokor 569 rekonstruuje ide. onom. kořen **(s)ker/kor-g-* a srovnává ho s lit. *kriōkti* „hučet, řvát“, ř. *kráz-* a se sl. *krakati* „krákorat“, jež vzešlo z **kor-k-*. V ornitologických příručkách je však hlas krahujců vesměs popisován jako jasný a pronikavý a ani hláskové složení citoslovcí, jimiž se zapisují, neukazuje na žádné krákání či podobný chraplavý hlas.³³ Z hlediska jazykového tyto názory nelze vyvrátit (ale ani potvrdit) jednoznačně. O něco méně přijímanými teoriemi jsou jednak přejetí slova z írán. a jednak spojitost slova s av. *kahrkāsa-* a s nper. *kargas* „sup“.

Hl. výrazy *kraholc*, *škraholc* se považují za přejetí z č., avšak může to být i onom. slovo domácího původu. Dokládá to značná variabilnost v luž. (srov. také hl.st. *kravolec*, dl. *skšaglow*, *séaglow*). Brück 268 uvádí, že krahujec je tak nazýván podle svého skřehotu – srov. především luž. *szkraholc* a p. *skrzegot* – viz ale pozn. 31. Rozdíl v počátečním *k-* a *š-* (v hl.) vidí jako paralelu k sl. *kora* „kůra“ a *skora* „kůže“.

Psl. slovo bylo derivováno i na podobu *kraguilь*, taktéž „krahujec“, a to analogicky příponou *-ьль* jako u jiných názvů ptáků – *орьль*, *детель*, *пѣтьль* (Sław 118). Pokud jde o jméno krahujce ve vsl. jazycích, zdá se, že r. *кразыў* je přejato z p. *krogulec* a br. *караголь*, ukr.st. a ukr.d. *крозўлецъ*, *крозўй*, *крегўлецъ*, *кригўлецъ*, *крягўлецъ*, *кразўлецъ* jsou výpůjčkami ze zsl. oblasti, a to také nejspíš z polštiny.

Sokol (*Falco*) všesl. – slk. *sokol*, p. *sokół*, luž. *sokoł*, r. *сокол*, ukr. *сокіл*, br. *сокал*, s. *sòkō*, ch. *sòkōl*, sln. *sòkol*, b. *сokól*, b.d. *сokóлик*, mak. *сокол*, stsl. *sokolь*

Etymologie psl. **sokolь* není jednoznačně vyložena, pouze existuje velké množství verzí, z nichž ani jedna se nejeví jako jednoznačně přijatelná. Obvykle se spojuje se sti. *šakuná-* (u Petlekové, Etimologija 2000–2002, s. 19, další varianty *čakunas*, *čakuniš*, *čakúntiš*, *čakúntas*) „(velký) pták“ nebo také se skupinou slov jako střlat. *sacer*, fr., šp. *sacre* „sokol“ (pochází asi z ar. *šagr* „raroš“, u Petlekové „lovecký sokol“), arm. *sakr* „nějaký pták, raroš“, něm. *Sackerfalke*, která však nemají jasný původ. Soudí se i to, že psl. **sokolь* a střlat. *sacer* mají za základ prae. pojmenování a srovnává se s psl. **sopь*, ale z formálního hlediska se tato úvaha jeví nepravděpodobnou. Stejně tak srovnávání jména *sokol* s lat. *cicōnia* „čáp“ a s ř. *kýknos* „labut“ nelze přijmout z hlediska formálního ani sémantického. Existují i pokusy rozčlenit slovo na *so-kol*, jehož základ by hypoteticky byl od **skolь* nebo **kolь*. Tento rekonstruovaný výchozí tvar pak byl srovnáván s p. *jaskólka* (*jaskoła*) „vlastovka“ a s b. *сколовран* „skřivan“, ale neúspěšně.

³³ Krahujec obecný (*A. nisus*) se ozývá zřídka, nejčastěji voláním „gigigi...“, samice se ozývají „pí-ih“. Krahujec krátkoprstý (*A. brevipes*) volá „ki-vek“ nebo „gi-ik“ (Dungel, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 66).

Je také možné soudit, že základ slova vychází z kořene *sek^u-, jehož původní význam je „pronásledovatel“. Mch 566 nevyklučuje ani příbuzenství s chet. *kalli-kalli* „sokol“ a H-K 344 (dále Brück 506 aj.) soudí, že neznámý praev. základ by mohl být onom. Petlelová naopak pochybuje o příbuzenství jména *sokol* s onom. slovesy, jako je p.d. *sokotač* „kdákat“, r. *cokomámь* „žvanit, tlachat (jako straka), chechtat se“, br. *cakamáуь* „kdákat“, tzn. se slovesy označujícími hlasy slepice, husy, straky, protože jsou vzdálené zvukům, které vydává sokol.³⁴ (Srov. také Vasm 3 708–709.)

Pokud jde o lit. *sākalas*, většinou se považuje za sl. výpůjčku. Hovoří pro to fonetická skladba slova.

Raroh (*Falco*) slk. *rároh*, p. *raróg*, hl. *raroh*, ukr. *pápiз*

Psl. **rarogь* je tvořeno základem **rarь* „šum“, který je zřejmě od onom. **rā-* „řvát, hlučet, štěkat“ < pozdně ide. **reu(H)-* „řvát“. (V psl. je základ **rā-* reduplikován, viz *r-r.*) Tento základ můžeme hledat i v csl. *rarь* „zvuk, šum“ nebo v r.d. *páямь* „hlučet“ a souvislost je i v č. *rámus* a v mnoha dalších slovech. K základu **rarь* byla přičleněna příp. *-ogь*, přičemž tatáž příp. je i ve sthn. *rēren* (něm. *röhren*) a v ang. *roar*, obojí s významem „řvát“. H-K 309 srovnávají základ **rā-* rovněž se sti. *rājati* „štěká“, lit. *rīeti* „štěkat, nadávat“, *rojoti* „krákat“ a r. *paū* „zvuk, ozvěna“ (od *pаямь*). Raroh velký (*F. cherrug*) má dosti pronikavý hlas, který se obvykle zapisuje „*kjé kjé kjé ijek ijek gjék gjeék*“ nebo také „*kjé kjé kjé*“ a „*gek gek gek*“.³⁵ Asi by tedy nešlo o přímou zvukomalebnu (citoslovečnou) motivaci, ale o charakteristiku podle výraznosti, síly a podoby hlasu.

Mch 508 na základě postavení raroha v mytologii soudí, že jméno je přejato z východu a dokládá to na stírán. *vāragna-* (psáno av. *vāragna-*, sogdijské *w'ryn'k = vāragnaka-*), což je jméno pro druh sokola. Je to jedna z podob, do níž se vtěluje bůh Vrthragna- (podle H-K 310 Rāragna), jenž vždy vyniká silou, rychlostí, odvahou a krásou. O rarohovi se říká, že je neobyčejně silný a rychlý a také krutý, a proto není překvapivé, že někde samotné slovo *raroh* označuje nejen zlého, dravého ptáka, ale i démona, zloboha. To vše podle Mch 509 potvrzuje jeho domněnku o východním původu slova, v němž se v našem prostředí počáteční *v-* asimilovalo ke kořenému *-r-* a zakončení slova se zjednodušilo. Příbuzné je snad i lit. *vānagas* „jestřáb“, ale pak by v něm proběhly jiné hláskové změny.

Jméno raroha a démoničnost přisuzovaná jeho nositeli (*raroh* prý večer létá s poselstvím od ďábla k čarodějnicím), měly za následek vznik slov *rarach*, *rarášek*, jež označují nadpřirozené bytosti s velkou mocí.

³⁴ Sokol stěhovavý (*F. peregrinus*) se na hnízdě ozývá hlasitým *ké ké ké* či kratším *kek kek kek*, drsným *gre gre* a řidčeji také zvučným *kjak* (Dungel, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 76). Podle těchto údajů se hlas sokola naopak nezdá tak vzdálený hlasům jiných ptáků, a dokonce se nabízí myšlenka, že i chet. *kalli-kalli* by mohlo být onom. původu.

³⁵ Dungel, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 76; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 384.

3.5 Hrabaví (*Galliformes*)

Kur všesl. – slk. *kúr, kura*, p., stp., p.d., pom., kaš. *kur*, kaš. i *kurk, kuron*, polab. *ťaurái* „kuřata“, str. *kurь*, r.st., r.d., ukr. *кyp* (a r. *кыпуца* „slepice“), stbr. *kur*, s.ch.d. *kūr*, sln.st. *kúra*, sln.d. *kur*, b.d., mak.d. *кyp*, stsl. *kurь, kurica, kurę* „kohout, slepice, kuře“; val., laš. *kura* „slepice“, mor. *kurica* „slepice“, *kurenka, kuřička* „slepička“

Č.st. znělo *kour* (Jg 2 227) a ještě ve stč. *kur/kúr* znamenalo „kohout“ (a *koura, kura, kurica* „slepice“), stejně tak ve výše uvedených sl. jazycích slovo označuje kohouta (kromě polab.) a v b. a mak. znamená i „penis“ (o vývoji tohoto významu v jsl. jazycích Koštiál AslPh 37 398–399, Štrekelj AslPh 27 50–52). Jinak jde o všesl. slovo, jež je v slk., luž. a br. dochováno pouze jako femininum nebo neutrum a označuje samici nebo mládě. Existuje domněnka, že toto slovo (psl. **kurь*) je příbuzné se slk. slovesem *kúriť*, s lit. *kuriù, kùrti* nebo lat. *currō, currere*, vše „běžet“, a zařadit sem můžeme i ř. *kuresai* „přemísťovat se, jít“, *kureō* „být v chodu“ aj. Důvodem je to, že kurovití ptáci s obtížemi létají, a proto se spíš pohybují po zemi (Mch 308, přejímají H-L 273). Podle Slaw 387 však toto spojení nelze přijmout bez výhrad. Spojení s lit. *kařšti* „rychle jít, běžet“ (Solmsen KZ 30 601) je podle jiných výkladů chybné. Za málo pravděpodobné se také považuje spojení slova s írán. **xrausa-* (> per. *xuros* „kohout“); proti této teorii je Vasm 2 422. Jindy se zase slovo *kurь* spojuje se sti. *čákora-* (< **kekouro-*) „nějaký pták“, *kúlāla-* „bažantí kohout“ (Petersson KZ 46 133).

Pravděpodobnější je názor, podle něhož jde o jméno onom. Machek k tomu podotýká, že příbuzenství se spatřuje i v sti. *kāu-ti* „křičí“ a stsl. *kujati* „bručet“, ale pochybuje o tom. Proti názoru o zvukomalebnoti základu vznáší námitku, že slovo *kur* je i částí jména *koroptev*, kterou žádný křik necharakterizuje, ale je pro ni typický běh. Protože však těžko hledá vhodné příbuzné slovo označující křik kurů – některá jsou příliš odchylná (*kokrhat, kdákat*) nebo objemná (zde uvádí ukr. *кукурікamu*, tedy slovo, jež Rej 322 považuje za doklad příbuzenství se slovem *kur*) – přiklání se k domněnce, že *kur* souvisí s lit. *kùrti* atd.

Jak jsme poznamenali před chvílí, podle Rejzka ukazuje na onomatopoičnost slova např. ukr. *кукурікamu* „kokrhat“. Ide. onom. kořen je rekonstruován jako **kou-* či **ku-*, **kau-* (ESJS 7 386). Např. Vasmer či H-K 194 soudí, že psl. **kurь* vzniklo spojením sti. *kauti* „křičet, krákat ap.“ s formantem *-ro-*, avšak o tomto rozdělení slova existují pochybnosti. Psl. **kurь* lze totiž považovat za domácí, resp. původem sl. slovo se zvukomalebnotým základem. Tuto domněnku podporují četná toponyma a hydronyma, jež mají za základ buď přímo slovo *kur*, nebo nějaký jeho derivát (Zaimov, Zeitschrift für Slawistik, r. 24, s. 159–160). Podobnou teorii zastává Koř 23, 117, jenž pro základ slova *kur* uvádí reálně neexistující onomatopoiia jako **„kur, kurkur“* apod., jež shledává v dalších jménech, jako je něm.d. *kurre, kurrhahn*, lit. *kùrkė* „krůta“, sti. *kurkutah, kukkutaḥ* „kohout“ a také indonéské *kurik* „slepice“, která dává do souvislosti se slovesy s. *kukurijèkati* a lat. *cucūrīre*.

Od názvu *kur* bylo vytvořeno označení pro mládě, *kuře*. Psl. **kure* je odvozeno od psl. **kurь* charakteristickou příp. pro mlád'ata, a je tedy také svým původem onomatopoické. Toto jméno je rozšířeno na celém sl. území: existuje slk. *kura*, p. *kurczę*, *kurczak*, dem. *kurczątko*, p.d. *kurak*, hl. *kurjo*, dl. *kuře*, polab. *kaurã*, kaš. *kuřa*, r.d. *курча*, *куря*, str. *kurę*, ukr. *курятко*, *курчá*, stšs. *kurę*, sln. *kure*, br. *кураня*, *качаня*, v č.d. také *kurča*, *kurčen*. V dalších sl. jazycích má toto slovo jiný onom. základ, např. r. *цыплёнок* a s.ch. *pīle*. Slovo *kurь* bylo užíváno i jako součást několika kompozit, např. v *kuroglašenje* „kuropění“ (ř. *alektorofonía*). Jinde jsou však v kompozitu jiné komponenty s významem „kohout“, např. *kokotoglašenje* a *pětelyglašenje*.

Kohout slk., stslk. *kohút*, stslk. i *kohútisko* (augmentativum), p. *kogut*, *kobut*, r.d., ukr.d. *кóгум*

Jméno kohouta je pravděpodobně onom. původu. Psl. **kogutь* má základ *ko-*, který napodobuje kokrhání kohouta. Podle Mch 267 a H-L 230 ale nejde o kokrhání, jež běžně zapisujeme „*kykyryký/kikirikí*“, nýbrž o hlas „*ko ko ko ko*“, jímž kohout svolává slepice nebo je varuje před nebezpečím atp. Za pojmenování motivované kokrháním považují r. *nemyx* „pěvec“ (a jistě by sem jako paralela patřilo i lit. *gaidys* „kohout“), které však již nemůžeme posuzovat jako onom. Existují i další formy od slovesa **pēt*: str. *pietuch* (asi vlivem ruštiny), r. *nemyx*, str. *pētьль*, r.d. *немел*, ukr. *нимушок* „kohoutek“, s.ch. *pijetao* (dem. *pjètilíc*), sln. *petêlin*, sln.d. *peteh*, b. *nemél*, b.d. *пятух*, mak. *немел*. Nebo od iterativa **pěvati*: r.d. *певун*, *певень*, ukr. *півень*, br. *пéвень* a nezávisle na těchto vsl. formách vzniklo i s.ch. *pijèvac*, *pévac*, sln. *pévec* a rovněž p.d. *piejak* (vedou se spory o ruském vlivu, viz např. Budz 74). Stejná motivace podle kohoutího zpěvu je i v jiných, neslovanských, jazycích – lit. *gaidys* (< *giedoti* „zpívat“, Pokor 355), něm.d. *Singerl* „mladý kohout“, alb. *kéndes*.

P. *kogut* bylo zřejmě přejato z č. a dále se z p. dostalo do ukr.d. V dalších sl. jazycích jsou podoby slova *kohout* hláskově mírně odlišné, např. str. *коцьтъ*, ukr. *кочум* a ukr.d. i *коч*.

Stejný základ jako *kohout* má i stč. a nář. *kokot*, *kot* (viz v kap. 4. Etymologie českých lidových jmen ptáků) z psl. **kokotь* (> stsl. *kokotь*), jehož původní význam se však posunul do oblasti vulgarismů a dnes má význam „penis, nepříjemný člověk“. Příruční slovník jazyka českého (díl 2., s. 185) však uvádí jen význam „hlas vydávaný kohoutem“ a SSJČ jen „kohout“ a „kohoutí hlas“. Hypotézu o zvukomalebném původu slova *kohout* podporují podoby v jiných jazycích, které obsahují zdvojené *k-k*: něm.d. *Gockel*, ang. *cock*, lat. *coco*, fr. *coq*, *cocotte*, ř. *kikkós*, sti. *kukkuta-*, *kukkubha-*. Oporou jsou také slovesa jako např. hl. *kokotác*, r. *кoкoмáть*, s.ch. *kokòtati*, sln. *kokotáti*.

Pokud jde o *u* v některých jazycích (v č., slk. a p.), lze ho podle Machka vyložit jako zvukovou nápodobu kohoutího hlasu, který je *u*-ového charakteru. O *kogutь* píše Otrębski (Język polski, r. 41, s. 181) – podle něj je to zhrubělá forma starého *kokotь*, která vznikla přidáním příp. *-ut* a zároveň sonorizací *-k-* uprostřed slova. Vzniklé *-g-* považuje za onom., což dokládá na slovesech p. *gogotác* „vydává silný hlas (o kohoutovi)“ a r. *zozomáть*, „kdákat, kejhat“.

Slepice slk. *sliepka*, polab. *slepéiica*; jč. *sljepice*, *slepka*, vmor. *slépka*, han. *slípka*

Toto pojmenování je pouze v č., slk. a v polab., kde je rovněž *slépac* „kohout“ a *slépã* „kuře“. Dem. *slípka* a stč. *slepice* se odvozují od adj. *slepý* (**slép-*), protože tento pták prý za šera špatně vidí, anebo proto, že mžourá očima, jako to dělají lidé, kteří špatně vidí (Jg 4 143). Někdy se říká *mít slepičí (vlčí) mlhu* „(záměrně) špatně vidět, přehlédnout“.

Ve většině sl. jazyků je však základ jména *slepice* tvořen kořenem *kur*: stč., msl., slk., stslk., dl., hl. *kura*, č.d. *koura*, polab. *kauréi*, kaš. *kura*, r. *күпуца, кypa*, str. *kurica*, ukr. *күрка*, br. *күрка, күрбуца*, b.d. *күрка* „krůta“. Kromě toho byla dříve *slepice* nazývána více jmény, např. stsl. *kokošb*, *kurica* či *ležaja* aj. O vztahu mezi názvy *kokoš*, *kokot* a *kura* ve sl. jazycích pojednává Horodyská (Poradnik językowy, 1963, s. 425–426. My se o nich podrobněji zmiňujeme v kap. 4. Etymologie českých lidových jmen ptáků. Na tomto místě se zmíníme pouze o stsl. *ležaja*, protože se nedochovalo do současnosti a neřadíme je mezi názvy dialektické. Stsl. slovo pochází z psl.d. **lež-ěja* „kvočna“, jež vzniklo z psl.d. **legti* „vysedět vejce, přivádět na svět, rodit“. Toto sloveso má kořeny v jiném slovese, **legti* „ležet“. Slovo *ležaja* se však nedochovalo nejen v č., ale ani v jiném sl. jazyce. Jeho pokračování je pouze v bcsl. *lbža/ležbka*, jež je téhož významu a rovněž vzniklo jako derivát od slovesa *legti* „vysedět mladé“.³⁶

Krocán (*Meleagris*) slk. *moriak*, *krokan*; nář. *krocán*

Etymologie jména tohoto ptáka, které je jen v č., není zcela jasná, zvláště jeho formální vztah ke *krůta* a k něm. *Truthahn*, taktéž „krocán“. Mch 294 je toho názoru, že jde o slovo domácí a onom., nikoli z něm. *Truthahn*. Pokud bychom souhlasili s tím, že v názvu je napodoben krocání hlas označovaný jako „hudrování“, trochu bychom si odporovali výkladem jména *krůta* (viz další heslo), o němž uvádíme, že je přejato z něm.d. *Grutte* „krůta“ (< *Truthahn* „krocán“, *Truthenne* „krůta“). Záleží tedy na tom, zda uvažujeme o onom. základu německém nebo českém.

H-K 187 se přiklání k přejetí z něm. *Truthahn*, jež je vytvořeno jako kompozitum obsahující citoslovce *trut* a subst. *Hahn*. V češtině se začátek tohoto slova disimiloval a vznikla podoba *krutan*, již H-K 187–188 srovnávají s *krůta*. Další změnou pak vzniklo *krocán* (-ů- > -o-), a to na základě zvrtné analogie podle *bůh* > *boží*. H-L 250 uvádějí názor, že *krocán* vzniklo „onom. přikloněním ke *krůta*“.

Kromě slova *krocán* existuje č. *kruťák*, jež vzniklo přechýlením od *krůta*. Mezi zvláštní pojmenování patří také *indián/indyán*, u Jg 1 849 *indiánský kohout*, *indyk* s podobami *indiánka*, *indička*, *indiánská slepice* (p. *indyk*, r. *индиок*). Lidové označení krocana *indyán* je ovlivněno tím, že tento pták se v 16. stol. dostal do Evropy z Ameriky, které se v té době říkalo Západní Indie.

v. Kraly

³⁶ Za sémantickou paralelu se považuje přejetí lat. *cubāre* „ležet“ a *in-cubāre* „vysedět vejce“ do fr. *couver* „sedět na vejcích“.

Krůta hl. *truta*, dl. *turkowa*

Výklad tohoto slova je dosti nejasný, ale soudí se, že jde o přejetí z něm.d. (hornoněm.) *Grutte* „krůta“, které je odvozeno od *Truthahn* „krocan“, *Truthenne* „krůta“. Jsou to vlastně kompozita, jejichž první část je tvořena citoslovcem „*trut*“, které tento pták vydává, a druhá část je tvořena subst. *Hahn* „kohout“ nebo *Henne* „slepice“.

Perlička (*Numida*) slk. *perlička*, *perlina*, p.d. *perlic(zk)a*, *perłówka*, *perlat*; nář. *perlinka*, han. *perlina*

Perličku lidé u nás chovali výrazně vzácněji než ostatní ptáky. Pojmenována je podle pravidelných bílých skvrnek na tmavém peří po celém těle (podle antické mytologie jsou to slzy prolité za mrtvého bratra). Paralelu v motivaci pojmenování představuje něm. *Perlhuhn*. Ve stč. (u Klareta) se objevilo také *biser*, což je označení pro perlu, které k nám přišlo přes tur. z ar. *busra* „falešná perla“. Č.st. pojmenování bylo *perlovka* a lidé užívali i název *pihatka*.

Tetřev (*Tetrao*) slk. *tetrov*, p. *cietrzew* „tetřívěk“, hl. *ćećor* „tetřívěk“, dl.d. *ćećer*, polab., pom. *teter*, r. *меме́ре́в* i „tetřívěk“, *memepiók*, *μυμυρ*, ukr. *меме́ре́в* i „tetřívěk“, *memepśák*, *memepýk*, *memepiók*, *memėja*, br. *μειμάρύκ*, s. *tètrèb*, *tètrev*, ch. *tètrijeb*, sln.říd. *tetrév* „bažant“, b. *mémpev*, *mémepes*, mak. *memped*, csl. *tetrěv*

Psl. podoba slova *tetřev* (stč. *tetřev*, *tetřevéc*) byla **tetervъ* (u H-K 384 a Mch 642 **tetervъ*, u Kop 373 **tetervъ/-vъ*). V historické době prošla změnou při metatezi likvid. U H-L 443 se dočítáme, že jméno *tetřev* vzniklo podle neobvyklého a hlasitého „tokání“ tetřeva hlušce (*T. urogallus*). To je velmi známý jev a je dosti pravděpodobné, že hlavní motivací pro onom. pojmenování ptáka byla jeho první fáze, která zní „*t-k-t-k-t-k*“.³⁷

Slovo *tetřev* souvisí s výrazy z mnoha dalších jazyků – se stpr. *tatarwis*, lit. *tètervinas*, (*tetervà* „samice tetřeva“), lot. *teteris*, stisl. *piður*, port. *tetraz*, vše „tetřev“, dále s fin. *tétras* „tetřev, tetřívěk“, střir. *tethra* „vrána“, ř. *tétrax* „perlička“ (odtud pochází lat. *tetrax*), *tetráon* „tetřev“, lat. *turtur* „hrdlička“, arm. *tatrák* „hrdlička“, per. *täðärv* „bažant“ a se sti. *tittirá-* „koroptev“. Všechna tato slova se odvozují od ide. reduplikovaného kořene **tet(e)r-*, který je onom. původu, protože napodobuje ptačí hlas.

Hlušec (*Tetrao urogallus*) slk., stslk. *hlucháň*, p. *głuszec*, hl. *hluchař*, r. *глыхápъ*, *глыхóŭ* *mémepes*, ukr. *глыхáp*, br. *глыуэу*, s.ch. *glúšac* „holub hřivnác“ (*Columba palumbus*), v SchČ 160 i „řuhýk šedý středoevropský“ (*Lanius excubitor*), sln. *glúšec* „druh holuba“, b. *глыхáp*

Budz 119 uvádí jako prvotní podobu **glušьць*, a to pro č., p., ukr., br., s.ch. a sln., **gluxarь* pro dl., r. a b. a podobu **gluxanь* pro slk. Jméno tetřeva hlušce je motivováno zvláštním jevem, který nastává v poslední fázi jeho tokání: Samec začíná tzv. pukáním

³⁷ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 82.

„t-k-t-k-t-k“, pokračuje trylkem (zrychleným dvojitým pukáním), dál následuje vylousknutí (zní jako mlasknutí jazykem) a nakonec broušení (podobné přejíždění brouskem po kose), které trvá 3 až 5 sekund a tetřev při něm neslyší.³⁸ Tokání tetřeva a jeho zvláštní poslední fáze jsou velmi dobře známy, na jejich základě vznikla přirovnání *tokat jako tetřev* a *být hluchý jako tetřev*.

Tetřívěk (*Tetrao*)

Mch 642 u tohoto jména podává výklad, jenž je méně srozumitelný kvůli posunu v nomenklatuře: „Původní slovanský význam byl asi (...) ‚tetřívěk‘, kdežto *Tetrao urogallus*, *hlušec*, označován jako ‚*hluchý tetřev*‘ (tak stč.; dosud r. *gluchój téterev*). Zdrobnělé *tetřívěk* pro rod *Lyrurus tetrrix* vzešlo asi ze stč. *tetřěvec*, srov. slc. *tetrovec*, když *hlušec* označován pouze jako *tetřev* a bylo pak nutné rozlišení.“ V první větě není zcela jasné, zda sl. slovo s významem „tetřívěk“ bylo jménem pro jiného ptáka než pro níže zmíněného tetřívka druhu *Lyrurus tetrrix*. Lat. jméno zcela jistě označuje tetřívka obecného, jenž má dnes vědecké jméno *Tetrao tetrrix*. Tetřevovi je velice podobný, jen je menší (tetřev na délku měří 60–85 cm, tetřívěk 40–55 cm) a toká jinak. Jde tedy o přenesení jména (deminutivní formy) na základě vnější podobnosti těchto ptáků.

Křepelka (*Coturnix*) všesl. – slk. *prepelica*, p. *przepiórka*, *przepiór* „samec křepelky“, hl. *počpula*, *počpula*, hl.d. *pačpula*, *prępjeńka*, dl. *pašpula*, dl.d. *paćpula*, kaš. *prępjòrka*, *prępjeńca*, r. *перепёлка*, *перепёлуца*, *нёпенел* „samec křepelky“, ukr. *нёпенел*, *перепелуця*, *перепёлка*, br. *перанёлка*, s.ch. *prępelica*, sln. *prepelica*, b. *прéпелрица*, *прéпелица*, *препелка*, mak. *препелица*; han. *pipuliša*, mor. *krěpel* „samec křepelky“, *krěpelátko* „křepelčí mládě“

Stč. *křepel*, *křepelicě* (podle H-K 191 i *prępelicě*) se v nč. obměnilo jinou příp. na *křepelka*; vznikla také nová odvozenina *křepelati*, *křepeliti*. Základem pro pojmenování křepelky se stalo její volání, které se zapisuje jako trojslabičné „*puť-purruť*“ (nebo i „*chut' chut' chut'*“), ale obecně je známé jako „*pět peněz*“. Psl. **perpelь*, **perpelica* je pravděpodobně odvozeno z **perpel-* (podle H-K a Budz 96 je odvozeno z **perper-*, po disimilaci **perpel-*), což je reduplikovaný základ onom. původu. Podoba tohoto jména prošla ještě dalšími změnami – obměnila se příp. *-ica* na *-ka* a počáteční *p-* se vlivem disimilace změnilo na *k-* (podobně jako ve slově *kaprad'* s psl. podobou **paportь*). Čeština se touto změnou odlišila od všech ostatních sl. jazyků, v nichž panuje shoda v počátečním a vnitřním *p*. Dále Mch 300 uvádí, že po ztrátě psl. jeru bylo jméno ve všech jazycích opět upraveno na trojslabičné a že *-l-* vzniklo disimilací z původního *-r-*. Také upozorňuje na nepřesnosti, jichž se dopustili Brück 443, který se domnívá, že *per-* znamená poletování. Jméno křepelky nelze ztotožňovat ani s názvy motýla (slk. *krepelka*, *krepelica*, *krepelák*, *prepelka*, *prepi(e)lka*, *prepelica* aj.). Protiargumentem je to, že křepelka létá poměrně málo.

³⁸ Tamtéž.

Podobné zvukomalebné názvy křepelky můžeme najít i v jiných jazycích: lit. *pūtpele*, *piépała*, lot. *paipala*, sthn. *wahtala* (> něm. *Wachtel*), *quattula* (> něm.d. *Quattel*), strp. *perpalo* a také v rum. *prepelitǎ*, které je výpůjčkou ze sl. Ř. *kakkábe* sice využívá jiných reduplikovaných konsonantů než většina ide. jazyků, ale rovněž je onom. charakteru.

Koroptev (*Perdix*) slk. *kuroptva*, *kuroпка*, p. *kuropatwa*, p.d. *kuropatka*, *kropatwa*, *kropadwa*, *kurúopatva*, *k(u)ropatfa*, hl. *kurotwa*, *kurotej*, hl.d. *kurota*, dl. *kurwota*, polab. *käuröróitka*, kaš. *kuropatka*, r. *кyponáтка*, r.d. *кyponать*, *кyponáтва*, *кyponáшка*, *кyрохта*, ukr. *кyponáтва*, *кyponáтка*, *кyрiнка*, br. *кypanáтка*, br.d. *кypanáтва*, *кypanama*, *кypanaць*, s.ch.st. *kuroptva* (z č.); jč. *krotva*, *krotfa*, *korotev*, han. *kurotfja*, *korotvja*, mor. *kurotva*, *kuroptev*, *kuropatva* (z p.)

Stč. *kuroptva* (a dále také *koruptva*, *koroptva*) pochází z psl. **kuropъty* (Rej 302; podle H-K 180 a E-V 115 je psl. **kuropъta*). Pozdější fúzí byla zatemněna forma původního jmenného kompozita, jež bylo tvořeno částí odpovídající dnešnímu *kur* (*kurъ*) a částí odvozenou od stejného základu jako *pták*. Koncové *-y/-ъv* by mohla být starobylá přechylovací příp., avšak tvary v některých jazycích (*-pat-* v p., r. a ukr.) by pak zůstávaly nevysvětleny. Podle jiného názoru (např. Mch 278, H-L 244) je první část slova z lit. *kùrti* a z lat. *currere*, obojí ve významu „běžet“, protože kurovití ptáci s obtížemi létají, a mnohem častěji proto běhají. Ačkoli bychom slovotvornou paralelu mohli najít v *drop* (*droptva*), obvykle se tato druhá hypotéza nepřijímá. H-K doplňují etymologii slova o názor, že původní, ale zaniklé označení koroptve bylo psl. **rěb*, jež se udrželo ještě do csl. období, a srovnávají ho s něm. *Rebhuhn*. Tento psl. základ však Mch 223 považuje za východisko pro dnešní jméno *jeřábek*.

V jč. *korotev* zanikla souhláska *-p-* vlivem následujícího *-v*. Pro explozivitu je tento typ disimilace, při němž jeden konsonant úplně zaniká, neobvyklý (jako další příklady lze uvést nář. *felebl* místo *felbebl* nebo snad i nář. *rebentí* místo *brebentí*; Huj 32).

Jeřábek (*Bonasa*) slk. *jariabok*, *jarabica* „koroptev“, stslk. *jariabok*, *jariabek*, p. *jarzabek*, hl. *jerjab*, *wjerjabka*, dl. *jeřeb*, r. *рябчик*, str. *jarębъ* „koroptev“ (Budz 115), *orjabka*, *orębъ* (Petersson AslPh 34 247), ukr. *орябок*, *орябка*, *рябчик*, *рябець*, br. *рабчык*, s.ch. *jarèbica* „koroptev“, sln. *jeréb* „koroptev“, *jerebica*, *jerabica*, b. *яребица*, *йерабица*, *ярембица*, vše „koroptev“, b.d. *йеребица*, csl. *jarębъ*, *rębъ* „koroptev“; nář. *jeřabice*

Jméno *jeřábek* je příbuzné s lot. *irbe*, něm. *Rebhuhn* a švéd. *rapphöna*, vše „koroptev“, a má patrně stejné psl. východisko jako strom *jeřáb*, tzn. **erębъ* nebo **arębъ*; Budz 115 vedle **erębъ* připouští **ěřębъ*. (Sl. nosovka pak vznikla z původní gemináty *ebb* > *ęb*.) Psl. původ nemá jasné souvislosti, obvykle se proto jméno *jeřábek* vykládá jako příbuzné se slk. *jarabý*, r. *рябóй*, lit. *ráibas*, ir. *riabach*, vše s významem „pestrý“. Tato adj. vycházejí z ide. **roibh-* téhož významu. Zdá se tedy, že pojmenování *jeřábka*, kurovitěho ptáka příbuzného tetřevu, je motivováno jeho zbarvením. Hnědé skvrnitě opěření (*jařabý* „kropenatý“) je sice v lesním prostředí mimetické, ale samo o sobě má pestrou škálu hnědých a bílých barev sestavenou do různých vzorů.

Mch 223 uvádí psl. podobu **rębъ* (u H-L 207, Matzenauera LF 8 23 **rębъ*) a jí příbuzné lit. *ierbė*, *jerubė* a stnor. *iarpi*, vše „jeřábek“, a lot. *irbe* a něm. *Rebhuhn*. Poznámává, že jím uváděná psl. podoba byla již v té době mylně zaměňována s **erębъ*, což je ale východisko pro *jeřáb* „strom“, takže pod jeho vlivem jméno pro ptáka (*jeřábka* i *jeřába*) přijalo počáteční (j)e-/o-. H-L však myslí, že počáteční je- bylo připojeno vlivem jména *jeřáb* „pták“. Machek i H-L jméno *jeřábek* považují již za praevropské.

Matzenauer LF 8 23 v dalším výkladu předkládá jiné pojetí: K psl. **rębъ* přibyl suf. *ja-* < *je-*, jenž se v jednotlivých jazycích modifikoval. Základ **ręb-* dále srovnává s *raŋb* „zvučet, vydávat zvuk“, jež je příbuzné se sti. *rambh/rabh*. Další příbuzná pojmenování pro jeřábka můžeme najít v lit. *jerubė*, *gerubė*, *erubė* a lot. *irbe*, která jsou zřejmě sl. původu. Téhož původu jsou možná i dán. *jerpe*, *hjerpe* a švéd. *hjerpe*.

Bažant (*Phasianus*) slk. *bažant*, p. *bažant*, r. *фазан*, s. *fāzan*; nář. *pažant*, *žabant*

Jméno *bažant* pochází ze střhn. *fasant* (něm. *Fasan*), které bylo přejato ze střlat. *fasianus* a z ř. *fasianós*. Mezi další příbuzná jména patří fr. *faisan*, it. *fagiano*, šp. *faisán*, port. *faisão*, niz. *fazant*, švéd. *fasan*, fin. *fasaani*, maď. *fácán*. Všechny názvy jsou od jména řeky *Fasis* na jižním úpatí Kavkazu, kolem níž se rozkládá původní domovina bažantů. Změna *f > b* proběhla před 14. stol., kdy se v českém konsonantickém systému začalo objevovat *f*. Do té doby se *f* nahrazovalo hláskami *b* či *p*, odtud tedy i *bažant*, případně nář. *pažant*.

Páv (*Pavo*) slk. *páv(a)*, p., luž. *paw*, r. *павлин*, ukr. *пáва*, *павіч*, *павун*, br. *паўлін*, s.ch. *pàun*, sln. *páv*, b., mak. *павін*; mor. i *pavica*, *pávěnka* „samice páva“

Toto slovo pochází z nějakého neznámého východního jazyka. Paralely se slk., p., r., ukr. a sln. slovy se hledají ve střhn. *phāwe* a Mch 438 uvádí i sthn. *pfāwo* (stejně tak H-L 336). To je však méně pravděpodobný zdroj. Původ sl. podob *pavun* a *paún* se naproti tomu hledá v neznámé románské podobě, která by podle Machka měla být *pavōne*. Základem všech těchto slov je lat. *pāvō* „páv“, o jehož původu se nic neví (a obdobu má rovněž v ř. *taōs*). Slovo se dostalo také do lit. v podobě *póvas*. Ve své domovině, v Indii, byl páv nazýván *sikhin-* „chocholáč“.

3.6 Krátkokřídlí (*Gruiformes*)

Jeřáb (*Grus*) všesl. – slk. *žerjav* i *jarab*, stslk. *jaráb*, p. *zuraw*, *zórav*, p.d. *zoruf*, hl. *žeraw* (říd. *žoraw*), *wjerjab* i „jestřáb“, dl. *žorawa* (f.), *žoraj*, polab. *zeravéiça*, kaš. *žòr*, r. *жура́вль*, r.d. *журавель*, *журав*, *жóров*, *журавец*, ukr., br. *журавель*, br. i *жóрай*, s.ch. *žërāv*, *ždrál*, *žerjav*, s.ch.d. *ždrao*, sln. *žerjav*, b., mak. *жéрав*, stsl. *žeravъ*, *žeravlb*; mor. *řeřív* (asi se už neuzívá)

Stč. podoba jména *jeřáb* byla *řeřáb*, případně i *řežáb* a *žeráv* (Jg 1 602), s druhotvarem *zorav*. Ve stč. slově proběhla změna původního počátečního *ž-* > *ř-* vlivem asimilace *ž-ř* > *ř-ř* (*žeřáb*, *žeřáv* > *řeřáb*). Další hlásková změna *ř-* > *j-* (disimilace sykavosti) vznikla až ve střední době kolem 16. stol., a to analogicky pod vlivem jména *jeřáb* označujícího strom nebo keř s červenými bobulovitými plody, jehož psł. podoba byla **ereǫbъ* (uvádí se i **areǫbъ*). Psł. *jo*-kmenová podoba byla **žeravъ*; toto psł. slovo je příbuzné s lit. *gėrvė*, lot. *dzērve*, něm. *Kranich*, sthn. *kranuh*, stpr. *gerwe*, niz. *kraan*, ang. *crane* (stang. *cran*), wal. *garan*, lat. *grūs*, ř. *gėranos*, fr. *grue*, šp. *grulla*, port. *grou*, arm. *krunk*, kymer. *garan* – všechna tato jména označují téhož ptáka. Prastaré ide. základy jsou **ger-*, **gr-*, E-V 206 uvádějí pozdně ide. **g(e)rōw-yo-*, které jsou zvukomalebného charakteru. Onom. základem pro jméno jeřába je pravděpodobně jeho hluboké, daleko slyšitelné troubení při toku, které se zapisuje „*krruu*“ (samec) a „*krro*“ (samice).³⁹ Ostatně čeled' jeřábovitých se v latinské terminologii nazývá *Gruidae* a jeřáb popelavý, který se jako jediný druh jeřába vyskytuje i v našich končinách, má lat. vědecké jméno *Grus grus*.

Mch 222 k tomu upozorňuje, že rekonstruovat prajazykové slovo přesto není možné. Lze jen usuzovat, že sl. koncové *-v* je velmi starobylé (je to zřejmé z balt. *-v-* a lat. *-ū-*), ale zakončení na *-avъ* je velice neobvyklé.

Chřástal (*Crex, Rallus, Porzana*) slk. *chriašteľ*, *chriašť*, p. *chruściel*, stp. *chrósciel*, r. *korostėľ*, str. *korostelъ*, r.d. *korostėň*, ukr.st. *korostїľ*, *chorostїľ*, *chorųstїľ*, s.ch.st., s.ch.kn. *krastijelj*, *krastjelj*, *krastalj* (f.) i „křepelka“ (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, díl 5., s. 473), sln. *krastir* (Rej 230), *hrastir*, stsl. *krastěľ*, *chrastěľ*, *chraštěľ*; č.d. *křástal*, mor. *křástal*, *křástel*, *chřástel*, *chřistel* (Kott 1 541), laš. *krášč*, *chrást*, zmor. *skřášč*

Ve stč. se vyskytují také podoby *chřástel*, *chřiestel*, *chřistel*, *chřistelík*, *křástal*, *chřiestel* (Menčík AslPh 5 100), *chrástel* (Clar 28), *křástal*, *křástel*, *křistel* (Jg 1 819), *chřastal* (Matzenauer LF 9 6). Stsl. podoba *krastěľ* podle Matzenauera LF 9 6 zřejmě stojí na místě **krak-stěľi* < **kark-stěľi*; *-stěľi* je tudíž přípona, kterou můžeme najít např. v r. *cvupu-стель* „brkoslav“.

V psł. byly zřejmě tvary **korstěľb/*chorst-*, které jsou onom. původu. K tomu srov. intensivum **korstati* „skřehotat, skřípat, chrastit aj.“, odkud je i č. *chrastit*, *chřestit*. Tato slova ukazují, že počáteční *chr-* je zvukomalebné a označuje různé chrastivé, chraplavé zvuky. Motivací pro pojmenování je zcela zřejmě hlas ptáka, u jednotlivých druhů je totiž popisovaný jako chrochtání, pomalá dětská řehtačka, skřehotání aj. a jejich zápis často obsahuje konsonant *r*. Hume přímo uvádí, že „opakované, poněkud skřehotavé *rerp rerp* chřástala polního mu dalo jméno.“⁴⁰

Podle Rejzka však česká podoba jména *chřástal* ukazuje spíše na původní **chřest-*. Ostatně H-K 143 se o jiném základu pro *chrastit* a *chřástal* než o **chřest-* nezmiňuje.

³⁹ Tamtéž, s. 90.

⁴⁰ Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 122.

Vedle toho existuje ještě střída **chrost-*, ale od ní se odvozují slova jako *chroustat*, *chroust*. Připojením suf. *-ěl* (> *-ělb*) pak vzniklo jméno ptáka. Příbuzenství můžeme hledat i v lit. základu *kark-* (< psl. **korst-*), který je např. v lit. slovesech *kařkti*, *kvařkti* označujících různé zvířecí hlasy jako „kdákat, kvokat, krákat, kejhat ap.“ (Matzenauer LF 9 5–6). Ze sl. se jméno chřástala dostalo i do rum.: csl. *krastělb* „chřástal“ > rum. *cârsteiŭ*, u Budz 117 rum.d. *cîrstel*, *crîstel*.

Další rekonstrukce původu slova *chřástal* jsou již méně pravděpodobné. Např. se spojuje *krastěl'* s ř. *krótos* „šum, třesk ap.“, přičemž paralely se shledávají ve fr. *râle*, něm. *Ralle* – obě slova znamenají „chřástal“ a jsou onom. původu. Jindy se srovnává psl. **korstělb* s r. *ðepzáu* „chřástal“. Toto pojmenování vychází ze slovesa *ðepzámь* „škubat, trhat sebou“ (podobné sloveso je i v p. – *derkacz*, téhož významu), jež se uvádí do souvislosti s lit. *kiřsti* „sekat, škubat ap.“ (< ide. *(*s*)*ker-t-* < *(*s*)*ker-* „řezat, krájet ap.“; Pokor 942). Motivace pojmenování chřástala se pak vysvětluje podle toho, že chřástal charakteristickým způsobem při chůzi pošubává krkem. Sław 144 naopak odvozuje p. slovo od zvukomalebného slovesa *der-k-ać* „drkat“. K podobnému závěru dochází také Vasm 1 501, jenž považuje r. *ðepzáu* za slovo s onom. základem. Dle jiného etymologického výkladu se porovnává vývoj psl. **korstělb* a lat. *coturnix* „křepelka“: soudí se, že vývojové linii **korstěrb* > **korstělb* odpovídá vývojová řada **korsthr-* > **kosthr-* > **kotr-* > lat. *coturnix*.

Pokud jde o s.ch. výrazy, jež označují i křepelku, je pravděpodobné, že k přenesení významu došlo v důsledku pověry, že chřástal vodí křepelky.⁴¹ Zde bychom mohli pro srovnání uvést, že u Clar 28 se chřástalovo volání „*tres tres*“ vykládá jako odmítání platit křepelce pět peněz, ale jen tři; jde tedy rovněž o jistý druh interakce mezi těmito dvěma ptáky.

Lyska (*Fulica*) slk., stslk. *lyska*, p., hl. *łyska*, p. i *lysek*, r. *лысу́ха*, *лысушка*, *лыска*, ukr. *луска*, *лусуха*, br. *лысу́ха*, s.ch. *lŭskai*, sln. *liska*

Lyska je černý pták, který má bílý zobák, z něhož mu vyrůstá bílý čelní štítek budící dojem lysinky. Odtud pramení význam jeho jména, jež mělo i ve stč. tutéž podobu *lyska* (viz Clar 42). Srov. podobnou pojmenovací motivaci v něm. *Blessshuhn* (*Blesse* „lysina, bílá skvrna“ a *Huhn* „slepice“).

Slípka (*Gallinula*)

Derivát *slípka* je jednak dem. jméno pro slepici, ale také označuje zcela jiného ptáka z čeledi chřástalovitých (*Rallidae*). Zřejmě jde o novotvar, který vznikl někdy v 19. stol.; uvádí jej Kott 3 426, v Jungmannově slovníku není. Pták své jméno získal pravděpodobně přenesením na základě podobnosti se slepicí; podobá se jí jak stavbou těla, tak pohyby. Způsob života a prostředí, v němž žije, jsou však diametrálně odlišné.

Podobnost slípký s kurovitými ptáky potvrzují další jména, která pro ni byla zaváděna, např. *slipka*, *slepička*, *kuřátko* nebo *kuřička*.

⁴¹ Brehm, A.: Život zvířat III/2, Praha 1927, s. 175.

Drop (*Otis*) všesl. – slk., p. *drop*, stp. *dropia* též „labut“ (Sław 168), dl. *gropuñ*, r. *дрофа́, дрохва́*, ukr. *дрóфа, дрóхва*, br. *драфа́*, s.ch. *dròplja*, sln. *dróplja*, b. *дрóпла*, mak. *дронла*, csl. *dropy* (sg. m. jako *kamy* „kámen“)

Jméno *drop* se odvozuje ze staré psl. složeniny **dropъty* > stč. *droptva, dro(p)fa, drop(a)*, Mch 129 uvádí psl. podobu **dъro-рѣтъва*, H-L **dъro-рѣтѡва*. Tvořena je ide. částí **dr-*, **der-* „běžet“, která souvisí s ř. *dromos* „běh“ (srov. také *dromedár*), a částí, jež souvisí se jménem *koroptev* (Rej 145). Machek se rovněž přiklání ke kompozitu s významem „běho-pták“ a připouští celkovou paralelu s *koroptev* (*kuro-рѣтъва*).

Vedle r. *дрофа́, дрохва́* a ukr. *дрóфа, дрóхва* existuje ještě r. a ukr. *сmpéнем*, *drop* malý (*Tetrax tetrax*, u Machka *Otis tetrax*), které se dostalo i do lit. *strepėtas*. Jde o tentýž slovní základ s obměněným *d-* na *st-* a s kořenným *-e-*, které se asimilovalo k *-e-* v druhé části slova. Ta je patrně z původního *-рѣтъва*. Jméno *drop* se ze sl. jazyků dostalo do něm. *Trappe* „drop“ a rum. *dropie* „drop“. Blízké je rovněž niz. *trap* a švéd. *trapp*.

3.7 Dlouhokřídlí a svišťouni (*Charadriiformes* a *Apodiformes*)

Kulík (*Charadrius*) slk. *kulík*, slk.d. *kulich* „kulík písečný“ (*Ch. hiaticula*), p. *kulik* i *kulig* „koliha“, hl. *skulej, škurlik*, dl. *skulej* i „koliha“, *kuleš, kuliš*, dl.d. *skurliš, kulik*, pomsln. *kūlīng* „koliha“, kaš. *kulig* „koliha“, r. *кулі́к* „jespák“, ukr. *кулі́к* „koliha, bekasina, sluka“, v UkrČ 1 480 „kulík“, br. *кулі́к*, s.ch. *škurak* „koliha velká“ (*Numenius arquata*, u Budz 106 *N. arquatus*), *kulik čukavica* asi „dytík úhorní“ (*Burhinus oedicephalus*, u Budz 106 *Oedicephalus oedicephalus*), sln. *škruh*; mor. *kuliš*

Kulík, dříve *kulič*, je jméno vytvořené Preslem. Jeho původ není dobře znám, ale soudí se, že dřív znělo *kulih(a)* a patřilo kolize. Podle Mch 306 je možné, že si lidé oba ptáky pletli, protože např. v Klaretově Fyziologizáři se popis ptáka jménem *kulih* hodí spíš na kulíka. Tuto otázku lze uzavřít i tak, že teprve Presl určil jméno *kulík* pro ptáka, pro jakého ho užíváme i dnes, tedy pro rod kulíků, *Charadrius*, nikoli pro kolihu, rod *Numenius*.

Koliha (*Numenius*) p. *kulig, kulik*;⁴² podhalské *kuliga*, č.d. *koliha* „čejka“

Mezi vsl. jazyky najdeme příbuzné názvy označující kolihu i jiné ptáky: např. r. *кулі́к* (na severu *кў́лик*) „sluka“ a ukr. *кулі́к* „koliha, bekasina, sluka“ (podle UkrČ 1 480 „kulík“), a snad i stč. *kulih* označuje kolihu. Blízké tomuto jménu je lit. *kuolinga* a fr. *courlis*. Všechny podoby a varianty mají etymologický základ v psl. **kuligъ*, které je onom. původu. Napodobuje totiž hlas tohoto ptáka, Mch 269 ho zapisuje „*gūrlī*“; naše zjištění potvrdilo, že koliha velká (*N. arquata*) se opravdu takto podobně ozývá, ačkoli v námi použitých ornitologických příručkách se objevuje dosti odlišný zápis – trylek

⁴² Ol 1 454 zřejmě chybně uvádí význam „kulík“ s rodovým označením *Numenius*, které patří kolize. Lat. název kulíka je *Charadrius*.

tokajícího samce je tu „*vuiruiruirirr*“ nebo „*vuiruiruir*“.⁴³ Pro naše potřeby je však problematika přesné podoby zápisu redundantní. Koliha malá (*N. phaeopus*) se u nás objevuje velmi zřídka a její hlas je jiný než kolihy velké, proto je jisté, že základem pojmenování tohoto ptáka je hlas kolihy velké. Dříve (a dodnes lid.) prý jménem *koliha* byla označována čejka. Vzhledem k tomu, že její hlas se běžně napodobuje „*kníha*“, a někde se jí proto říká *knihalka*, *kníhavka*, *knihora* apod., není podoba *koliha* příliš vzdálená. Teprve Presl toto jméno přenesl na jiného ptáka (*Numenius*), a to v souhlase s p. a lit. V těchto jazycích je však v základu slova *-u-*, a to i ve stč. *kulih*; proč je tedy dnes ve slově *-o-*, není známo.

Čejka (*Vanellus*) slk. *čajka* „racek“, p. *czajka*, hl. *šcejca*, dem. *šcejčka*, r. *чájка* „racek, rybák“ (v r.d. „čejka“), ukr. *чájка* i „racek“, br. *чájка* „racek“, sln. *čajka* „racek“, b. *чájка* „racek“; č.d. *čejčka*, *čojka*, *čojda*, mor. *čaja*, *čajka*, *čijka*

Č. *čejka* namísto původního *čajka*, zachovaného v jiných jazycích, vzniklo specificky českou přehláskou 'a > e, která proběhla v 12.–13. stol. Tato změna nezasáhla dokonce ani na moravské území. Na rozdíl od č., p., hl., r.d. výrazů označují ostatní sl. slova *racka*. Dokazuje to, že to asi byl původní význam i v češtině. Soudí se, že *čejka* je onom. původu (pak by se vycházelo z hlasu *racka*), podobně jako třeba *kavka*. Čejka chocholatá (*V. vanellus*), která u nás žije, se ozývá poplašným „*kij-ha*“, ale běžně se její hlas napodobuje jako „*kívit*“ či „*kivít*“ nebo „*kníha*“ apod., samec při toku volá „*knui kvíjchuich*“ atd.⁴⁴ Od hlasu čejky se pak odvozují různé lidové názvy, některé z nich viz v kap. 4. Etymologie českých lidových jmen ptáků. Podle Jg 1 268 však čejka volá „*čej*, *čej*“ a od toho prý získala svoje jméno.

Vedle mor. *čaja* existuje i *koliha*, které ve spis.č. patří jinému ptáku, rodu *Numenius* (viz předchozí heslo). Čejka a koliha se sice dost liší, ale žijí ve stejném prostředí, proto je lidé možná zaměňovali.

Bekasina (*Gallinago*) p. *bekas*, r. *бекáц*; nář. *pekasín*, zč. *pegasína*

Toto jméno je hojně v řadě dalších jazyků, např. fr. *bécassine*, it. *beccacino*, něm. *Bekassine* nebo švéd. *beckasin*. Do č. se dostalo z fr. *bécassine*, jehož základ tvoří subst. *bec* „zobák“, protože bekasina ho má nápadně dlouhý. Slovo přišlo možná přes němčinu a u nás se zavádělo více podob, např. *bekasína*, *bekasin*, *becassina*, *bekasinka* nebo s obměněnou (neznělou) počáteční hláskou, *pekasina*, *pekasinka*, *pekazinka*, *pekasyn*, *pekasínek*. U Jg 3 57 je pouze varianta *pekasín* (dem. *pekasínek*), u níž je uvedeno, že jde o uzuální podobu.

Přestože je to přejaté jméno, lid. etymologie spatřuje jeho původ v onom. základu. Bekasina otavní (*G. gallinago*)⁴⁵ totiž tak zvaně beká; jde o specifický zvuk, který je

⁴³ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 110. (V ang. se hlas tokajícího samce přepisuje *cur-lee*, což je základ pro anglický název kolihy *curler*; Farrand, J.: Eastern Birds, s. 150).

⁴⁴ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 100.

⁴⁵ Dříve sluka otavní (*G. scolopacinus*).

instrumentálního (nehlasového) původu. Vzniká při letu ptáka prouděním vzduchu kolem tuhých brků jeho křídel. Lidově je proto bekasina mimo jiné nazývána *kozlík* nebo *kozlíček*.

Sluka (*Scolopax*) slk. *sluka*, p. *slonka*, *slomka*, stp. *slanka* (u Mch 558 *sląka*, u H-K 339 *sląka*), *stęka*, dl. *slomka*, r. *слўка*, ukr. *слўква*, *словка*, br. *слонка*, *случа*, s.ch. *slūka*, *šljūka*, sln. *slúka*, ale *slóka* „pěnice, lejssek aj.“; mor. *slóka*

Lit. *slánka*, lot. *sluoka* a stpr. *slanke* (vše „sluka“) dokládají bsl. stáří slova, jehož psl. podoba byla **sloka*. E-V 255 rekonstruuji pozdně ide. kořen **slenk-* „plazit se, lézt“ (střhn. *slingen*, něm. *schlängeln sich*). Zdá se, že dalšími příbuznými slovy v jiných jazycích jsou p. *ślęceć* a vsl. *slenčec* „dřepět“, lit. *slánkioti* „posouvat se, povalovat se, lenořit“, *sliňkas* „lenivý“, a dokonce i nor. *slinka* „lenořit“. U nás máme nář. slova jako val. *osláknúť* „zlenivět“, laš. *us'aknuť* „přestat (o dešti)“. Sluka své jméno obdržela nejspíš proto, že většinu dne polehává a zdržuje se na zemi, kde jí k nenápadnosti pomáhá výborné krycí zbarvení. Létá prakticky jen na tahu, při toku nebo když je vyrušena a prchá. (Viz také Machek ZslPh 20 46–47.)

V ornitologii se můžeme setkat s derivovaným jménem *slučka* (*Lymnocryptes*). Jde o ptáka blízce příbuzného sluce, které je i velice podobný. Je však výrazně menší (sluka měří 33–38 cm, slučka jen 17–19 cm), a pravděpodobně proto pro něj byla vytvořena deminutivní forma jména.

Jespák (*Calidris*, *Philomachus*)

Jméno *jespák* (Kott 1 623 i Jg 1 604 jej uvádějí jako uzuální výraz) mělo i starší podobu *jesepe*. Dnes slovo *jesepe* (st.č. *jespa*) znamená pouze „písečný nános“ naplavený vodou. Jespák je pojmenován podle toho, že se zdržuje v místech, kde jsou tyto nánosy, a hledá zde potravu. Jespák bojovný (*P. pugnax*), známý pozoruhodnými rituálními zápasy, byl nazýván *bojovník*.

Rybák (*Sterna*, *Chlidonias*) slk. *rybár*, p. *rybitwa*

Č. i stč. jméno *rybák* (Clar 53) označuje ptáka podobného rackovi, ale zpravidla je o něco menší. Hojnější je u nás pouze rybák obecný (*S. hirundo*), jehož stavy se však snižují. Jméno je odvozeno od subst. *ryba* (sufixem *-ák*), protože tento vodní pták se živí především rybami (do jeho jídelníčku však patří i vodní bezobratlí živočichové a hmyz, který sbírá v letu nad hladinou). Dříve byl jménem *rybák* nazýván také ledňáček, ale později se vžilo hlavně pro rackovitého ptáka.

Racek (*Larus*)

Jméno *racek* je pouze v češtině, jeho starší podoba byla *racka* (Jg 3 776). Do našeho jazyka ho přejal Presl, a to nejspíš ze sln. *rāca* nebo z ch.d. *rāca* „kachna“ (existuje i ch. *rācak* „kačer“, *rāče* „kachně“). Zároveň tedy došlo ke značnému významovému posunu. Mch 504 se domnívá, že přejetí slova mělo žertovné pozadí založené na jevu, že kachny a rackové se často zdržují pospolu. Důvody jsou např. takové, že kachny jsou křikem

racků varovány před nebezpečím apod. Do výše zmíněných jsl. jazyků, a také do něm.d. (*Rätsch* „kačer“) a maď. (*réce, ruca* „kachna“), se slovo dostalo pravděpodobně z furlanského *ratse*. Jaký je však původ tohoto slova, není jisté. Machek v této otázce vedle s.ch. *rāca* uvádí také baskické *errazza* a na základě toho by tedy slovo *racek* mohlo být považováno za původem „středomošské“.

Rorýs (*Apus*) nář. *roryk, rorejč, rorejz, rorejč, rorejčt, rorejls, rolejch, rolejs, lorejs, rohejč, rohejř, rorés, ruryš, rolejk(a), rolen(e)c, loren(e)c, rohlík, rulík, rulich, šorejs* (další jména viz Klůz 144)

Toto jméno je jen v češtině, kde má mnoho nář. variant. Nejstarší zaznamenaná podoba je *rorajk*, ale nějaké staré sl. jméno není. Jsou to v podstatě variace jednoho výrazu, který je dnes spis. *rorys*, ale běžně se užívá i *rorejs*. Jeho původ není zcela jasný, obvykle se srovnává s něm. *Rohrreiger* „bukač“ (případně „volavka“) nebo s jinými variantami jako *Rohrreisser, Rohrreiter*, které jsou odvozeny od *Rohr* „rákos, třtina“. Po srovnání různých něm. jmen se Mch 517 domnívá, že často asi docházelo k záměně rorýse a rybáka, případně i jiných ptáků, např. bukačů, protože všechno to jsou vodní ptáci. Rorýs však vodní pták není, možná tedy Machek myslí břehuli, která je rorýsovi velmi podobná; lidé často myslí, že to jsou blízcí příbuzní, ale oba ptáci nepatří ani do téže čeledi. Podobně se překrývají jména břehule a jiříčky, jak to ukazuje mor. *juřék*, u něž Kott-B 37 poznamenává, že hnízdí v březích (což je charakteristika břehule).

3.8 Měkkozobí a kukačky (*Columbiformes* a *Cuculiformes*)

Holub (*Columba*) všesl. – slk. *holub* (*halub*, Jg 1 720), p. *gotqb*, hl. *holub*, dl. *gotub*, dl.d. *gotb*, polab. *d'ölqb*, pom. *gotqb*, r. *зóлубь*, br. *зóлуб*, ukr. *зóлуб*, s.ch. *gölüb*, sln. *golób*, b. *гóльб*, b.d. *зóльн*, mak. *гулад*, mak.d. *голад, галад*, stsl. *golqb*

Stsl. *golqb* bylo subst. *i*-kmenové, přešlo však k *o*-kmenům; pro psl. se tedy předpokládá *i*-kmen. Etymologie psl. **golqb* (Mch 175 a Kop 117 **golqb* i **golqb*) není zcela jasná, spory se vedou především o jeho tvoření, které je ojedinělé, a proto existuje několik výkladů. V tomto bodě přináší ESJS 3 187 tři možné etymologie, jež si zde pro přehlednost uvedeme: 1) lat. *columbus* > psl. **golqb*, např. Thurneysen (*Göttingische Gelehrte Anzeigen*, r. 169, s. 805); 2) praev. > psl. **golqb*, např. Kiparsky (*Neuphilologische Mitteilungen*, r. 60, s. 224); 3) ide. **ghel-* > psl. **golqb*, např. Pokor 431, Sław 312–313 aj.

Podle prvního bodu může mít jednu z možných souvislostí se jménem *holub* lat. *columbus, columba* „holub“, jež je našemu slovu blízké hlavně svou sémantikou, ale i formou, i když se liší znělým [k-] a jiným zakončením. Tato změna při přejetí není neobvyklá, avšak Sobolevskij RFV 71 441 se ji přesto pokouší odůvodnit. Domnívá se, že psl. přejetí nebylo bezprostřední, ale zprostředkované nějakým neznámým jazykem.

ESJS 3 188 se zmiňuje také o tom, že jméno *holub* bývá srovnáváno s ř. *kólimbos* „potápka“ a šp. *colimbo* „potáplice“. Tuto teorii ale vylučuje na základě archeologických faktů, které ukazují, že chov holubů byl znám nejen Praslovanům, ale nejspíš už Indoevropanům.

Názor na prae. původ (např. H-K 127) dává slovo do mnohem širšího kontextu, protože ho srovnává např. s lit. *balañdis*, lot. *balodis*, šp. *la paloma* a s rum. *porumbel*. Hláskové změny na začátku slova v těchto jazycích podle nich ukazují na prae. původ, z něhož jednotlivá pojmenování vyšla (stejně jako v prvním bodě). Někdy se ke *golob* přiřazuje lit. *gul̃bė*, *gul̃bis*, lot. *gulbis*, stpr. *gulbis*, která znamenají „labuť“, avšak tato teorie se nepřijímá.

Podle posledního pojetí (srov. i Rej 207) je slovo *holub* domácího původu, přičemž ide. kořenem je zde **ghel-*, **ghel-* „zářící“ (s jiným ablautovým stupněm). Tyto kořeny označují ještě další barvy, v č. jsou základem např. pro *zelený* a *žlutý* (srov. stsl. *zľčb*, *zeliye*, *zlatь*, *žltěnica*) a okrajově také pro *šedý*, *modrý* nebo *modrošedý* (srov. lit. *žilas* „šedý“, lot. *zils* „modrý“). Odvozování ptačích jmen od barev je velmi časté, a proto není vyloučeno, že hypotéza o domácím původu jména *holub* by mohla být správná. Např. sémantika něm. *Taube* se odvozuje od ide. **dheu-bh-* „tmavý“, čili jeho původní význam byl **„tmavý pták“*; vedle p. *golqb* je varianta *siniak* „divoký holub“.⁴⁶ Existuje však i opačná cesta, při níž jsou názvy pro barvy vytvářeny odvozováním od ptačích jmen, např. p. *golębi*, r. *голубо́й*, ukr. *голубі́й*, csl. *golobī* znamenají „modrý“ (Prellwitz v *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*, r. 22, s. 103). Stejně tak v neslovanských jazycích existuje tento způsob pojmenování barev: stpr. *golimban* „modrý“, ř. *pelios* „tmavomodrý“ (od *peleia* „divoký holub“). Ojedinelá forma slova *holub*, resp. zakončení *-ob* se mimo jiné vyvozuje z ide. **on-bho-/n-bho-*, jež se vyskytuje v názvech barev a zvířat.

Na okraji všech výkladů slova *holub* stojí Holthausenova domněnka, že slova *golob* a *golimban* jsou příbuzná jména se stang. *culfre* „holub“ (< germ. **kulbrōn-*) a ang. *culver*, protože je pravděpodobné, že vzniklo z lat. *columbus*, *columba* (*Indogermanische Forschungen*, r. 10, s. 112). Dle jiné okrajové teorie lze psl. podobu rozdělit na části *go-* a *lob-*, jež se srovnávají s analogicky rozčleněným lat. *co-lumb-a*. Podobně už Jungmann se pokoušel druhou část slova srovnat se stnord. *lómr* „Taube“ (v ESJS 3 188 je uveden význam „potáplice/Colymbus“). Tyto etymologie jsou však nepravděpodobné.

Hřivnáč (*Columba palumbus*) p. *grzywnacz* (u Ol 1 314 *grzywacz*); nář. *hřivnák*, *hřivnál*, *řivnác* (varianty „holub řivnác či hřivnác“ uvádí i OtSN 11 512)

Jak uvádějí H-K 135, hřivnáč je druh holuba, jehož tělesným znakem jsou opeřené nohy. Zdá se, jako by měli na mysli jiný druh než holuba hřivnáče (*C. palumbus*), jenž má holé syté růžové nožky jako ostatní druhy holubů. Za ne zcela jistý, avšak správnější z hlediska sémantiky, považujeme výklad H-L 186, kteří jméno tohoto druhu holuba

⁴⁶ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 382, uvádí p. *siniak* „holub doupňák“ (*C. oenas*).

dávají do souvislosti s *hřivna*. Stsl. výraz *grivъna* původně znamenal „náhrdelník“. (Později se stal jakousi jednotkou množství drahých kovů a na základě toho vznikla váhová jednotka zlata nebo stříbra.) Hřivnáč má totiž po obou stranách krku široký bílý proužek, který se podobá náhrdelníku či obojku.

Doupňák (*Columba oenas*) nář. *doupnáček*, *dubnáček*, mor. *dupák*

Holub doupňák, žijící v listnatých lesích (dnes výhradně v bučinách), je pojmenován podle toho, že k hnízdění vyhledává dutiny ve stromech, které obsazuje po datlech. Slovo *doupňák* < stč. *dúpnák* (případně *dubnák*) je odvozeno od *doupě*, respektive od stč. *dúpě*. Jménem *doupníček* (Jg 1 339) byl označován také ledňáček, který si staví hnízdo v dutinách břehů.

Hrdlička (*Streptopelia*) slk. *hrdlička*, p. *gardlica* „samička holuba voláka“ (*gardlacz* „holub volák“), *turkawka*, *tuj(aw)ka*, (p.spis. *sinogarlica*),⁴⁷ arch.p., stp. *gar(d)lica*, p.d. *gar(d)liczka*, hl. *kurkawa*, r. *зорлуца*, ukr. *зорлуця*, br. *μυρόκ*, s.ch. *gřlica*, sln. *gřlica*, b. *зургуліца*, b.d. *зърліца*, mak. *зрлуца*, stsl. *grьlica*; nář. *hrdlenka*, *hrdla*, zč. *hrlička*, *herlička*, *herdlička*, *harlička*, *hedlička*, vmor. *hadlčka*, *hrdlečka*, jmor. *hrdlička*, *hrdlica*, *hrdlenka*, msl. *orlička*

Ve jméně *hrdlička*, i ve stč. *hrdlicě* a č.arch. *hrdlice*, je zřetelně patrná souvislost se substantivem *hrdlo*. Není však jasné, zda jde o souvislost primární, anebo sekundární. Oba výklady mají v současnosti takřka rovnocenné postavení. V prvním případě by psl. **gьrlica* bylo vytvořeno přímo z psl. **gьrdlo* „hrdlo“. Mch 183 výslovně upozorňuje na mylné spojení psl. **gьrlica* s *hrdlo*, jehož vlivem v kořeni ptačího jména přibýlo *-d-* (v č., slk. a p.). Jeho hypotézu proto chápeme jako ztotožnění se s názorem o sekundárním spojení jména *hrdlička* se slovem *hrdlo*, respektive **gьrdlo*. K tomuto výkladu se dnes přiklání většina autorů, jejichž závěry přinášejí rekonstruovanou sémantiku slova „pták s voletem“ nebo „pták s hrdelem“.

H-K 132 jméno *hrdlička* odvozují od slova *hrdlo*. Uvádějí však ide. základ **gur-* (resp. **guer-*), jenž je naopak onom., a jako příbuzná slova vyjmenovávají lit. *gurklīs* „hrdlo, vole“, stpr. *gurklē*, lat. reduplikované *gurguliō*, které se dostalo do něm. *Gurgel* „hrdlo, chřtán“ a *gurgeln* „kloktat“. Vedle toho H-K uvádějí rovněž ide. podobu základu **guel-*, jenž je východiskem pro stí. *galas* (*gilati* „hltá“), stírán. *garō*, npers. *gulū*, it. *gola*, něm. *Kehle* – vše s významem „hrdlo“.

Dle druhého výše uvedeného případu je jméno motivováno hlasem hrdličky a psl. **gьrlica* pochází z onom. **gur-*. Tato teorie se dokládá srovnáním s psl. **gьrkatī* „vrkat“ a b. *зургуліца* „hrdlička“. Hovoří pro ni několik tvarů i v jiných jazycích – např. sln. sloveso *gřliti*, *grůliti* „vrkat“ (o hrdličce i holubu) a rovněž lat. subst. *turtur*, šp. *tórtola*, něm. *Turteltaube* a ang. *turtle-dove* (vše znamená „hrdlička“). Jak je patrné,

⁴⁷ Mar 607 uvádí podobu *sinogar(d)lica*, vlastně „modrohrdlá“, a upozorňuje na mylnou novop. podobu *synogarlica*. Ta je však dnes považována za oficiální (viz The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 387).

pro neslovanské jazyky je onom. základ **tur-*. (Tento základ s počáteční neznělou explozivou však bez obtíží odhalíme i ve sl. jazycích, např. v p. *trucać, turkać* „vrkat“ aj.; odtud je zool. název hrdličky *turkawka*.) Pravděpodobně bychom na tomto místě mohli uvést i madř. *gerle* se stejným znělým počátkem jako ve sl. jazycích.

Pro onom. původ slova podle Mar 607 hovoří i to, že onomatopoeia hrdliččina hlasu v různých jazycích jsou zakončena pouze likvidou *-r* (č., p. a něm. „*turr-turr*“, ang. „*roor-r-r*“, lat. název hrdličky je *turtur*),⁴⁸ a nikdy explozivou. Tzn. že ražená hláska *d* následující po *r* se ve jméně *hrdlička* objevila dodatečně. Jiná exploziva (*t, k*) je však umístěna na začátku citoslovce. Výchozí onomatopoeia se shodují také ve vokálu *u*, který se objevuje v některých sl. názvech pro hrdličku (p. *turkawka, tuj(aw)ka*, hl. *kurkawa*, br. *турок*, b. *гургуліца*). Na základě těchto hláskových jevů Mareš vytváří původní znění jména *hrdlička* se základem **gur-*: **gur-lī-kā* > **gьrlica, *grlica* (se slabikotvorným *-r-*), jež má v kořeni stejné hláskové složení jako citoslovce napodobující vrkání hrdličky, tzn. exploziva + *u* + *r*. Proto je možné domnívat se, že název hrdličky pochází možná už z ide. období, jistě ale z období bsl. jednoty.

Ojedinělý pohled přinášejí H-L 185, kteří usuzují, že sém. spojení s *hrdlo* vzniklo podle černého proužku na hrdle ptáka. (Černý proužek byl však zcela jistě motivací pro p. *sierpówka*.)

Pokud jde o morfematickou stavbu slova, Mareš se domnívá, že psl. **gьrlica* je ve skutečnosti jméno zdobné, jež je utvořeno deminutivním suf. *-ica* (< *-īk-ā*). Základové, nezdobné subst. by pak bylo **gur-lā* > **grl-a* a onom. základem by bylo celé **gurl-* > **gьrl-* > **grl-*.

Ve stsl. vedle základového slova *grьlica* byly deriváty *grьličіstь* (csl. také *grьličica*) a *kagrьličіstь* „mládě hrdličky“, pro něž v češtině nemáme žádnou paralelu (u druhé varianty je neobvyklé *ka-*). Je možné, že označuje hrdličku chechtavou (*S. roseogrisea*), jež se u nás ve volné přírodě nevyskytuje, ale je známa z domácích chovů. Tuto domněnku potvrzuje Košť 2 123, jenž se zmiňuje o domácí neboli chechtavé hrdličce. Naproti tomu *grьlica* bylo podle Mareše jméno pro hrdličku divokou (*S. turtur*), což je pravděpodobnější. Mezi další příbuzná slova patří r. *горляк* „druh holuba“ či br. *гарляк* „ohryzek v krku“. Je možné uvažovat také o blízkosti slova *hrdlička* s br. *гарліца*, což je botanický termín označující tařici šedivou (*Berteroa incana*). Muselo by se však prokázat, že utvoření jména této rostliny bylo motivováno hrdliččí šedí.

Kukačka (*Cuculus*) všesl. – slk. *kukavica, kukučka, kukovečka, p. kukulka, kukawka*, stp., p.d. *kukólka*, hl. *kukač, hl.d. kukuš, dl. kukawa, kukawka, dl.d. kokula*, pomsln. *kikouľkă*, kaš. *kukôvka, kukovica*, r. *кукушка, кукуша*, str. *kukavica*, br. *кукуля*, br.d. *кукулька*, s.ch., střs. *kükavica*, sln. *kúkavica*, b. *кукавица, кукувіца*, ale *кукумявка* „sýček“, mak. *кукувица* (ale *кукумјавка* „sova“); nář. *kúkačka, kukavice, kukanka*, jvč. *kukanda, kukaranda, kukarajda*, mor. *kukučka, kukuška, kukulka, kukaľka, kukuľenka, kukufka, kukna, kukuk*

⁴⁸ Ostatně také vědecký název hrdličky divoké je *S. turtur*.

Jméno *kukačka* je onomatopoického původu a vzniklo z reduplikovaného základu. Jsou v něm obsaženy slabiky známého volání samečka kukačky „*kuku*“ (zapisuje se i „*ku kuk*“). V mnoha jiných jazycích nacházíme paralelu v motivaci pojmenování, např. v něm. *Kuckuck* (Koř 193 *Kukkuck*), ang. *cuckoo*, lat. *cucūlus*, ř. *kokkýtēs*, fr. *coucou*, it. *cuculo*, šp. *cuco*, port. *cuco-canoro*, maď. *kakukk*, fin. *käki*, švéd. *gök*, niz. *koekoek* a další.

Za zcela nepravděpodobné se považují úvahy, dle nichž je ve jméně kukačky skryt ide. kořen **keu-*. Nesrovnalosti jsou tu jednak po stránce formální (toto **keu-* by v sl. jazycích dalo **s'u-*) a jednak po stránce motivické. Hlas kukačky je natolik nápadný a specifický, že je více než pravděpodobné, že tvoří základ jména právě on, a nikoli uvedený ide. kořen.

Staré všeslovanské jméno pro kukačku bylo *žežulka*. Stejně jako podoba *kukačka* má mnoho sl. dokladů: p. *gzegzólka*, *žegžułka*, p.d. *zazula*, *z(i)ezula*, *zuzula*, *zezulka*, *zeksulka*, *zeksuleńka*, r. *зегзўла*, *зэзўля*, *зозўля*, str. *zezula*, *zegzica*, ukr. *зегзиця*, *зезуля*, *зозўля*, *жеггозуля*, m. *збзуль* „kukaččí samec“ (UkrČ 1 395), br. *зэзўля*, *зозуля*; nář. *zezulica*, mor. *zezolka*, laš. *zegzulka*, *zezulka*. Ve stč. mělo toto slovo podobu *žezhule*, jehož vnitřní *-zh-* vzniklo přesmykem z původního *-hz-* (psl. **žegžzula*, H-K 444 váhají, zda nebylo původně přímo **zezgulja*). Kromě *žežulka* a *žezhule* jsou i varianty *žežhule*, *žežule*, *žezulka* a *žezhulka*. Jde o onom. slovo napodobující kukaččí hlas, jenž se vyjadřoval pomocí citoslovce „*gegu*“ (při první palatalizaci velár proběhla změna *g > dž > ž*).

Dnes se k vystižení hlasu kukačky ve slovanských jazycích užívá výše zmíněná interjekce „*kuku*“, od níž je odvozeno mladší jméno pro tohoto ptáka. Jméno se srovnává s výrazy v dalších jazycích, např. s lit. *gegužė* (s variantami *gegėlė*, *gegūtė*, *gegà*, *gėgė*), lot. *dzeguze* a se stpr. *geguse*; všechny označují *žežulku*, respektive kukačku.

Mch 726 uvádí psl. podobu **žegžzula*, jež měla i jiné příp. S Rej 748 se shoduje v tom, že základ jména je onom., podle citoslovce „*gegu*“, avšak dále z něj odvozuje sl. *žegž-*, *zu-*, které je prý od *zváti* „volat“.

Jako další neslovanské příbuzné výrazy Machek uvádí (kromě lit., lot. a stpr.) něm.d. *Gauch*, stnor. *gaukr*, stang. *géac*, která rovněž označují kukačku. Dále Machek polemizuje s Trubačevem, který za kořen považoval *guž/gbz* s reduplikací *ge-* a příbuzenskou souvislost hledal např. v lit. *gùžas* „čáp“ a v p. *giez* „ovád“ (u Ol 1 291 „střeček“).

Výrazný a nezaměnitelný hlas kukačky byl podnětem pro vznik množství říkadel a lidových pověstí a pověr, které jsou rozšířeny po celých Čechách. Jejich výběr viz např. Koř 1 30–43.

3.9 Sovy a lelkové (*Strigiformes* a *Caprimulgiformes*)

Sova⁴⁹ všesl. – slk. *sova*, p., luž. *sowa*, polab. *süvó*, r., ukr. *cobá*, br. *cahá*, s.ch. *sòva*, sln. *sòva*, b. *cóea* i „kalous“, csl. *sova*

Kromě pojmenování *sova* se běžně užívá nespis. *súva*, jehož kořenový vokál reflektuje *u*-ový hlas některých sov, např. výra, puštíka aj. Podoba slova v psl. byla **sova* (přesněji podle Mar 617 **sāwa*), v ide. bylo **kauā* nebo **keuā*. Pozdějším vývojem došlo ke změně **k > s* ve sl., *h* v germ. atd. Kořen byl tvořen onom. základem **keu-/ *keu-*, **kau-/ *kau-*, který je dnes v č. *kavka*, lit. *kaũkti* „výť“, *šaũkti* „křičet“, *naktikova* „sova“ (doslova „noční kavka“),⁵⁰ sthn. *hūwo*, *hūwila*, něm. *Eule* „sova“, ang. *howl* „výť“, *owl* „sova“, sbret. *couann*, gal. *cavanna*, lat. *cavannus* (asi z kelt.), ř. *krigē* „sova“, sti. *káuti* „křičí, vřeští“, *kokā* „sova“ (H-K 346 uvádějí ještě *kokas* „husa“).

Ide. kořen **keu-/ *kau-* rekonstruuje rovněž Mar 618. Opírá se přitom o hlasy sov, jež přicházejí v úvahu, tzn. pustovky evrazijské (dnes kalous pustovka), sýčka obecného a puštíka bělavého, jak je zaznamenává podle ornitologické literatury české, polské, anglické a německé. Pro přehlednější výklad zde uvádíme Marešovo schéma (s. 618):

	pustovka evrazijská, resp. kalous pustovka (<i>Asio flammeus</i>)	sýček obecný (<i>Athene noctua</i>)	puštíček bělavý (<i>Strix uralensis</i>)
čeština	„kev kev“ („vau au au“)	„kiff kiff“ „keff keff“ „kev kev“ („kav kav“)	(„vau vau vau“) („hauhauhau“)
polština	„kew kew“	„kif“ „kef“	(„hau hau hau“) „kivit“
angličtina	„kee-aw“	(„quew quew“)	(„wow wow“)
němčina	„käu käu käu“	„kiff kiff kiff“	(„hauhauhau“)

⁴⁹ Pro jméno *sova* nemůžeme uvést lat. označení, protože v češtině je toto slovo hyperonymem, jímž není pojmenován žádný určitý druh, ale skupina ptáků s charakteristickou stavbou těla (velká hlava, plochá tvář s očima mířícíma dopředu), hlasovými projevy (houkání) a způsobem života (loví v noci, přes den se skrývají). Název *sova* byl využit pouze pro pojmenování sovy pálené (*Tyto alba*) a v odvozené podobě pro označení sovice sněžní (*Nyctea scandiaca*) a sovice krahujové (*Surnia ulula*). (V 19. stol. se však hlavně Amerling pokoušel uplatnit toto jméno, a tak vznikla řada názvů jako *sova noční*, *sova puštíček*, *sova rousnák*, *sova seje* ad. Opiz se pokusil využít obecnou podobu *súva*, ale s krátkým vokálem: *suva domovní*, *suva lesní*, *suva s ružkama* aj.) Podobné je to i se slovem *pták*, které neoznačuje žádný konkrétní druh (existuje jen vědecký termín „třída ptáci“, *Aves*), ale je nadřazeným pojmem pro opeřené živočichy. (Jinými příklady mohou být slova jako *ryba*, *houba*, *strom*.)

⁵⁰ Mar 617 upozorňuje na často uváděnou chybu – lit. *kóva* nepochází z ide. **k-*.

Hlasy těchto tří sov se ve všech jazycích zpravidla shodují počátečním *k-* a koncovou frikativou *-v* nebo *-f*, případně labiálou *-w*. Vnitřní vokál je *-e-*, ale v několika případech také *-a-*, proto lze pomýšlet na dvě varianty ide. základu. Jméno *sova* vzniklo připojením sufixu *-a* k uvedenému onom. základu (**keuā*), přičemž dle Mareše je dosti pravděpodobné, že je v něm skryt hlas kalouse pustovky, který obývá otevřené, bažinaté a nížinné krajiny, kde žili Praslované. Navíc se často objevuje i ve dne a jako jediný ze sov se často pohybuje na zemi, takže byl nápadný a člověku asi nejznámější. Mohlo by jít o hlas sýčka, ten však má své vlastní staré sl. jméno. Kdyby *sova* bylo jeho původní jméno a *sýček* (*sýc*) novější tabuové, bylo by neobvyklé, že by starší jméno nezaniklo, a naopak se rozšířilo jako obecné pojmenování pro ostatní sovy.

Sýček (*Athene*) p. *syc*, *syczek*⁵¹ (Mar 621), r. *сѣч* „puštík, sýc, kulíšek“, ukr. *суч*, br. *сѣч*, *сѣчѣк*

Dříve byl *sýček* nazýván *sýc*, *sejc*, **sajc* (Jg 4 424), ale dnes je jako *sýc* pojmenován jiný druh téže čeledi (puštíkovití, *Strigidae*), a to *sýc* rousný (*Aegolius funereus*). V č. i v jiných sl. jazycích se jméno *sýc*, případně *sýček* a další ekvivalenty, používá zároveň pro další druhy sov, např. pro kulíška nejmenšího (*Glaucidium passerinum*) nebo pro výřečka malého (*Otus scops*, u Mar 630 *O. scopus*).

Rej 619, Mch 598, H-K 365 i H-L 425 soudí, že jméno by mohlo souviset se *syčet*, případně se *sykat*, a také Košť 1 22 píše, že *sýček* „syčí, když se hněvá“. Dále Rejzek slovo *sýček* srovnává se *sýkora*, které je rovněž spojováno se slovesem *sykat*, k němuž bylo přikloněno.

Hlas této sovy se však syčení příliš nepodobá. *Sýček* pouze melodicky houká „úú“ s druhou slabikou vyšší (lidové „*půjd*“),⁵² to se zapisuje i „*húú húúk*“ nebo „*kúit*“ se stoupavou intonací (další typy jeho hlasu viz níž). Ani *sýc* rousný nevydává žádný zvuk podobný syčení. Tomu by se vzdáleně mohlo podobat snad jen *sýčkovo* varovné „štěkáání“ zapisované „*kif*, *kev*“ nebo „*kef*“.⁵³ Mar 630 k tomu dodává, že je zde navíc rozpor mezi obecnými jmény *sejc* a *sejček* na jedné straně a slovesem *syčet* na druhé straně, jež se nikde nevyskytuje s dlouženým (difongizovaným) vokálem *-ý-* (*-ej-*).

Machek píše o *sýcovi*, ale myslí *sýčka*. Uvažuje, že *sýc* nebylo lidem tolik známé a že *-c* zde vzniklo mylným zpětným pochodem ze *sýček*. Jako psl. podobu uvádí **syc̥b*. Budz 121 samostatně pro r. *сѣч* uvádí jinou psl. podobu, a to **syt̥b*. Mar 623 rovněž uvažuje o psl. **syt̥b*, avšak pro obě sl. větve (východní i západní), přičemž vznik jména klade do doby předsl. a soudí, že počáteční *s-* je střidnicí za **k-*. K této úvaze dochází na základě srovnání několika cizojazyčných zápisů hlasu sýčka (viz níž), jehož počátek je nejčastěji zachycen velárou *k-*. Na těchto podkladech rekonstruuje ide. *io-*kmenovou podobu **kūtios* (od onom. základu **kūtī-*).

⁵¹ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 400, uvádí p. *syczek* „výřeček malý“ (*Otus scops*).

⁵² Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 148. Od slova *půjd* je utvořeno p. *pójdžka*.

⁵³ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 148; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 212.

Sýček téměř ve všech sl. jazycích dostal ještě jiná pojmenování, a to především onom. původu. Mar 621 je rozděluje na jména typu *půjd'* a *kuvit*. Do první skupiny řadí č. *puťák*, *půtek*, slk. *pôtik*, p. *pójdźka*, s.ch. *ćúk* a sln. *ćúk*. Ve druhé skupině uvádí č. *kulich*, *tuvíb*, *kujíček* aj. (podrobněji viz kap. 4. Etymologie českých lidových jmen ptáků), slk. *kuvik*, *ťuvik*, hl. *kulišk*, *kiwkawa* a sln. *čovík*, *skovír*, z neslovanských pojmenování sem patří maď. *kuvik*, it. *civetta* a něm. *Kauz* (< střhn. *kuz(e)*, 15. stol.). Kromě těchto jmen vznikla tabuizovaná označení jako č. *hejsek*, *prorok*, *umíráček*, p. *sówka* a hl., dl. *sowka*. Původ všech onom. jmen lze hledat ve třech druzích hlasu, jež se obvykle uvádějí (schéma přejímáme od Mar 622):

čeština	„ <i>půjd'</i> “	„ <i>kuvit kuvit</i> “ „ <i>fuít</i> “ „ <i>kivit</i> “	„ <i>guk</i> “ „ <i>pupu pupu</i> “
polština	„ <i>guuk</i> “	„ <i>kuwit</i> “	(„ <i>hau hau hau</i> “) „ <i>kivit</i> “
angličtina	„ <i>kiu</i> “ „ <i>quew quew</i> “	(„ <i>quew quew</i> “)	(„ <i>wow wow</i> “)
němčina		„ <i>kuitt kuitt</i> “	„ <i>ghuk</i> “

Kulíšek (*Glaucidium*) hl. *kulišk*

Jméno drobné sovy *kulíšek* vychází ze staršího *kulich*, které je zvukomalebného původu. Jméno *kulich* však označovalo sýčka, případně kalouse (ale také sluku, kolihu, kulíka či řuhýka), a proto jde o pojmenování podle jeho hlasu. Dem. forma *kulíšek* byla na zcela jiný rod sovy přenesena patrně velmi pozdě, možná až ve 20. stol. Kulíšek se na jaře ozývá pískáním „*ü*“ a na podzim řadou tónů „*čók-ćúk-ćýk-ćík*“,⁵⁴ a proto je toto přenesení logické, zvláště když vezmeme v úvahu velikost této sovy.⁵⁵ Podobná zvukomalebná motivace je ve slk. *kuvik* „kulíšek, sýček, sýc“ (význam „kulíšek“ je zde míněn pro *kuliška*, malou sovu, o níž je řeč). Za další blízká slova se považují lit. *kauliti* „vydávat skřeky“, č. *kvičet*, *kvíkat* a slk. *kuvikat'*.

Puštík (*Strix*) p. *puszczyk*, dl. *spusk*, br. *nyuчык*; nář. *pustík* „kalous“

Název *puštík* čeština přejala z p. *puszczyk* (označujícího puštíka i jiné sovy), což je dem. od *puszcz*. Pravděpodobně šlo o Preslův zásah. (V polštině je od téhož onom. základu odvozeno jméno *pójdźka*, *pujdźka*, *pučka*, vše „sýček“.) Budz 121 připouští možnost, že mezi příbuzná slova patří i p. *puchacz*, stp. *puhacz*, r., br. *nyzáч*, ukr. *nyzач*, dem. *nyzáчuk*, vše „výr“.

⁵⁴ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 148.

⁵⁵ Kulíšek nejmenší (*G. passerinum*) je jen o něco málo větší než vrabec.

Jméno je odvozeno od zvukomalebného základu označujícího prý hlas puštíka. V ornitologické literatuře se hlas samice puštíka obecného (*S. aluco*) zapisuje např. „*kivit*“ nebo „*kávik*“.⁵⁶ Ačkoli lze připustit jistou zvukovou podobu těchto citoslovcí se jménem *puštíka*, domníváme se, že p. *puszczyk*, příbuzné s p. *pójdžka*, *pučka* „sýček“, které jsou pramenem českého jména, vycházejí z hlasu sýčka obecného (*Athene noctua*). Lidé v jeho hlase slyší volání „*pújd*“. Pro tento názor hovoří p. „*puć puć*“ (č. „*pújd*“), rovněž napodobující hlas sýčka.

Výr (*Bubo*) slk. *výr*, stp. *wyk*, sln. *vír* (rovněž *velíka úharica*); mor. *vér*

Slovo *výr* je pouze v češtině a existovalo již ve stč. Zdá se, že mezi příbuzná slova v dalších sl. jazycích patří r. *бынь* „bukač“, st.r. *бын* „holub doupňák“, *бынь*, *бынелуца* „sova“ a csl. *выръ*, *вырца*, *вырль* (u H-K 403 *вырль*) „racek“. Jinoslávská příbuzná slova jsou lit. *upas* „sýček“, lot. *ūpis* „výr“, *ūpet* „houkat“, lat. *būbō* „výr“ a sthn. *ufo* „noční sova“ (novohornoněm. *Auf*), *ūwila* „sova“ (dnes něm. *Eule*), z germ. **ūf*. Všechny uvedené výrazy pocházejí z ide. **ūp-*, **up-*, jež jsou onom. původu a vychází z nich např. slovesa *úpět* (a také *výt*); ve sl. bylo na začátek předsunuto *v-*. Základ je tvořen vokálem **ū-*, jenž napodobuje hlas výra (při toku se ozývá opakovaným „*uu-hu*“,⁵⁷ lidé ho napodobovali citoslovcem „*kuvo*“), stejně jako v něm. *Uhu*, maď. *uhu* i fin. *huuhkaja*. Rovněž lat. podoba jména této sovy je onom. původu, její základ je tvořen blízkou slabikou *bu-*, pouze jsou přechozené fonémy *u* a *b* (znělá varianta místo *p*). Blíže příbuzné jsou výrazy jako šp. *búho* (i „kalous“) či port. *bufo* a také it. *gufu*, které se liší jen počátečním konsonantem. Ačkoli se zde nabízí myšlenka, že příbuzným jménem by mohlo být lat. *buteo* „káně“, Thurneysen (Göttingische Gelehrte Anzeigen, r. 169, s. 803) se domnívá, že v počátečním *bu-* obou jmen není obsažen tentýž zvuk („*Naturlaut*“).

Koncové *-r* často zůstává nevysvětleno, Mar 620 se proto pokusil najít jeho původ. Ve švýc.d. jsou jména výra jako *Huri*, *Nachthuri*, *Hauri*, *Nachthauri*, na něž zřejmě mohla mít vliv jména z fr.d. (*hourouhou*, *hourougou*, *houran*) a z valonského (*(h)urette*) a z nich pak lze odvodit předsl. (bsl. nebo ide.) onom. kořen **ūr-* (psl. **wyrь*). Předpokládané subst. pak mohlo být **ūros* či **ūrus*.

V ostatních sl. jazycích existují odlišné názvy pro výra: p. *puhacz*, hl. *pujwuj*, *čujk*, *šubut* (výpůjčky z něm. dialektů), *hubut*, *šuhubut*, *wuhut*, *huhut*, *sutawa*, dl. *šubut*, r. *фўун*, r.d., br. *nyzáч*, ukr. *nyзач*, br. i *nyзák*, b. *бýхан* (podle Bulharů se ozývá „*buch-buch*“), u nás nář. *buháč*. Nejednotnost v pojmenování mezi jednotlivými jazyky není překvapivá. Mareš ji vysvětluje tím, že lidé se s výrem příliš často nesetkali, neboť žije v obtížně přístupných biotopech, v zalesněných horských a skalnatých krajinách.

⁵⁶ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 150; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 207.

⁵⁷ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 152. V dalších jazycích se hlas výra zapisuje takto: p. „*puhu*“, „*puhuhu-u*“, ang. „*ooo-hu*“, „*oo*“, něm. „*uhu*“, „*puhu*“, „*puhue*“, „*buh*“, „*buhu*“, „*uhuhu-u-uhuhuhuhu*“.

V češtině máme derivát od jména *výr*, a to *výreček* (*Otus*). Je to sova, která se na našem území objevuje pouze náhodně. Jméno je deminutivní derivát druhého stupně, tzn. je utvořen pomocí formantu *-ek* k předpokládanému prvnímu deminutivnímu stupni **výrek*.

Přestože byl *výr* vnímán jako nejdokonalejší a nejvznešenější sova a bývá symbolem moudrosti, byl zároveň považován za ptáka spojeného s Moranou, bohyní smrti. Podle pověr buď přivolává smrt člověku, na jehož domě se usadí a houká, nebo tento dům vbrzku vyhoří, podle jiné verze *výr* houkáním oznamuje bouři a povodeň.

Kalous (*Asio*) nář. *kalósek*, laš. *kalus*, zmor. *kalousek*, vše „sýček“ (Bart 137)

Název pro sovu *kalous* se vyskytuje pouze v č., ve stč. bylo *kalús*. Jeho zakončení *-ous* není pro češtinu typické, vyskytuje se jen v malém množství slov, např. ještě v *pilous* „druh brouka“ (*Calandra*), *divous*, *morous*. Zub 1 119 soudí, že suf. *-ous* není jen nečeský, ale i neslovanský, protože žádné slovo s tímto zakončením nemá obdobu ve dvou nebo více sl. jazycích. Je proto možné, že slova jako *morous*, *divous* nebo *kalous* jsou cizího původu, či aspoň napodobeninami složenin cizího původu.

Podle Rej 258 je původ jména sovy nejasný. Možná měl vliv názor, že jde o ptáka nečistého a působícího děs, protože podle pověry věští nebo přivolává smrt (podobně jako *sýček*),⁵⁸ tudíž je základ jména odvozován od *kal*. Téhož názoru, že jméno sovy souvisí s *kal*, je i Mch 237 (a H-K 161), ale motivaci hledá v tom, že *kalous* vyvrhuje nestravitelné zbytky kořisti (chlupy, peří, kosti). Ačkoli to dělá mnoho dravých ptáků, Machek se domnívá, že u sov a speciálně u *kalousů* byl tento jev nejznámější, protože byli často chováni v zajetí.

Vědecké jméno *kalous* pustovka (*A. flammeus*) je dosti nové, snad z poloviny 20. stol. Do té doby byla sova nazývána *pustovka*, a proto by se toto jméno mělo posuzovat zvlášť. Výklad je poměrně jednoznačný, *pustovka* totiž obývá především močály a mokré louky, tedy pustá místa.

Lelek (*Caprimulgus*) slk. *lelek*, p. *lelek* (u H-K 202 „sova“, ale u Ol 1 472 „lelek“), r. *лелёк, лилок*, str. *lelekъ, lilekъ, lilikъ, lilěkъ*, br. *ляляк*, csl. *lilikъ*; nář. *lolek, lulek* i „dudek“ nebo „sýček“ (Klůz 100–101)

K psl. **leľkъ* mají blízko lit. *lėlys, lėlis, lalys* a lot. *lėlis*, vše „lelek“ (podle H-K 202 je lit. *lėlis* „sova“). Soudí se, že základ slova je onomatopoický. Nelze však s jistotou zjistit, zda jde o napodobení hlasu ptáka nebo o (pohybomalebné) vyjádření způsobu jeho letu. Pro první případ bychom mohli nalézt oporu v s.ch. *lelekati* nebo b. *лелёкам* „naříkat“. Hlas lelka lesního (*C. europaeus*) při toku bývá popisován jako velmi dlouhé vrčení „*orrrrorrrr...*“, které střídavě stoupá a klesá, a při letu pták hlučně tleská

⁵⁸ Sýček je asi jedinou sovou, o níž se dodnes říká, že přivolává smrt. V dřívějších dobách tato pověra kolovala o všech sovách, tzn. o výroví, kalousovi, a dokonce i o sově pálené, která je jinak považována nejen za velmi užitečnou, ale i za nejkrásnější sovu. Kromě toho byly sovy zvěstovatelkami neštěstí, války, pohromy (požáru, moru), drahoty, změny povětří, ale také úrody.

křídly.⁵⁹ Tyto projevy jsou sice velmi specifické, ale je možno slyšet je a pozorovat pouze v omezeném období, při toku. Jinak se lelek běžně ozývá dlouhým, nosovým, mechanickým „*guck*“ nebo „*dag*“ (při vzletu),⁶⁰ což zcela zřejmě není onom. základ jeho jména.

Druhou motivací by mohl být způsob jeho letu, který se podobá charakteristickým netopýřím kličkám, protože lelek za soumraku a za úsvitu chytá mûry a jiný hmyz. Jeho let je sice neslyšný, zato ale prokládaný prudkými obraty za hmyzem. Je to jev pozorovatelný v průběhu celého období, kdy se u nás lelek zdržuje, tedy od dubna do září nebo října. Pro tuto motivaci hovoří str. *lelĕjati* „houpat“. Mch 326 se přiklání k této druhé hypotéze a slovo *lelek* dává do souvislosti s ukr. *лїлук*, sln. *lilek*, s.ch. *ljljak* a s b. *лїлїкѧна* (příbuzné je i rum. *liliac*) – všude „netopýr“. Slovo by pak podle něj bylo utvořeno z *lelĕjo*, *lelĕjati* (stĕ. *leleju*, *leleti*, ukr. *лелїѧту*, s.ch. *leljati se*, b. *лелѧя*, což jsou všechno slovesa označující kolébavý pohyb), s nimiž jsou příbuzné lit. *leliũoti* a lot. *lĕluot*.

V balkánských jazycích má toto slovo význam „čáp“. Jde o s.ch. *lĕlek* a b.d. *лѧлѧек*, *лѧлѧек*, *лѧлѧек*, ale i alb. *lejlĕk*, nĕ. *lelĕki*, *lelĕkas*. Jsou to výpůjčky z osman. *leylek* téhož významu < stĕosman. **lelek*.

3.10 Srostloprstí (*Coraciiformes*)

Ledňáček (*Alcedo*) mor. *lednáček* „skorec“, *ledňák*, *ledník*

Ā. *ledňáček*, st.Ā. *lednáček*, je odvozeno od *led*, a to podle něm. *Eisvogel*, které je přetvořením ze sthn. *īsa(r)nfogal* (Mch 324). Způsobilo to velmi podobné znění základů germ. **īsarna-* „železo“ a **īsa-* „led“ > něm. *Eisen* a *Eis*. Sthn. název *īsa(r)nfogal* „železný pták“ ukazuje na to, že prapůvodní motivací zde bylo kovově lesklé peří ptáka.

Rej 335 uvažuje, že motivací pro pojmenování ledňáčka bylo možná to, že hnízdí již brzy na jaře. Je ale množství jiných ptáků, kteří jako ledňáček začínají hnízdit v dubnu, a někteří dokonce již v březnu. H-L 263 uvádĕjí stejný názor jako Mch 324. Vedle toho předkládají myšlenku, že souvislost s ledem ve jmĕně ptáka byla dána tím, že „poletuje nad zamrzlými vodami“. Tato charakteristika však neodpovídá skutečnosti. LedňáĀci jsou za drsnĕho zimního počasí zranitelní. Protože zimu pĕĕkávají u nás, vyhledávají nezamrzlé toky, kde mohou chytat ryby. Pokud i tyto vody zamrznou, ledňáĀek pĕĕžívá jen s obtíĕžemi, Āasto jen díky pĕikrmování lidmi, ale i to je velmi nároĀné.

Nĕkterá sl. jmĕna vykazují sĕm. souvislost s tím, že ledňáĀek hnízdí pomĕrnĕ brzy, když je ještĕ zima. Jsou to jmĕna jako p. *zīmorodek*, r. *зїморѧдок*, ukr. *зїморѧдок* nebo br. *zīmarѧdak*. V mnoha sl. jazycích je však ledňáĀek pojmenován podle své hlavní Āinnosti, rybolovu. Jmenovat můĕžeme napĕ. slk. *rybárik*, *rybarík*, *rybáĀek*, p. *rybaczek*, *rybiarz*, hl. *rybaĀ*, ukr. *рїбалѧчка*, s.ch. *rībārka*, *ribōlōvka*, *rībār vōdomār*, b. *рїбáрче*.

⁵⁹ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků Āeskĕ a Slovenskĕ republiky, s. 146.

⁶⁰ Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 215.

Budz 113 mimo jiné vyjmenovává č. *rybářík*, u Košť 1 45 je podoba *rybářík*, u Jg 3 965 *rybáček* a *rybák*, vše „ledňáček“. Na tomtéž místě je u Jungmanna také *rybačka* „káně, *Larus albicans*, Mewe, Meerschwalbe, Seeschwalbe, Schwarzkopf, Fischer“ – vše ale ve významu „racek“.

Mandelík (*Coracias*) nář. *mandelňák*, *mandelíček*, *mandlíček*, *mandelínek*, *mandelínka*, *mandelář*, *mandelka*, han. *mandelák*

Mandelík hajní (*C. garrulus*) se živí hmyzem, na nějž číhá na vyvýšeném místě, třeba na sloupech, drátech a také na mandelech obilí, kde si ho lidé nejvíc všímali. Mysleli totiž, že pták tam polyká klasy. Stejná motivace pojmenování je v něm. *Mandelkrähe*, *Mandelvogel*, *Mandeltaube*.

Dudek (*Upupa*) slk. *dudok*, *duduk*, *dudek*, stslk. i *dedek*, p. *dudek*, hl. *dudak*, r. *yòòd*, ukr. *òòòd*, *òòyòd*, *yòòòb*, *yòyòd*, *yòìòd*, *yòòòd*, *òòyòd*, *òòzyòd* aj., br. *yòòd*, s.ch. *dedek*, sln. (*v*)*dáb*, (*v*)*déb*, *vdòd*, *vodèb*, *udod*, *udeb*, csl. *vòdòb* (u H-K 109 možná chybně *vòdovb*); nář. *dudák*, *dudáček*, *dud*, *dědek*, chod. *dadek*, mor. *dužuč*, *mutek*

Ve stč. mělo jméno *dudek* podobu *dedek* nebo také *vdedek* (případně *dud*). Současné počáteční *du-* je asi od doby Komenského, je tedy poměrně nové. Jméno tohoto ptáka je onom. původu, protože napodobuje jeho hlas (tři až pětislabičné „*dududu*“, zapisované i „*pupupu*“ nebo „*huphupup*“),⁶¹ o tom nejsou pochybnosti – a to ve všech sl. i dalších ev. jazycích: lit. *dudùkas*, *dudùtis*, *lukùtis* (u Koř 197 *tutùtis*), lit.st. *dūkas*, lot. *puppukis*, něm. *Wiedehopf* (< sthn. *wituhoffa* „skákající po stromech“), ang. *hoopoe*, niz. *hop*, maď. *búbos*, lat., it. *upupa* (viz i vědecké jméno dudka *Upupa epops*), ř. *epops*, *apafos*, port. *poupa*, arm. *popop*, nper. *pupu*. Mezi další podobná slova patří lot. *duja*, něm. *Taube* (< **dūbo*), obojí s významem „holub“, a ang. *dove* „hrdlička“.

Méně shod však panuje při rekonstrukci psl. základu. Uvádějí se např. podoby **vòdòb*, **dudb* (z něj by jméno *dudek* vzniklo reduplikací), **udòb*, **òdòb*, **òdudb*. Dle jiné etymologie se původ jména spatřuje v ide. stupni kořene **du-*, z něhož pocházejí také slovesa jako *dupati* či *deptati*. Ta však není příliš dobře přijatelná, protože u onomatopoických jmen nelze vycházet ze zvukomalebných kořenů, jež jsou v jazyce již dané, a srovnávat je se slovy, jež jsou jménu sice formálně blízká, ale z hlediska sémantického nikoli. Jméno dudka dokonce nelze spojit ani se slovem *dudy*, jak činí např. Kop 109, ačkoli se to díky blízkosti obou slov nabízí.

Jak je patrné, nejčastější hlásková podoba jména sestává z kořenného *u* + explozivy nebo ze spiranty (*h*, *v*) + *u* + explozivy. Různé samohláskové obměny ukazují na to, že slovo se zřejmě znovu a znovu přetvářelo na podobu, která je co nejbližší dudkovu hlasu – poté, co během vývoje příslušného jazyka procházelo pravidelnými hláskovými změnami. Mar 610 vychází z neslovanských podob (kromě řečtiny) a z mladších sl. podob, jejichž kořen obsahuje *u* + explozivu, a dochází k závěru, že jméno vzniklo snad

⁶¹ V jiných jazycích se hlas dudka zapisuje takto: p. „*ududud ududud*“, ang. „*hoo hoo hoo*“ nebo „*poo poo poo*“, něm. „*upup, huppup*“ či „*hupupup*“ apod., zcela samostatný základ je v slk. „*mutmutmut*“.

již v době předsl. (Nejpozději mohlo vzniknout v psl. době, a to v podobě **ǰǰǰǰ*, což je vlastně **ǰǰǰǰ*.) Na základě toho rekonstruuje ide. **ud-ud-os* (případně možná **ud-ud-us*) > psl. **ǰǰǰǰ* > **ǰǰǰǰ*. Poté vznikly varianty tohoto jména v různých jazycích podle toho, jak se změnil jery, ve stč. to bylo *vdedek*. Protetické *v-* vytvořilo spolu s následujícím *-d-* konsonantickou skupinu, která se pak zjednodušila na *d-*.

Zatemnění motivace pojmenování v důsledku hláskových změn případně vedlo k vytvoření nového pojmenování s osvěženou onom. motivací. Nová jména s poněkud odlišným kořenem můžeme najít v některých sl. jazycích. Jsou to např. slk. *mutok*, *mutek* (*mutek* ve stslk. není zaznamenáno, je pouze adj. *mutkový*, HSSJ 2 351), p.d. *hurek*, hl. *hupak*, *hurač*, *wupak*, dl. *huras*, *wuras*, polab. *lǎurǎk*, ukr. *вудвуд*, *вудко*, *худко*, *вудод*, *дундало*, *ходутут*, *одитут*, s.ch. *рǔравас*, *раравас*, sln.d. *hurač*, b. *пупуњак*, *пупанец*, mak. *пупунец*. Pouze výjimečně jde o jména s jinou než onom. motivací, jako např. r. *пустошка*, *потатушка* nebo č.d. *smrad'och* a sln. *smrdokávra* (protože dudek zapáchá).

Vlha (*Merops*) slk. *vlha*, p. *wilga*, r. *иволга*, ukr. *волга*, vše „žluva“, s.ch. *vùga* „moudivláček“, b. *авлуга* „žluva“; mor. *vlha*, laš. *vilha*, oboje „žluva“

Původní význam tohoto jména byl „žluva“, a to nejen ve st.č. a slk., ale i v jiných jazycích. Tento význam má p. *wilga* a r. *иволга*, avšak naproti tomu s.ch. *vùga* označuje „moudivláčka“. Psl. **ǰǰǰǰ* se většinou srovnává s lit. *volungė*, *valungė* „žluva“, lot. *vāluodze* a s druhou částí střhn. *witeval* (*wite* je „dřevo“) či něm.-švýc. *Wiedewalch* s tímtež významem.

Uvažuje se také o souvislosti jména s av. *vārə(n)gan-* „jakýsi pták“, avšak další souvislosti či příbuzenství jsou nejasné. Mch 694 jde ještě hlouběji do historie, soudí totiž, že praev. slovo mohlo být **valgā*. Sem by pak patřilo i lat. *galbula* „vlha“, pokud by byla správná domněnka, že ve slově došlo k přesmyku *v-g* > *g-v*.

3.11 Šplhavci (*Piciformes*)

Datel (*Dryocopus*) všesl. – slk. *d'atel'*, p. *dzięcioł* i „žluna, strakapoud“,⁶² hl. *džečelc*, dl. *žíselc*, dl.d. *žěšelc*, pomsln. *žācol*, r. *дятел* i „žluna, strakapoud“,⁶³ ukr. *дятел*, ukr.d. *яміль*, br. *дзяцел*, s. *dětao* i „strakapoud“, ch. *djětao* i „strakapoud“, sln. *détel*, sln.d. *dételj*, b. *detel* (*демел*), mak. *detel* (*демел*) „žluna“; chod. *jetelec*, sč. *datl*, *datél*, *d'atěl*, *dzacel*, *džindžól*, jč. *datlik*, mor. *d'atel*, *d'atel'*, *jetel*, *zaceľ*, val. *jatel'*, nář. *jatel*, *jetel* místy i „strakapoud“ či „žluna“, na Moravě i „sojka“

Jméno datla (ve stč. také *détel*) je odvozováno z psl. **dětelъ* (u Mch 111 **dětelъ*, u H-L 115 **dětelъ*) s činitelskou příp. *-telъ*. Otázkou je, zda tato podoba je z **dětelъ* <

⁶² The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 442, 446, 448; dále uvádí p.dem. *dzięcotek* „strakapoud“.

⁶³ Tamtéž, s. 442, 448.

**den-tel-jb* < **del(b)-tel-jo-s* „dlubatel“ (stejný kořen je v *dlubat*, *dlobat*, *dlabat*), jak uvádí Machek. (Pozdní ide. kořen je **dhelbh-* „vyhlubovat, vydlabávat“.) Pak by jméno datla bylo motivováno jeho činností – vydlabáváním larev z nemocných stromů, podobně jako v b. *кълвѣч* „datel“, jež je utvořeno od slovesa *klovat* (sémanticky blízké jsou ukr. *клюїдепева* a s. *klujdrvo*). Původ základu slova tedy zůstává sporný. Nář. podoby jména *datel* – chod. *jetelec*, mor. *datel*, *jatel*, *zaceľ* ad. – jsou zřejmě variantami téhož základu s různými hláskovými obměnami.

Pokud jde o hláskový vývoj, většinou panuje názor, že disimilací *-l-* v **delb-* vzniklo **dē-*: vývoj byl tedy **deltel-* > **dentel-* a v psl. období se ze skupiny *-en-* utvořila nosovka *-e-*. Možná je však i souvislost základu jména *datel* s významem „drnčet, dunět“ (srov. lot. *dimt*, sněm. *dumpen* „tlouci“), takže původní základ by byl ide. **dem-*, což je onom. základ. V tom případě bychom tento kořen mohli považovat za nazalizovanou variantu, která je např. v *dupat* či *depat* a v neznělé variantě *tepat*.

Podle Budz 99 je možné, že v psl. bylo pro datla užíváno i označení **zl̥na* (se slabikotvorným *-l-*), což je doloženo např. v lot. *dzilna* „datel“.

Strakapoud (*Dendrocopos*) slk. *strakoš*, *strakopud*, *strachopud*, p. *srokosz*, dl. *srokomud*, dl.d. *srokopel*, r. *copokoným*, ukr. *copokonýcm*, *copokonýd*, s.ch.st. *s(v)ràkoper*, sln. *srakopèr*, všude „tuhýk“ (kromě slk. a sln.); nář. *strachopód* „tuhýk“, *strakapoun* i „tuhýk, moták“, mor. *strakopúd*, *strakapoun*

Ve stč. toto jméno původně označovalo tuhýka (mělo podobu *strakopúd*) a v ostatních sl. jazycích tento význam zůstal zachován. Dosud se místy v Čechách pro tuhýka udržuje označení *strakapoun* nebo mor. *strakoš*. Moravské jméno dle Bart 402 označuje konkrétně tuhýka obecného (*Lanius collurio*). Avšak Jg 4 326 uvádí jednak „strakatý živočich“, např. pták („ein bunter Vogel, strakopoud“), a také „straka, eine Schecke, scheckiges Pferd“.

Rej 605 neuvádí psl. podobu, ale podle Mch 581 by mohla být **sorkopodъ*. Ve všech jazycích jde o stejné kompozitum tvořené psl. částí **sorka* „straka“ a částí **poditi* „pudit“, v jsl. **pъrati* „prát se“. Význam složeniny je tedy „kdo odhání, pronásleduje straky“ (stejná motivace je v lit. *mečarkė*, které je složené z **met-* „odhánět“ + *šárka* „straka“). Odvážný tuhýk totiž dokáže v době hnízdění vzdorovat strakám a vránám, které drobnějším ptákům kradou vejce a holá mláďata. Význam druhé části slova („puditi“) H-K 354 považují za nejasný.

Později bylo *strakapoud* přeneseno na datlovitého ptáka na základě lid. etymologie podle toho, že to je pták strakatý. (Stejná motivace pojmenování jako v češtině je i v něm. *Buntspecht*, v kompozitu tvořeném výrazy *bunt* „pestrý“ a *Specht* „datel“.) U Jungmanna je významů pro slovo *strakapoud* víc, jednak starší „tuhýk“ a jednak uvádí „datla“ (*Picus martius*, Specht) a „žlunu“ (strakapoud zelený, *Picus viridis*, Grünspecht) a také „brhlíka“ (datel modrý, strakapoud popelatý, *Picus cinereus*, Blauspecht). Kromě toho cituje hádanku – „stogj v lese gako panna, bjly gako snih, zelený gako dětel, černý gako uhel“ – na niž je správná odpověď, „strakopaud, ten se kaupá w rose, a má ty barwy“. Strakapoud je však černobílý s červenou hlavičkou nebo spodkem ocasu.

Žluna (*Picus*) všesl. – slk. *žlna*, p. *žoľna* „vlha“, v nář. „datel“, hl. *žoľma*, dl. *žoľna*, *žoľma* i „datel“, r. *желна* „datel, strakapoud“, ukr. *жовна* „datel, žluva“, br. *жаўна*, s.ch. *žúna*, *žúnja* (ž. *crna* „datel“, ž. *zelena* „žluna“, ž. *žúta* „žluva“), s.ch.d. *žunà*, sln. *žolna* i „žluva“, b. *жълна*, mak. *жолна*, csl. *žľna*; mor. *žuna* < *žtna*

Psl. podobě **žľna* přesně odpovídají výrazy lit. *gilnà* a lot. *dzilna*. Obě slova podle Rej 750 znamenají „žluna“, kdežto podle Mch 729 lot. slovo označuje datla. Vše, výrazy ve sl. i v balt. jazycích, pocházejí podle Rejzka z ide. **ghlnā-* (se slabikotvorným *-l-*), což je derivát od **ghel-*, **ghel-* s významy „žlutý, zelený“. E-V 212 uvádějí pozdně ide. základ **g^whel-*, který je obsažen v názvech pro předměty žluté barvy. Upozorňují ovšem na problematické odlišování tohoto základu od základu **ghel-*, jenž je v názvech barev „zelený, žlutozelený, zlatožlutý apod.“. Snad ale můžeme shrnout, že jméno žluny je vysoce pravděpodobně odvozeno od její jablkově zelené barvy na zádech. Tento znak reflektuje také její současné vědecké druhové jméno *žluna zelená*.

Jak si ukážeme níže, existují i hypotézy vykládající jméno žluny od jiného základu, který označuje její činnost – klování do kmenů stromů při hledání potravy. Zub 2 129 tuto hypotézu nepřijímá, protože s jistotou píše: „Der Grund dieser Benennung ruht offenbar in der gelblichen, grünlichen Farbe desjenigen Vogels.“ Jméno žluny pak srovnává s r.d. *желница*, (*жолница*, *жолуница*), jimiž se označují žlutě zbarvené předměty.

Vzhledem ke zmatení pojmů, na něž upozorňuje Machek, bylo jméno *žluna* užíváno nejen pro žlunu, ale i pro ostatní datlovité ptáky jako datel a strakapoud – všichni jsou z čeledi datlovitých (*Picidae*). Není tedy s podivem, že Machek v základu **gil-* (> **žľna*) spatřuje zcela jiný význam. Opírá se o lit. *giliù*, *gilti* „bodat, píchat“, a proto je ve jméně žluny patrná motivace její činností, kterou je bubnování zobákem do kmenů stromů. Podobnou slovtvornou motivaci Mch 730 shledává v ř. *keleós* „žluna“, které je od *kel-*, tedy od neznělé varianty ke *gel-*, jež je v našem *kláti*. Stejného názoru jsou H-L 482, již se navíc opírají o příbuzenství se subst. *žihadlo*. Podle naší domněnky je souvislost především se žihadlem dána tím, že žluny (a ostatní datlovité ptáci) mají dlouhý lepkavý jazyk, který je na konci tuhý a opatřený zpětnými háčky, s jehož pomocí zachytávají potravu. Protože se většinou zdržují na zemi, kde se živí mravenci a jejich kuklami a larvami, je tu motivace s klepáním do stromu trochu oslabena. (K etymologii jména *žluna* viz také Machek ZslPh 20 50–51.)

H-K 447 uvádějí obě vysvětlení, totiž jak souvislost jména *žluna* s barvou ptáka, tak s jeho činností (s bubnováním do stromů). Zdá se tedy, že obě hypotézy mají silnou pozici.

Krutihlav (*Jynx*) slk. *krutihlav*, *krutohľav*, stslk. *krutihlavka*, p. *krętogłów*, *wyglów*; nář. *krutihlava*, *kroutil*, *kroutilek*, *krkotoč*, *krutík*, *kruťák*, *krutikrk*, *krkotoč*, *vrtihlav*, *vrtohľav*, mor. *vrtohlávek*, *krutihlavec*, *výhľav*, val. *vijohľav*

„Krutihlav dostal jméno podle zvláštního počínání, které uplatňuje, chce-li odehnat nepřítel od hnízda nebo zastrašit člověka, který ho drží v ruce. Tehdy naježí peří, rozvírá a zavírá ocas, krouží hlavou, natahuje a smršťuje krk, vysunuje jazyk, syčí a vrčí

a nadouvá vole (...) Krutihlav si jméno ostatně zaslouhuje i proto, že může otočit hlavu o 180°.“⁶⁴ HSSJ 2 149 uvádí také podobu *krutílek*, kterou označuje za českou nebo českého původu.

3.12 Pěvci (*Passeriformes*)

3.12.1 Příbuzní snovačům (*Passeroidea*)

Do této nadčeledi patří následující čeledi: pěnkavovití (*Fringilidae*), konipasovití (*Motacillidae*), pěvuškovití (*Prunellidae*), skřivanovití (*Alaudidae*), vrabcovití (*Passeridae*) a strnadovití (*Emberizidae*).

Skřivan (*Alauda, Lullula*) slk. *škovránok, škrovánok, škovran*, slk.d. *škrivánok*, p. *skowronek, skowronok, skowroneczek*, hl. *škowronk, škowrončk*, dl. *škovbrjonk*, u Budz 116 *škowronk, škowořeňk*, polab. *zevornāk*, pomsln. *skovárněk*, kaš. *scoevronk*, r. *жáворонok* i „chocholouš, kalandra“, r.st. *цєвроноk* (Budz 116), r.d. *цєворóноk, сковорóноk*, ukr. *жáйворонok*, ukr.d. *шкаворóноk, зговрóноk*, br. *жáваранак*, br.d. *жаўрýк*, s.ch. *čvórak* „špaček“, sln. *škrjánec, škórjanec*, sln.d. *škrlj, škrljec, škrljič*, b. *скóвранец* „kos“, *скóвран, сколоврáneц*, mak. *скворче, сколовранец* „špaček“, csl. *skovranьсь*; mor. *škřivánek, křivánek, škobruněk, škobrúnek, škorvánek, škrobranek, škvrlánek*, slez. *škobranek, škovranek, škobrla*, val., laš. *škrobánek*

Většina sl. podob ukazuje na to, že vychází psl. slovo bylo **skovornъ* (къ), u Kop 325 **sk(o)vornъ* ap., které podlelo několika změnám (např. v něm proběhla metateze likvid). Stč. *skřivanec, škřivan* a dnešní *skřivan* mají zřejmě stejný onom. základ jako *skorec*, tedy **skver-*; Mch 550 a H-K 335 pro české slovo uvádějí základ **skvir-* a pro ostatní jazyky **skvor-*. H-K tyto základy dokládají příbuzenstvím s csl. *svirati* „pískat“, s.ch. *svirati* „hrát na píšťalu (flétnu)“, *svirala* „píšťala“ apod. Dokladem by mohla být i slova *škvařit, škvarky* a rovněž lid. *škřivánky* „škvarky“, které při pečení „piští“. (V jistém smyslu je všem těmto útvarům blízké lit. *vīturiš* „skřivan“, což je slovo příbuzné našemu *výskat*.) Ve všech jazycích byly k základu připojeny příp. *-anъ, -onъ* a *-nъ* a pozdější metateze, disimilace a jiné změny podstatně proměnily původní slovo (Machek ZslPh 20 44–45).

Nejhojnějším druhem u nás je dobře známý skřivan polní (*A. arvensis*), kterého je možno často spatřit v třepetavém letu nad polem, při němž vytrvale trylkuje a švitoří. Hypotéza o onom. původu slova se proto zdá velmi dobře přijatelná, srovnáme-li navíc slovesa vyjadřující hlas skřivana jako *crkvrliti* a slk. *crkvrlit'*.

Protože byl skřivan velmi známý, hojný a také oblíbený, lidé ho často nazývali dem. formou *škřivánek*. K tomu chceme poznamenat, že ornitologie dnes rozlišuje dva samostatné rody – skřivana (*Alauda, Lullula*) a skřivánka (*Calandrella*). Druhý rod je podobně pojmenován i v polštině, *skowrończyk*.

⁶⁴ Ptáci. Steinbachův velký průvodce přírodou, s. 22.

Pěvuška (*Prunella*)

Jméno *pěvušky* je motivováno jejím nápadným vysokým hlasem, kterým na sebe upozorňuje. Buď zpívá docela jednoduchou melodii (pěvuška modrá, *P. modularis*), či naopak trylkuje podobně jako skřivan (pěvuška podhorní, *P. collaris*). Jinak tento drobný hnědý pták uniká pozornosti, ačkoli je dosti běžný na mnoha místech a v poslední době se pěvuška modrá stahuje i do měst. Dříve se nazývala *pěnice*, ale protože patří do jiného rodu, vznikl ve 20. stol. novotvar *pěvuška*.

Vrabec (*Passer*) všesl. – slk. *vrabec*, slk.d. *vrabel*, *vrabel*, *vrablic*, *vrablik*, p. *wróbel*, hl. *wrobel*, dl.d. (*w*)*robel*, *roblik*, polab. *vórbłék*, kaš. *vróbel*, r. *воробéў*, ukr. *зоробéць*, *зоробель*, ukr.d. *воробéць*, *зоробéў*, *зоробель*, br. *вєрабéу*, br.d. *арабéў*, s.ch. *vrábac*, *srábac*, *brávac*, s.ch.d. *rěpàc*, *rěpàk*, *rěbàc*, sln. *vrábec*, sln.d. *vrábelj*, b. *вpaбéу*, *вpaбчé*, f. *вpaбka* „samice vrabce“, mak. *вpaдеу*, *вpaдче*, stsl. *vrabьjь*, *vrabьць*; nář. *vrabčák*, *vrábel*, *vrubel*, *brabec* (i „řuhýk“), *brabčák*, *brabčik*, mor. *brabl'c*, *brabl'ec*, *brablic*, vmor. *vrobel* i „čert“, jmor. *vrabec*, slez. *vrabel*, *vrablina* „samice vrabce“

Ve stč. se užívalo také *vrábě* „vrabčí mládě“. V psl. mělo jméno podobu **vorbьць*, **vorbьjь*, Mch 697 uvádí vedle **vorbьць* ještě variantu **vorbь*. Dnes se tyto tvary spojují s lit. *žvirblis*, lot. *zvirbulis*, *zvīgurs*, *zvipuris* – vše s významem „vrabec“. H-K 422 na základě toho rekonstruuje dubletní bsl. onom. podobu **(z)vьrb-/vьrb-* „švitořit, cvrlikat“. Počáteční *žvi-* a *zvi-* prozrazují, že v obou jazycích jde pravděpodobně o kontaminace se slovy, která takto začínají. Další souvislost se hledá s ř. *rhóbillos* „jakýsi pták“.

Machek slovo *vrabec* dává do souvislosti i s gót. *sparwa*, stang. *spearwa* a sthn. *sparo* (něm. *Sperling*), a to za předpokladu, že přijmeme hypotézu o příbuznosti základů *barv-* a *sparv-* a také přesmyk *b-v > v-b*. Podle Machka toto hláskové spojení asi vystihovalo vrabčí štěbetání, přitom se opírá o lit. *vilbr̃ti*, *ulb̃eti*, které srovnává s ang. *warble* „švitořit, trylkovat“. Upozorňuje na to, že při označování ptačího švitoření se často užívají slova obsahující *v* a *r/l* v různém pořadí. Slovo *vrabec* se jako výpůjčka dostalo do dalších jazyků, např. do rum. *vrabie* a rum.d. *vrabete*, *vrábet*.

Pěnkava (*Fringilla*) slk. *pinka*, *pinkava*, *penkava*, r. *пéнка* „králíček“, sln. *pinóža*, *pinóž*, *ščínkavec*; han. *pinkava*

Starší název pěnkavy byl *penkava* a také *peňkava* (Clar 57). Jméno tohoto ptáka je onom. původu, jeho základ v č. i v nář. a ve slk. tvoří interjekce „*pink*“, což je vábení, kterým se ozývá sameček. Jeho vábení se vyznačuje tím, že je velmi hlasité a pták ho opakuje nepřetržitě třeba několik desítek minut. Sloveso *pinkat* „dělat pink“ se objevuje např. v literatuře – *pinkot pěnkavčí* (J. Arbes), *pěnkavy pinkaly* (V. Mrštík). Stejná motivace pojmenování je v něm. *Fink* (sthn. *fincho*), ang. *finch* (*Chaffinch*), niz. *vink*, švéd. *pink*, it. *pincione*,⁶⁵ šp. *pinzón*, fr. *pinson*, ř. *spingos*, lat. *fringilla* (střlat. *frigella*),

⁶⁵ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 702, uvádí švéd. *fink* a it. *fringuello*.

bret. *pint* a také v maď. *pinty*; jméno všude označuje téhož ptáka. Proč je v jeho kořeni -ě- místo -i-, není přesně známo. H-L 339 soudí, že -i- > -ě- vlivem jména *pěnice*. Mar 602 za základ považuje onom. varianty *penk-/pink-/ščink-* a rovněž připouští, že podoba -ě- je možná ovlivněna jménem *pěnice*, ale ještě pravděpodobnější je podle něj adideace k slovesu *pěti*. Jména *pěnkava* a *pěnice* však jinak nelze směřovat (např. podle H-K 269 *pěnice* vzniklo z onomatopoeia *pink*), protože si obě ponechávají dosti přesnou sémantickou neměnnost, a to ve všech sl. jazycích. Dalším důvodem je to, že stč. *penkava* bylo psáno bez jotace. (Mar 628 sice našel v Gebauerových poznámkách vždy podobu *pěnkava*, ale považuje ji za chybnou, protože v materiále stč. slovníku je vesměs jen *penkava*, a to i v textech, které jotaci graficky zaznamenávají.)

Vznik jmen pro pěnkavu ve sl. jazycích, v lat. a maď., je zřejmě nezávislý (možná jen maď. přejala jméno ze slk.), protože jejich hláskový sklad se v detailech liší. Fonémy ale vykazují natolik velké shody, z hlediska jejich artikulační stránky (konsonant *p-/šč-* + úzký vokál *-e-/-i-* + *n* + exploziva), že je vysoce pravděpodobné, že všechny jazyky pojmenovávají pěnkavu podle jejího vábení. V náslovném *fr-* v lat. podobě se obráží jiný onom. základ, utvořený podle jiného pěnkaviho volání, tzv. dešťového signálu (Mar 603), který se zapisuje „*tríf*“ nebo „*trrrr*“, lid ho však napodoboval „*crrrrrk*“ nebo „*čurk čurk*“ a také „*prš prš*“ (Košť 1 75).

Sl. jména jsou poměrně mladá, nejsou ani psl., protože před zánikem slabých jerů by nebyla možná skupina *n* + konsonant. Navíc by starší podoby nebyly zvukomalebné, jak ukazují zpětné rekonstrukce: **penьk-*, **pinьk-* < **pānyk-*, **pīnik-*.

V ostatních sl. jazycích, o nichž jsme se ještě nezmínili, bývá pěnkava pojmenována názvy s odlišným kořenem. Jsou to jména jako: p., stp. *zięba*, hl. *zyba*, *zybka*, dl. *zeba*, r. *зяблик* (i „zimomřivý člověk“), *зяблица* i *зябловка* (Mar 602), rsl. *zëblica*, ukr. *зяблик*, *зяблиця*, br. *зябок* (Budz 111), *зябка* (Mar 602), s.ch. *zëba*, *zëblica* (Mar 602), dem. *zëbica* (Budz 111), sln. *zëba*, *zëblica*, u Budz 111 *zebica*, b. *zeba* a u Mar 602 rovněž č. **zába*, které však v historické době není doloženo. Není ani jisté, zda mělo samohlásku dlouhou, nebo krátkou. Na dlouhé *zá-* ukazují s.ch. podoby, kdežto *p.* podoba by v č. měla mít krátkou paralelu (*za-*). Mar 627 však jeho dřívější existenci předpokládá na základě osobního jména *Zába* a místního jména *Zebín*, které je od něj odvozeno.

Tyto názvy, derivované od základu *zëb-*, jsou na rozdíl od našeho *pěnkava* staré, nepochybně již psl., a rozšířené na celém slovanském území. Nejstarší je zřejmě *ā*-kmenové subst. *zëba*. Sémantika tohoto pojmenování se odvozovala od sloves, jako je č. *zábst*, p. *ziębnać*, r. *зябнуть* aj., protože pěnkava prý zpívá i v zimě. To však není tak úplně pravda, jak správně upozorňuje Mar 603. Pěnkava začíná zpívat od poslední třetiny února a nejpozději ji můžeme slyšet v listopadu. Přesnější výklad sémantiky jména by tedy mohl být, že pěnkava je pták, který začíná zpívat už velmi brzy na jaře, když teprve tají sněhy, a přestává se ozývat až s příchodem zimy. Mar 604 však upozorňuje na chyby středověkého etymologizování, které je v podstatě stejně laické jako lid. etymologie. I pozdější badatelé se snadno nechali svést srovnáváním s lat. paralelou *fringilla* – *frigere* (*zëba* – *zëbnoti*). Proto Mareš pohlíží na slovo ze zcela

jiného úhlu, tzn. vychází z úvahy, že základ *zěb-* je stejného původu jako základy *pink-/penk-*. Protože prakticky všechna jména pro pěnkavu jsou zvukomalebná, není důvodu tuto myšlenku zavrhnout. Dále Mareš porovnává hláskové složení obou základů a dochází k jejich velké shodě. Výše jsme uvedli tuto řadu: konsonant (příp. skupina) *p-/šč-* + úzký vokál *-e-/i-* + *n* + exploziva. Pro *zěb-* vychází řada konsonant + úzký vokál *-e-* + nazála + exploziva. Rekonstruovat přesnou hláskovou podobu psl. a ide. výrazu asi není možné; Mar 605 dospívá ke dvěma hypotetickým vývojovým posloupnostem: 1) ide. **gemb-* > psl. **zeNb-* > *zěb-* a 2) ide. **gimb-* > psl. **ziNb-* > *zěb-*. Hláskovými změnami (hlavně po psl. změnách *g* > *z* a *i* > *e*) se setřela původní motivace pojmenování a obvyklá tendence uživatelů jazyka vykládat málo zřetelné významy jinými, pro ně mnohem jasnějšími (důvodem jsou asi i mnemotechnické příčiny), pozmněnila formu a sémantiku slova. Proto se dnes srovnává se slovesem *zábst*.

Další jména pěnkavy ve sl. jazycích mají podoby např. br. *берасцяўка* nebo b. *cupka*. Br. *берасцяўка* prý nějak souvisí s břízou, bližší vysvětlení však zatím chybí (Mar 603). B. *cupka* je onom. podle signálu, který pěnkava vydává za letu a který se zapisuje „*tsip*“.

Na závěr výkladu jména *pěnkava* musíme upozornit, že motivace pojmenování vychází z hlasu pěnkavy obecné (*F. coelebs*), kdežto jikavec, jiný druh pěnkavy (*F. montifringilla*), má podstatně jiný hlas. O jméně *jikavec* pojednáváme v následujícím hesle.

Jikavec (*Fringilla montifringilla*) slk. *ikavec*, stslk. *jikavec* „drozd kvíčala“ (*Turdus pilaris*) (HSSJ 1 533), p. *ikawiec*, hl. *jikawc*, s.ch. (*n*)*ikavac*, *nikavica*; nář. *jikavec*, han., msl. *ikavec*, zč. *ikavec*

Jméno *jikavec*, dříve také *jikavec*, se vyskytovalo již ve stč. Pěnkava jikavec se ozývá vábením „*djyp*“,⁶⁶ které lidé slyší také jako „*jik jik*“, a odtud je odvozeno její jméno. Je tedy čistě onom. původu. H-K 154 uvádějí souvislost se slovesem *zajikat se*, čímž se ale neodchylují od názoru, že původ jména je zvukomalebný.

Nář. podoba *ikavec* se objevuje v přirovnání *hladný jak ikavec* (v han. i msl.), jež vyjadřuje, že je někdo sobecký, nesnášenlivý hlťou.

Čečetka (*Carduelis*) stslk. *čečetka*, *čečatka*, *čočetka* „konopka“ (HSSJ 1 204), slk.d. *čečátka*, *čečelka*, *čičetka*, p. *czeczotka*, hl. *čičetka*, r. *чечётка*, *чечётка*, samec *чечет*, ukr. *чечімка*, *чечóm*, br. *чачóмка*, sln. *čečet* „čižek“, csl. *čečetъ*; mor., jč. *čečatka*, mor. *čačatka*, *čičatka*, *čičavka*, *čičátko*

Jméno čečetky, které bylo už v psl., je čistě onom., protože vychází z jejího hlasu (vábení), který se napodobuje interjekcemi „*čet čet*“, ale zapisuje se také jako „*če če*“ anebo také „*džem džem*“.⁶⁷ Podobnou formu jména nacházíme v maď. *zsezse*.

⁶⁶ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 222.

⁶⁷ Tamtéž, s. 228; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 352.

Stehlík (*Carduelis*) všesl. – slk. *stehlík*, p. *szczygiel*, stp. *szczyglik*, polab., pom. **ščeglino*, pomsln. *ščihěl* „konopka“, hl. *šihlica*, dl. *šiglowc*, *šigelec*, r. *щегол*, ukr. *щуголь*, *щуглик*, br. *шчыгól*, s.ch. *štiglīc*, *steglić*, *stàglin*, sln. *štiglec*, *ščegljec*, b. *щуглеу*, mak. *штуглеу*, *штуглиу*; laš. *styhel*, slez. *styglik*

Stará podoba tohoto jména s onom. základem byla v psl. **stegъlъ*, ve stč. **stehlec* (Jg 4 301). Jméno je odvozeno od hlasu (vábení) tohoto ptáka, který vydává; zapisuje se obvykle *stiglic-stiglic* apod.⁶⁸ V něm. se stehlík jmenuje *Stieglitz* (st. *stigeliz*), což je zřejmě přejetí ze sl. jazyků, nikoli slovo něm. původu tvořené onom. základem. Výjimkou mezi sl. jazyky je s.ch. *štiglīc*, které je pravděpodobně zpětně přejato z něm. Mezi neslovanská příbuzná slova patří nor., dán. *stillids*, švéd. *steglits*, fin. *tikli*, maď. *tengelic*, která Mch 576 považuje za onom., a dále také lit. *dagilis*, lot. *dadzītis*, *dadzis* „stehlík“. O onom. původu slova uvažují také H-K 351, ale uvádějí jinou psl. podobu, a to **ščeg-*, již můžeme srovnat s dnešním *štěhotat*.

Machek nepravděpodobně vyvozuje etymologii slova *stehlík* na základě příbuzenství s balt. jazyky: výše uvedená balt. slova jsou totiž deriváty od lit. subst. *dagys*, gal. *dogha* „bodlák“. Bodlák je rostlina, jejíž semena stehlík s velkou oblibou a asi nejčastěji vylupuje z květenství, často je také na bodláku zobrazován. (Ostatně v němčině pro stehlíka existuje také výraz *Distelfink*, což je kompozitum složené ze subst. *Distel* „bodlák, bodláčí“ a *Fink* „pěnkava“.) Teprve později bylo jméno ptáka přetvořeno do podoby připomínající jeho hlas.

Zvonek (*Carduelis*) slk. *zvonec*, *zvončok* (zool. název *stehlík*), p. *dzwonec*, st.p. *zwonec*, stp. *dzwonek*; nář. *zvonec*

Své jméno zvonek zelený (*C. chloris*) možná získal podle charakteru svého zpěvu, jenž se popisuje jako zvučný a zvonivý, prokládaný trylky, kovovým zvonivým vábením nebo nosovými zvuky. Podle H-L 479 je jméno onom., ale bližší vysvětlení chybí.

Výkladu, jenž uvádí Mch 720,⁶⁹ rozumíme tak, že jméno *zvonek* (a starší podobu *čvunče*) považuje za slova onom. původu. Koncový trylek zpěvu zvonka se totiž zapisuje „*švoiš*“ (zde se Machek opírá o Fehringera), my jsme našli zápis jeho vábení v podobě nosového „*šijé*“.⁷⁰ Stejného původu je něm. *Schwunitz* a *Schwanschel*. Machek dále výklad neupřesňuje, ale můžeme se domnívat, že starší *čvunče* bylo podle něj lid. etymologií změněno na *zvonek* (hlásková podoba obou jmen je však dosti vzdálená) anebo jde o nově (uměle) utvořené jméno na základě výše popsaného způsobu zpěvu. S jistotou to však tvrdit nelze.

Pokud jde o starší podobu *čvunče* (u Jg 1 256, 5 810 *cvunče*), je to onom. název podle koncového trylku, jak jsme se již zmínili. Blízce příbuzné je hl. *čwunč* a stejného původu je něm. *Schwunitz* a *Schwanschel*. Flajšhans NŘ 30 30 však jméno *cvunče* považuje za přejetí z něm. *Zwuntsche*, a to je zase přejetí z č. *zvone(če)k*.

⁶⁸ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 226.

⁶⁹ Konkrétní znění nejasného místa je: „Zvukomalebné: koncový zvuk jeho trylku zpravidla zní *švoiš* (Fehringer), odtud i něm. *Schwunitz*, *Schwanschel*.“

⁷⁰ Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 354.

Zvonohlík (*Serinus*)

Jméno *zvonohlík* s hláskovou variantou *zvonehlík* (Jg 5 810) je odvozeno od předchozího názvu, *zvonek*. Jde o pojmenování, jež vzniklo nejspíš na základě vnější podobnosti obou ptáků. Hlas zvonohlíka je totiž odlišný, spíše cvrčivý, a můžeme se setkat i s charakteristikou, že „vrže jako nenamazané kolo“.⁷¹ Dokládají to nář. jména jako *vrzálek*, *vrzák*, *vrzlík*. Nář. podoby *zvonihlásek* a *zvonohlásek* patří jinému ptáku, a to sedmihláskovi. Zvonohlík bývá lidově pojmenováván spíše podle toho, že je zrnožravý; jsou pro něj jména jako *semenáček*, *semenář*, *semeníček*, *semeňák*, *vovísek* či *zrnítko*.

Čížek (*Carduelis*) všesl. – slk. *číž(ik)* (zool. *stehlík čížavý*), stslk. i *čížek*, p. *czyż(yk)*, hl. *čiżik*, *cyż*, dl. *cyż(yk)*, pomsln. *čišč*, r. *чiуж(ук)*, ukr. *чуж*, *чiужик*, také *чужiця* „samička čížka“ (UkrČ 2 1324), br. *чыж*, s.ch. *čížak*, *číž*, sln. *čížek*, b. *чiужик*, csl. *čížikъ*; nář. *čejž*, *číšek*, mor. *čížiček* „střízlík“, *číž*, laš. *tíž*

Čížek se dříve nazýval i *číž*, psl. podoba jména byla **čížь(kъ)*. Jde o slovo onom. původu, protože čížek tence vábí „*cí zí*“. Podobné slovo nacházíme v něm. *Zeisig* (st.něm. *zīsec*, *zīsīg*), o němž Mch 104 soudí, že je přejato z p., dále také v niz. *sijis* a mad'. *csíz*.

Dlask (*Coccothraustes*) slk. *glezg*, slk.d. *dlezd*, *glask*, *gl'adzog*, *glezga*, *gl'odzok*, *klocok*, p. *klęsk* „křivka“, hl. *dlusk*, r., ukr. *клевт* „křivka“, s.ch. *dlęsk*, *dlaska*, sln. *klesk*; nář. *dlesk*, *dlasek*, val. (*d*)*lesek*, *dlestek*, *lysek*, *lesek*

Není pochyb o tom, že toto jméno je onom. původu, není však přesně jasné, který zvukový projev ptáka byl motivací pro jeho pojmenování. Domníváme se však, že lidé registrovali všechny jeho projevy, a zjišťovat, který z nich mu dal jméno, je irelevantní. Přesto se však na motivace jeho pojmenování podíváme blíže. Zjistili jsme, že jsou (alespoň) tři:

Mch 120 jako základ uvádí slovesa *dlaskati*, *dleskati*, *kleskati* apod. (mají souvislost s *tleskat*), která charakterizují daleko slyšitelný vábicí hlas tohoto ptáka. Ten opravdu při vábení samičky vyrazí ostré hlasité „*ciks*“ nebo také „*ciks-ciks-it*“ či protáhlejší „*cýh*“ a asi to připomíná tleskání.⁷² H-K 102 uvádějí, že tleskavý zvuk dlask vytváří klapáním zobáku. Za blízké slovo lze považovat nář. *tlesky* (*tleşky*) „lusky“, které se rozevírají s „tleskotem“, zvláště když jsou ještě málo zralé. A konečně H-L 129 za základní motivaci pro pojmenování dlaska považují „mlaskavý“ klapot jeho zobáku, když v něm rozlouskává třešňové pecky.

Nář. varianty jsou zřejmě obměnami spis. podoby *dlask*, jež je doložena již u Clar 45, a všechny jsou tudíž onomatopoické. Podoba *lysek* se zdá být příkloněna ke slovu *lysina*. Jediné, co by mohlo být motivací, je bílá a okrová páska na černých křídlech, která je vidět hlavně za letu. To však není zcela pravděpodobné, protože *lysinou* bývá u

⁷¹ Spirhanzl Duriš, J. – Hísek, K.: Z ptačí říše. Praha 1987, s. 246.

⁷² Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 232.

zvířat míněna bílá nebo světlá skvrna na čele, případně na hlavě. Proto je možné, že *lysek* je jen hlásková obměna jména (*d*)*lesek* příkloněná k *lysina* na základě zvukové podobnosti.

Strnad (*Emberiza*) slk. *strnádka*, *strnada*, (p)*strňa*, p. *trznad(e)l*, *strznadel*, stp. *strzynadl*, p.d. *štyrnadel*, *styrnal*, *sternal*, *styrnũl*, *scyrnãl*, hl. *stnadž*, (s)*knadž*, *střnarl*, dl. *tšnarl*, *tšnarl*, *šnarl*, r. *стрена́тка*, ukr. *стерня́к*, *стрена́дка*, s.ch. *strnádica*, *strnad*, *střnãtka*, sln. *strnád*; nãř. *strnadlo*, mor. *strnádka*, *strnádko*, val. *strnadl*, *strnadel*

Původ tohoto jména je poměrně nejistý. Nejasný je už původ psl. **strьnadь* (u H-L 418 **strьnadь*), jehož pozdější *-l*, *-l'* je asi druhotné, analogicky podle p. *wróbel* a val. *vrabel*. Většinou se východisko hledá v základu, který je onom. původu; souvislost z tohoto pohledu by mohlo mít lit. *stárta*, lit.d. *stréta*, lot. *stērste*, *stērsta*, vše „strnad“. O zvukomalebém původu slova uvažují také H-K 355, kteří za příbuzné považují jméno *střízlík*. Koř 225 dává jméno *strnad* do souvislosti s ide. onom. základem **(s)trī-tʰ-/*strīg-* vyjadřujícím vrzání, skřípání, cvrčení nebo hlas některých drobných ptáků.

Snoj (Slovenski etimološki slovar, s. 615) uvádí ještě druhou možnost, že psl. **strьnadь* pochází z ide. **k'ri(m)-n-ōd-* „kdo jí zrní“. Ide. slovo je kompozitum tvořené částí **k'ri-*, zachovanou v ř. *krī* „pšenice“, a částí **Hed-* „jíst“. Strnadi se totiž na podzim a v zimě živí zrním a bobulemi. V r. *овясник* (< r. *ověc* „oves“) je tato motivace ještě zřetelnější. Sloveso *vystřnadit* je odvozeno od subst. *strnad* a vzniklo prý podle řevnivosti samců v době hnízdění (Jg 5 356).

Strnad zahradní (*E. hortulana*) byl nazýván také *ortolan*, *ortulán* (OtSN 20 256). Toto jméno se v současnosti vyskytuje v příbuzných formách v jiných jazycích: v p. *ortolan*, něm. *Ortolan*, niz. *ortolaan*, fr. *ortolan*, it. *ortolano*.

Chocholouš (*Galerida*) nãř. *chocholoušek*, laš. *chocholuš*

Chocholouš je nazván podle vztyčených pírky na hlavě, která tvoří malou pohyblivou chocholku. Původně mělo slovo *chochol* podobu **kocholь*, ale počáteční *k-* podleho změnam: buď zůstalo *k-* (mor. *kochulka* „chocholka“), nebo se změnilo na *ch-*, anebo v některých slovech na *č-* (st.č. *čechule* „květ jetele“). Jmen od tohoto základu existuje větší množství a označují nejrůznější ptáky, kteří mají na hlavě chocholku, např.: *chocholouš* i „brkoslav“, případně „slučka malá“ (*Lymnocyptes minimus*), *chocholačka* „polák chocholačka“ (*Aythya nyroca*), *chocholata* „sýkora parukářka“ (*Parus cristatus*), *chocholouček* „dudek“, *chocholáč* „brkoslav“, *chocholka* „sýkora parukářka“, *chocholoušek* „brkoslav, dudek“, *chocholuše* „brkoslav“.

Křivka (*Loxia*) slk. *krivonos*, stslk. i *krivonoska* (f.), p. *krzywonos*, *krzywodziób*, hl. *křiwka*, r. *кривоносик*, *кривок*, ukr. *кривоніс*

Ve stč. existovaly také podoby *křivonos*, *křivonoska*, *křivonosec*, *křivonosička*. Stejná motivace pojmenování a jeho forma je v něm. *Krummschnabel*, utvořeném z adj. *krumm*

„křivý“ a subst. *Schnabel* „zobák“. Podoba *křivka* je však novotvar, asi z 19. stol. U Clar 26 je zmínka, že jsou křivky červené a zelené. Červeně zbarvení jsou samci, zeleně či do šeda jsou zbarveny samice a mladí ptáci.

Sněhule (*Plectrophenax*) u Budz 124 slk. *snehulec*, p. *śnieguła*⁷³ (ale *śniezka* „pěnkavák sněžní“, *Montifringilla nivalis*), dem. *śniegulka*, dl. *sněgul*, kaš. *śnegulc*, r. *снегурка*, ukr. *сніголюб*, s.ch. *snjěžnica*, sln. *snegúlja*

Sněhule severní (*P. nivalis*) je pták, který léto tráví na dalekém severu nebo ve vysokých horách, zpravidla v místech, kde jsou trvalá sněžná pole. V zimě obývá severní a střední Evropu. K nám zalétá jako host hlavně za krutých mrazů. Jeho jméno pochází z p. *śnieguła*, jež bylo počeštěno pomocí suf. *-ule*. (Ostatní návrhy neuspěly, např. *sněhulka*, *sněhorad*, *sněhýr* nebo *sněžeček*.) Motivací může být buď to, že sněhule vyhledává sněžné oblasti, anebo že hlavně samec je převážně bíle zbarvený, anebo obojí. Podobné svou formou je něm. *Schneefink*. Je možné, že pravděpodobnější je motivace zbarvením ptáka, jednak je pojmenovávání podle barev obvyklejší a jednak na to ukazuje sousloví „sněhové vločky“, jímž Rusové nazývají nesčíslná hejna sněhulí na tahu (OtSN 24 256).

Od subst. *sníh* jsou odvozena jinoslovanská jména pro hýla, který ve střední Evropě často v zimě zalétá do zahrad, parků a alejí a v tu dobu přilétají také hýli ze severní Evropy. Tato jména nejsou motivována souvislostmi metaforickými (barvou ptáka), ale metonymickými (v zimě je často k vidění): r. *снегúрь*, ukr. *снігúр*, br. *сныгúр*, s.ch. *sniješka*. Č.d. *sněhařka* však znamená „mlynařík“ a *sněhovka* „káně“.

Linduška (*Anthus*) slk. *l'abtuška*, *laptuška*, *labdučka*, *libduška*, *linduška*; nř. *linda*, *lebduška*, *libuše*, *lilučka*, mor. *liluška*, jč. *leptuška*, vč. *levduše*, *levduška* (Jg 2 307)

Staročeské podoby tohoto jména byly *lebdušě* a *lebduška*, dnešní podoba pochází od Rhona. Všechny výrazy označující ptáka lindušku jsou od **lepetuša*, **lebduša*, což jsou slova zvukomalebná (resp. pohyboválně), odvozená od sloves *lepetat*, *lebetat*, *libotat*. Označují nepravidelný, klikatý, třepetavý apod. způsob letu, spojený případně s tichým pleskáním křídel, kterým se vyznačují někteří živočichové, jako např. motýli (s.ch. *lèptír*), netopýři a někteří ptáci. Přeneseně označuje chvění nebo třepetání listů na stromech, tiché povídání atp.: r. *ленемать* „žvatlat, breptat“, s.ch. *lèbdeti*, *lèbdjeti* „vznášet se (o ptácích)“, s.ch. *lepètati se*, sln. *lepètati se* „třepetat se“.

Všechny lindušky se vyznačují zvláštním způsobem letu, např. sameček lindušky úhorní (*A. campestris*) nejčastěji zpívá při klouzavém schodovitém letu, sameček lindušky lesní (*A. trivialis*) začíná zpívat na vyvýšeném místě, třeba na vrcholku stromu, a pak se snáší šikmo dolů s rozevřenými křídly a ocasem. Sameček lindušky luční (*A. pratensis*) zpívá na zemi na vyvýšeném místě, z něhož vzlétá a zase se na něj

⁷³ Budz 124 uvádí název *Emberiza nivalis*, avšak dnes má sněhule severní lat. jméno *P. nivalis* (správně ho uvádí Ol 2 222). Jde o blízce příbuzného ptáka strnadů (*Emberiza*). Kromě toho Budziszewská mylně poznamenává, že v češtině neexistuje příbuzné jméno pro tohoto ptáka.

s roztaženými křídly a ocasem po šikmé dráze vrací, sameček lindušky horské (*A. spinoletta*) zpívá při vzletu a klouzání zpět. (Podrobnější výklad viz také Machek ZslPh 20 37–41.)

U Jg 2 276 kromě výše vyjmenovaných podob nacházíme *lebduše* (dem. *lebduška*), což je asi „lejsek“, jak soudíme podle lat. označení *Parva avicula*. Jg 2 330 rovněž uvádí ojed. tvar *lindyš* „linduška (?)“, který našel v básnické sbírce A. J. Puchmajera.

Hýl (*Pyrrhula, Carpodacus*) slk., stslk. *hýl*, p. *gil, giel*, r.d. *гуль, гель*, ukr. *гуль*, br. *гуль*; han. *hél*

Užívá se i nespis. *hejl*, která byla dříve běžná. H-K 137 a H-L 177 soudí, že původ jména *hýl* je praev., Mch 193 ho považuje již za předide., ale tento názor není potvrzen. Psl. podoba jména byla **gylb* a zdá se, že by zde mohla být souvislost se s.ch.d. *gíljati* „chodit po blátě, skákat na jedné noze“ a s r. *гуля́ть* „procházet se“. Příbuzné se zdá být něm.d. (jihozáp.) *Goll.* Něm. *Gimpel* „hýl“ (které znamená i „hlupák, truhlík“) zase souvisí se střhn. slovesem *gumpen* „skákat“. Přejetí z něm. (nebo německé přejetí ze sl.) je však málo pravděpodobné vzhledem ke značné vzdálenosti, a proto se východisko hledá v neznámém předide. slově (Machek ZslPh 20 35).

Sław 279 upozorňuje na další výklady. Podle některých lze jméno *hýl* srovnat se střhn. *gel* a něm.d. *gel, gehl* „žlutý“. Vychází se ze vzhledu ptáka, tedy z motivace, jejíž paralela je v něm. *Blutfink* (*Blut* „krev“). Jiná etymologie jméno *hýl* srovnává s názvem *stehlík*, resp. s jeho druhou částí **-gylb-*. Je tu však problém v hláskosloví i v sémantice. Nepravděpodobný je i výklad vycházející z prazákladu **gyl-j-ylb*, **gyl-j-ylb* z ide. **g^hou-* „vůl“. V žádném sl. jazyce totiž není příbuzenský vztah mezi *hýl* a *vůl*.

Domníváme se, že je možné předložit i jiný, podstatně jednodušší výklad tohoto jména. Mohlo by být onomatopoické, protože vábení hýla obecného (*P. pyrrhula*) zní jako melancholické „gyi“ a jedinci v malém hejnu se ozývají tichým „gyt gyt“.⁷⁴

Jg 1 672 správně v hesle *hejl* popisuje hýla jako popelavě šedého ptáka s černou hlavou a rudou hrudí, avšak v hesle *hýl* (v němž odkazuje na předchozí heslo *hejl*) uvádí poněkud nepřesně slk. podobu *lejsek* a lat. jméno *Motacilla phoenicurus* Linn., jež dříve patřilo rehkovi (Jg 1 789). Dnes je názvem *Motacilla* označován konipas.

Lidový frazém *mít hejla na nose* (stejně tak v p. *gil na nosie*), který znamená „mít mrazem zrudlý nos“, je založen na podobnosti se zbarvením hýla, jenž má nápadnou růžovočervenou hrud' a břicho.

Konipas (*Motacilla*) nář. *konipás, konipásek, konopásek*, jč. *konopas*, u Jg 1 215 *konipásek*

Jde vlastně o žertovný název, který ukazuje na to, že tento pták se často zdržuje v blízkosti stád – „ten, kdo pase koně“ (podle H-K 179 zřejmě chybně „pták, který se na koni pase“). Kolem zvířat se tvoří hejna much, které ptáci chytají.

⁷⁴ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 232. Na hlas hýla nás upozornila Dr. Exnerová.

Protože v původním názvu bylo na konci prvního komponentu -ě, jež z této pozice mizelo, objevilo se místo něj -i (obdobně jako např. ve složeninách *šestinedělí*, *pecivál*). Dem. od *konipas* je pak dvourodé – *konipásek* a *konipáska*.

Toto jméno existovalo již ve stč., a to i v podobě *konopas*, která pravděpodobně vznikla kontaminací se jménem jiného ptáka – *konopka* (H-K 179). Zub 1 33 však jméno *konopas* přisuzuje konopce (*Carduelis*, u Zubatého *Fringilla*), kterou lze identifikovat na základě popisu: „Pták *konopas* (*Fringilla*) patří k čeledi semenožravé, která m. j. ráda se pase na semeni konopném.“⁷⁵ Soudí, že tvary *konopas* a *konopásek* jsou produktem lid. etymologie, na jejímž základě se jméno *konopka* sblížilo se jménem *konipas*. K tomu přispěl i fakt, že se „konopník rád pase na konopí“ (Zub 1 33).

V dnešní slk. je *trasochvost*, ale Mch 273 uvádí slk. *konipások*. Podobné žertovné názvy jsou v p. *pastuszek*, *paster(ecz)ka*, ukr. *nacmýuka*, *nacmyuók*, ch. *pastirica*, *govědārka*, sln. *pastirica*, *pastirička* a také něm. *Schweinehirt* (vlastně „pasáček vepřů“), fr. *bergeronette* (též „pastor“) aj.

Konopka (*Carduelis*) stslk. *konópka*, *konópka*, *konopka*, *konúpka*, stp. *konopniczek*, dl. *konopack*, r., ukr. *коноплянка*, br. *канаплянка*, s.ch. *konòpljārka*, *konopljariča*, ale *konòpljānka* „čečetka“, sln. *konopljénka*, *konopljiščica*, b. *конопленице* „čečetka“

Jméno *konopka* bylo ve stč. také *kanopka* a Zub 1 33 uvádí ještě *konopník*, *konopáč*. Je odvozeno od *konopí*, protože tento pták rád zobe konopná semínka (podle Mch 273). Pravdou je, že je to výhradně zrnožravý pták, který se živí hmyzem jen jako mládě. Lidé si ho však nejspíše všimli, když sbíral semena z konopí, které pěstovali jako zemědělskou rostlinu. Stejná motivace pojmenování je patrná v něm. *Hänfling* „konopka“ (< střhn. *henfeling*) od subst. *Hanf* „konopí“. V p. a stp. existují podoby *makolągwa* a *makolądwa*, které jsou ovlivněny lid. etymologií, podle níž je konopka pták, který se líhne v máku.

Kalandra (*Melanocorypha*) p. *kalandra*, stp. *kalander*, s.ch. *kalandra*

Jižní obyvatel *kalandra* zpěvná (*M. calandra*), příbuzná skřivanům, je pták, který se u nás objevuje zřídka. Jeho jméno se k nám dostalo ze západu, buď z něm., nebo z fr., přičemž jeho postupné přejímání proběhlo takto: stfr. *calandre* > střhn. *galander* > něm. *Kalanderlerche*. (V něm. středověkém básnictví měla *kalandra* podobnou důležitou úlohu jako v naší poezii slavík.) Stč. podoba byla *kalandr* (jednou je doložen výskyt akuzativu *kalandrina*), nč. podoba je *kalandra* (f.). Vliv na ni mělo asi lat. *calandra* (< it. *calandra* < ř. *kálandra*).⁷⁶ Toto jméno se rozšířilo i do jiných ev. jazyků: šp. *calandria*, port. *calhandra*, niz. *kalanderleeuwerik*, maď. *kalandrapacsirta*, švéd. *kalanderlärka*.

⁷⁵ Konipas je hmyzožravý pták.

⁷⁶ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 460, uvádí ř. *galiántra*.

3.12.2 Příbuzní pěnicím (*Sylvioidea*)

Do této nadčeledi patří následující čeledi: vlaštovkovití (*Hirundinidae*), pěnicovití (*Sylviidae*), sýkorovití (*Paridae*), mlynaříkovití (*Aegithalidae*), moudivláčkovití (*Remizidae*), střízlíkovití (*Troglodytidae*), šoupálkovití (*Certhiidae*) a brhlíkovití (*Sittidae*).

Břehule (*Riparia*, v OtSN 4 625 *Cotyle*) nář. *břehula*, *břehulka*, *břehovka*, *břehák*

Malý pták břehule získal jméno podle toho, že hnízdí v norách ve strmých hlinitých nebo písčitých březích řek, ale nově i v zářezech silnic (má však dost specifické nároky na strukturu substrátu). Jméno vzniklo v 19. stol., ale ostatní deriváty jsou starší; kmenotvorný suf. *-ule* je typickým obrozeneckým formantem používaným při tvorbě termínů v oblasti přírodovědy a techniky.

Pěnice (*Sylvia*) slk. *penica*, p. *pienica*, dl. *pěnica*, sln. *pénica*

Soudí se, že etymologie jména *pěnice*, stč. *pěnicě*, by mohla být podobná jako etymologie jména *pěnkavy*, tedy že jde o jméno onom. podle zpěvu ptáka. Samec pěnkavy vábí samičku dlouho opakovaným „*pink pink pink*“, přičemž zpěv samečků pěnkavy obecné (*Fringilla coelebs*) je sice mezi jedinci rozmanitý, ale jinak je jednoduchý, a zpěv pěnkavy jikavce (*F. montifringilla*) je nevýrazný a vrzavý. Podle našeho názoru je proto pravděpodobnější druhá domněnka, podle níž je název *pěnice* odvozen od slovesa *pět*, protože zpěv těch druhů, které se u nás vyskytují, je označován za melodický a bohatý, a zpěv pěnice slavíkové (*S. borin*) je dokonce považován za vynikající, což vystihuje i její druhové jméno (*slavíková*) reflektující jiného výborného zpěváka.

H-K 269 přijímají první domněnku o onom. původu jména podle citoslovce „*pink*“ a soudí, že sém. slova byla kontaminována se slovesem *pět*. Jako příbuzná slova označují švéd. *pink*, něm. *Fink*, fr. *pinse*, it. *pincione*, vše „pěnkava“. Tento výklad a příbuzná slova však bývají uváděny pro jméno *pěnkava* (viz o něm v kap. 3.12.1 Příbuzní snovačům).

Zcela jiný názor má Mch 443; podle něj jméno *pěnice* vzniklo asi přetvořením z **pěhnice*, od *pěhza*. *Pěhza* je nář. (laš.) označení hluché pěnice.

Rákosník (*Acrocephalus*)

Rákosník je drobný pták obývající téměř výhradně rákosiny, kde si staví hnízdo, vpletené mezi stébla, jež tvoří opěrnou konstrukci. Stejně tak v něm. je jeho jméno utvořeno od slova *Rohr* „rákosí“, tzn. *Rohrspatz*, případně *Teichrohrsänger*.

Jméno *rákosník* se však zavádělo anebo používalo v nářečích i pro řadu jiných ptáků, vesměs žijících u vody: „strnad rákosní (*Emberiza schoeniclus*), cvrčilka, ledňáček, skorec“. Stejně tak dem. *rákosníček* mělo podobný osud, mohlo znamenat např.: „strnad rákosní, bekasina, chřástal, sedmihásek, cvrčilka“.

Budníček (*Phylloscopus*, v OtSN 4 851 *Phyllopneuste*) nář. *boudníček*, *budiček*

U Jg 5 874 je uvedena starší podoba *boudník*. Tento drobný pták je nazvaný podle hnízda připomínajícího kulatý budník nebo budku s bočním otvorem pro vstup. Jeho hnízdo je umístěno na zemi. Lidovým jménem *boudníček* byl označován také *moudivláček*, jenž staví nepřehlédnutelné vakovité hnízdo.

Moudivláček (*Remiz*) zslk. *mudíček* (zool. *kúdeľníčka*); nář. *mudibláček* (u Hlinska), vč. *mundiblá(če)k*, *mu(n)dibálek*;⁷⁷ (*Aegithalus s. Parus pendulinus*, OtSN 24 478)

Toto jméno mělo další podoby *mudivláček*, *moudíček*, *múdníček* (Jg 2 512), *moudníček* (Jg 2 405). Poslední jmenované slovo označovalo i hnízdo, které moudivláček staví. Tento drobný pták si staví kulovité hnízdo zavěšené na větvi, které je tvarem podobné moudí, tedy šourku. Ze vzhledu materiálu hnízda vychází dnešní slk. *kúdeľníčka*. Hnízdo je totiž celé pokryto chmýřím z vrb a topolů, pavučinami a někdy peřím a připomíná koudel (stslk. *kúdeľnice* „přadlena“).

Presl se pokusil zavést jméno *remiš* (u Mch 512 *remízek*), které převzal z p. *remiz*, *remisz*, ale to se u nás neujalo. Podobná jména se vyskytují v jiných sl. jazycích, jako v hl. *ramuška* nebo v r. *pémez*, ale také ve fin. *rémiz*. Toto jméno je odvozeno z něm. *Rohrmeise* – *Rohr* znamená „rákosí“ a *Meise* je „sýkora“. Moudivláček lužní (*R. pendulinus*) totiž žije u vody a vyhovuje mu křovinaté prostředí smíšené s rákosovým porostem. Ještě užší vazbu na rákosí má pták rákosník, který se v něm. nazývá *Rohrspatz*.

Vlaštovka (*Hirundo*) všesl. – slk. *lastovice*, *lastovička*, slk.kn. *lastovica*, *lastovka*, stslk. (*v*)*lastovica*, (*v*)*laštovica*, *lastúvka*, *laštovička*, *lastovinka* (HSSJ 2 197), p. *jaskólka* i „břehule“, *lastawka*, st.p. *lastowica*, stp. *jastkoła*, *jastkolica*, p.d. *lastawka*, *lastówka*, *lasztówka*, *chwastówka*, hl. *lastojca*, *lastojčka*, hl.arch. *lastojca* (< *lastowica*), hl.d. *fastojněka*, *lastajčka*, *lastolca*, dl. *jaskolica*, stdl. *gwastownica*, dl.d. *laškolicka*, polab. *lostövéiica/lostovaiččá* (< **lastavica*/**lastovica*), pomsln. *jasküläcä*, kaš. *jaskułka*, *jaskuléca*, r. *лástочка* i „břehule, rorýs“, str. *lástovica*, *lástka* (17. stol.), *lastunъ*, r.d. *лástовка*, *лástочка*, *лástка*, ukr. *лástівка* i „jiříčka, břehule“ (UkrČ 1 489), *глástівка*, *лástовиця*, *лástовка*, br. *лástавька*, br.d. *лástачка*, s.ch. *lāstavica*, *lāstovica*, střs. *lastovica*, s.ch.d. i *lásta*, sln. *lástovica*, *lástavica*, *lástovka*, *vlastovica*, *hlastavica*, b. *лástовиця*, *лástовичка*, b.d. *лástавиця*, *лástиця*, *лэставиця*, *лястовиця*, mak. *ластовиця*, mak.d. *ластојца*, csl. *lastovica*; nář. *lašťovka*, *laš. lastůfka*, *laštůfka*, *vlašťufka*, val. *hlaštovénka*, mor. *jaskula* (další viz v Klůz 188)

Množství variant v jednotlivých sl. jazycích a jejich nář. dokazuje, že toto slovo je skutečně všesl. a velmi živé. Jako výpůjčka se dostalo do rum. *lăstun*.

⁷⁷ U vč. *mu(n)dibálek* odkazuje Mch 376 na Jungmannovy Dodatky a opravy v V. dílu Česko-německého slovníku. Tam sice je heslo *mundibálek*, *mudibálek* (Jg 5 932), avšak v jeho výkladu se vůbec nemluví o ptáku moudivláčkovi: „... umauněná kacjřská knjžka, špaljček. Us. Bělohrad. – b) = ušpiněný člowěk, zvláště malé postawy. Petera. – c) = pankhart, Pankert. Udělal tam mudibálka. Us. Pecka.“

Počáteční *v-* (v č. a slk.) je bezpochyby sekundární (Brandt RFV 22 248). Ve stč. mělo jméno podoby (*v*)*lastovicě*, *vlaštovicě*, v psl. **lastovica*, **lastavica*, **lastica*, **lastovъka* ap. (možná praforma **alstavica*), ale nebylo nalezeno jisté východisko.

Pro jméno *vlaštovka* stále není žádný zcela přesvědčivý výklad (Slaw 513–515), a proto existuje několik teorií, z nichž nejfrekventovanější jsou tři. Podle jednoho výkladu jde o slovo onom. původu (*vlaštovčí vábení* se zapisuje „*tsvuit*“ nebo „*vit vit vit*“ a také „*ci ci*“, varování „*byvist*“, zpěv je známé švitoření, štěbetání a cvrlikání s vrzavými zvuky).⁷⁸ ESJS 7 404 předkládá možný vývoj: **(g/ch)lastati* „rychle mluvit“ > psl. **(g/ch)lastava*. Podle H-L 469 je psl. základ **last-* „švitořit“. Mch 694⁷⁹ jako východisko uvádí *lastavъ*, což je adj. od *st-*ového intensiva **lastati*. Toto sloveso je variantou zvukomalebného *lapotati* „rychle mluvit“ (připomeňme si však, že podle ESJS 7 404 je **lastavъ* „poletující sem a tam“). Dnes je sloveso zachováno v s.ch. *hlastati* „švitořit“ a H-K 419 upozorňují ještě na paralely se stpr. *smicuto* „vlaštovka“ a lit. *šnekēti* „žvatlat“. Vlaštovky se totiž hlasově projevují velice často, švitořivě zpívají i v letu, a již u starých Řeků měly pověst upovídáných ptáků. Stejně tak H-K usuzují na význam jména *vlaštovka* asi jako „švitořivý pták“. Počáteční *last-* je někde zesilováno pomocí *g-* > *h-* nebo *ch-*, např. ve val. *hlaštovēnka*, p. *chwastówka*, hl. *glastowica*, sln. *hlastavica*. Někdy se za východisko názvu považuje sloveso **glas(ta)ti*, jehož kořeny dnes můžeme najít v r.d. *zlacmúmъ* „hlasitě mluvit“.

Jiná etymologie jméno odvozuje od základů sloves vyjadřujících let ptáka. Vlaštovka je jedním z nejobratnějších letců, a podle některých etymologií je právě tato vlastnost v jejím jméně reflektována. Často proto bývá spojováno s lit. *lakstaiū*, *lakstyti* „poletovat, létat sem a tam“, což je iterativum tvořené sufixem *-stā* od slovesa *lėkti* „letět“, jež má základ v pozdním ide. kořeni **lek-* „letět“, **lek-tā-* „létat“. Ve sl. však takové sloveso doloženo není, a ani adj. **lastavъ* „poletující sem a tam“, které nejspíš tvořilo vývojový mezistupeň, nebylo nikde doloženo. Ze sém. hlediska je pro uvedený výklad oporou lit. subst. *skraidė* „vlaštovka“, které je derivováno od slovesa *skristi* „letět“. Od kořene **lek-* se odvozuje jméno dalšího ptáka, a to lit. *lakštiņgala*, lot. *lakstīgala*, oboje „slavík“ (Fraenkel ZslPh 22 121). Tato myšlenka je však méně pravděpodobná než v případě jména *vlaštovka*, protože slavík nepatří mezi tak obratné letce jako ona. (Nebo se pomýšlí na možnost, že vbalt. výraz pro slavíka **laktiņgala* je výpůjčka ze stsas. *nahtigala* „slavík“.)

Třetí nejčastěji uváděný výklad jména *vlaštovka* vychází z psl. **lasъ* „tmavý s bílým bříškem“ > psl. **last(ov)a*. Za výchozí slovo se považuje např. adj. **lasъ(jb)*, z něhož vzešlo p. *lasij* „vůl s tmavým hřbetem“, ukr. *лiасуi* „černý nebo červený s bílým břichem či hrudí“ či s.ch. *lása* „hnědá koza“ ad. Patřilo by sem i lot. *luōss* „žlutý se šedým odstínem“. Pokud bychom vyšli z reality, mohli bychom s těmito výklady souhlasit, protože většina druhů vlaštovek je černá s bílým bříškem.

⁷⁸ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 164; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 243.

⁷⁹ Původně však Machek (ZslPh 20 36) název vlaštovky odvozoval od slovesa **(ch)lastati* (srov. např. sln. *hlastāti* „švitořit“).

Mezi další, spíše okrajové hypotézy, patří např. pokus odvodit jména vlaštovky a lasice, která jsou si ve sl. jazycích blízka z hlediska formy, od stejného základu. Nápadné je např. str. *lastka* a *lastovica*. Obě jména se proto srovnávají s psl. **laska* „láska, něha“ a za sém. motivaci se považuje jemné chování vlaštovčího páru. Podle našeho názoru je však tato motivace u lasice opodstatněna pouze za předpokladu, že by šlo o jméno tabuové.⁸⁰

Podle jiné okrajovější etymologie je možno vycházet ze zcela odlišného základu, a to z kelt. **losto/ā-* „ocas“ (> ir. *los*, kymer. *llost*, korn., bret. *lost*). Je totiž pravda, že tvar ocasu je u vlaštovek a jim podobných ptáků (jiříček, rorýsů, břehulí) morfologickým rysem, podle něhož lze tyto ptáky rozlišovat. K tomu srov. inovaci názvů v r.d. *ласточка косатая, косатка* „vlaštovka“, jež jsou motivovány vlaštovčím rozdvojeným ocasem. Jindy se jméno vlaštovky odvozuje z psl. adj. **jasъ/*jast*, které je srovnatelné s p. *jaskólka* a stp. *jastkolka*.

Brhlík (*Sitta*) slk. *brhlík*, stslk. *brhel*, *brhl* „žluva“, p. *bargiel*, r.d. *берзі́з* „stehlík“, s.ch. *bъgljěz*, sln. *bъglez*; nář. *brhél*, ale *brhl* „žluva“, mor. *brhel*

Stč. *brhel*, *brhlec* pochází z psl. kompozita **bъrgъlězъ* (podle H-K 76 a H-L 100 je psl. **bъrgъlězъ*, u Budz 101 **bъrgъlezъ*). Toto kompozitum se většinou vykládá z **bъrzъ* „rychlý“ (< ide. **brgh-* „krátký, rychlý“) a z **lězti* „lézt“ (< ide. **lēgh-* „lézt, držet se při zemi“). V ESJS 2 84 se liší psl. podoba první části slova tvrdým jerem na konci, tzn. **brъzъ*. Význam kompozita je tedy „rychlý lezec“, neboť brhlík se velmi obratně pohybuje po kmenech stromů, a to i hlavou dolů.

Existují další výklady jména *brhlík*, např. se rekonstruuje psl. **bъrgъlb*, jež se odvozuje od **berg-/bъrg-* „hlídat, střežit“ (příbuzné je r. *берёчь* téhož významu). Sémantika jména *brhlík* by pak byla „pták střežící své hnízdo“.

Nevysvětleno však zůstává -g- místo -z-. Mch 66 (a Machek ZslPh 20 32) hledá vysvětlení v tom, že původní g (> h) vzniklo z **gh*, aby se ve slově nevyskytovala dvě z. H-K k tomu poznamenávají, že jde o nepalatalizovanou dubletu k *brzký* s ide. kořenem **bhr̥g-*.

Ne zcela jasná je poznámka Budziszewské o sémantice č.d. *brhlez* v kontextu výkladu o p. *bargiel* „brhlík“. Budziszewská u č.d. *brhlez* uvádí význam „wilga“, tzn. v č. „žluva hajní“ (*Oriolus oriolus*). Žluva se nepohybuje po kmenech stromů jako brhlík či jako datlovití ptáci. (Datlovitým ptákům, a to jen některým strakapoudům, se podobá pouze velikostí.) Vysvětlením by však mohlo být to, že samice žluvy je na rozdíl od zářivě žlutého samce spíše zelená a na první pohled je podobná žluně zelené (*Picus viridis*), která patří mezi datlovitě (*Picidae*) a šplhá po kmenech stromů. Je tedy možné, že lidé zaměňovali samici žluvy se žlunou, a č.d. *brhlez* tedy označuje spíš žlunu. Jiné vysvětlení bychom mohli hledat v nejednotném pojmenování, které je dobře patrné v Košťálově publikaci (1 29): „*Vlha* nebo *brhel*, v obec. mluvě *žluva*, (...) chrání stromy, zbavujíc je škodlivého hmyzu.“ Podle popsané činnosti a zařazení do kapitoly o

⁸⁰ Tato drobná, a dokonce roztomilá šelma překvapuje svou dravostí a silou.

šplhavicích jde pravděpodobně o brhlíka. Protože někdy také bývá označován jménem *vlha*, které v psl. (**volga*) patřilo žluvě, nejsou asi řídké případy, kdy uvedená tři jména (*brhlík*, *vlha*, *žluva*) bývají zaměňována či užívána společně pro brhlíka. *Brhlík* bylo naopak užíváno i pro *šoupálka* a naopak.

Šoupálek (*Certhia*)

Jméno *šoupálek* pravděpodobně zavedl Amerling nebo Presl. Označil jím drobného ptáka, jenž postupuje po kmeni stromu – posouvá se, šoupe se – a ošetřuje ho od škodlivého hmyzu. Jak jsme se zmínili v předchozích odstavcích, byl často nazýván *brhlík* a později probíhala i opačná záměna.

Jiříčka (*Delichon*) slk. *jurica*, *hurička* (zool. *belorítka*), p. *jerzyk* „rorýs“, s.ch. *juričica*, sln. *jurščica* „konopka aj.“; č.d. *štiříčka*, *štiřík*, *štiříček*, *jiříček*, mor. *juřék*, *juříček*, *jiřík* i „břehule“, *juřík* „rorýs“, *juřica* „konopka“, han. *juřik* i „břehule“, *juříček*

Ve stč. mělo toto jméno více podob, např. *jiříče*, *jiříček*. Jméno *jiříček* však podle Clar 56 znamená „rorýs“, a *jiříce* je v OtSN 13 557 synonymem pro *rorýs*. Jméno *jiříčky* je onom. původu, je totiž vytvořeno podle jejího štiříkání. Stejně tak nář. podoby vycházejí z jejího švitořivého hlasu. Později bylo jméno lid. etymologií přikloněno k propriu *Jiří*, což platí i o mor. a jiných variantách začínajících na *juř-*. Tohoto výkladu se přidržují i H-K 154. Jinde je *jiříčka* nazývána *jaskolica*, tedy jménem odvozeným od slovesa *jásat*.

Střízlík (*Troglodytes*) slk. *striežik* (ale *striž* „břehule“), p. *strzyż(y)k* i „králíček“, *strzyż*, dříve *strzeż(yk)*, hl. *střež(ik)*, *sceż*, dl. *stšěż(yk)*, polab. *strézék*, r. *cmpyж* „břehule“,⁸¹ ukr. *cmpyж* „rorýs“, br. *cmpыж* „břehule, rorýs“, s.ch. *strěž* i „králíček“, *striješ*, *streš*, sln. *stržek*, *strežič*, csl. *strižb* „králíček“; nář. *střežlíček*, jč. *střežlík*, mor. *střežlék*, *třízlík*, *stříž*, *stryžik*, *střížek*, *střížiček*, *čížiček*, *křížlíček*, msl. *čizek*, *čizik*, *čizlík* (další podoby s různými kořeny viz v ČJA 2 110–112)

Ze st.č. jsou známy podoby jako *střežík*, *stříž*, *střížek* a také *střížik* (Jg 4 354) aj., v psl. bylo **strižb*, u H-L 420 je uveden tvar **střežb*. Psl. podoba je příbuzná s lat. *strīx*, ř. *strīnx* (obojí ve významu „sova“), *trízō* „cvrkám, praskám, pištím“ a s it. *scrisciolo* „střízlík“ a *strido*, jež napodobuje ptačí pískot. Všechny uvedené tvary se vyvozují z ide. základu *(*s*)*treig-*. Jde tedy o slovo s původem onom., zřejmě podle zvukného, vibrujícího a cvrčivého zpěvu drobného ptáčka a také asi podle jeho varování „*cerrr cerrr*“,⁸² které je velmi nápadné.

Názor, který uvádí Mch 589, se poněkud liší; rekonstruuje totiž psl. **střežb* a soudí, že slovo by mohlo souviset s lat. *rēgulus* „střízlík, králíček“ s „pohyblivým“ *s* a epentetickým *t*. Pak by *rēgulus* bylo deminutivum a podobnost s *rēx* by byla pouze náhodná. Je-li to tak, stala se podnětem pro lidovou etymologii (srov. něm. *Zaunkönig*

⁸¹ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 425, uvádí r. *cmpyж* „rorýs“.

⁸² Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 172.

„střízlík“ > msl. *caunkenyk, caunkenich, caukenik*) a bajkovým motivem. V základu *rēg-* pak Machek hledá onom. kořeny vystihující varování střízlíka obecného (*T. troglodytes*), v němž je slyšet výrazné *r* (jak jsme již uvedli, zapisuje se jako ostré „*cerrr cerrr*“).

Machkův výklad ukazuje, že dříve se střízlíkovi říkalo také *králíček*, což platí dodnes pro některá nářečí.⁸³ Králíček je jiný druh drobného ptáka, ale lidé je asi příliš nerozlišovali, a tak jejich jména často splývala. V ČJA 2 110 jsou sebrána jména pro střízlíka jako sč. *králíček, králík*, msl. *myši krulik, myši krul*. Také některé sl. jazyky ukazují, že mezi názvy pro střízlíka a pro králíčka nevede ostrá sémantická hranice, např. p. *strzyż(y)k*, s.ch. *strěž*, sln. *stržek* nebo csl. *strižb* znamenají „králíček“ a v p. a s.ch. i „střízlík“.

Cvrčilka (*Locustella*) slk. *svrčiak*, p. *świerszczak*, r. *цвепчак* i „cvrček“

Jak ukazují sl. jména i něm. paralela *Schwirl*, jde o jméno onom. původu. Hlas cvrčilky zelené (*L. naevia*) se zapisuje jako jednotvárné cvrčení „*sirrrrrrrrrrr*“, cvrčilka slavíková (*L. luscinioides*) se ozývá podobným jednotvárným „*pt-pt-sörrrrrrrr*...“.⁸⁴ Její jméno je však velmi nové, vzniklo ve 20. stol. (např. OtSN ho ještě neuvádí).

Sedmihlásek (*Hippolais*) nář. *sedmizvonek*, jč. *sedma*, mor. *sedmohlasník*, slez. *sedmořečník*

Sedmihlásek je schopen napodobovat ostatní ptáky, jež slyší. Proto se mu říká také *devítihlásek, dvanáctihlásek, mnohohlásek* a dále *melihuba* či *posměváček*, protože napodobováním zpěvu jiných ptáků se jim prý posmívá. (Podrobněji viz kap. 4. Etymologie českých lidových jmen ptáků.)

Sýkora (*Parus*) slk. *sýkora*, p. *sikora, sikorka*, luž. *sykora*, dl. *sykawica* „druh sýkor“, r. *суніца*, ukr. *сiкiп, cukópka*, s.ch. *sènica*

Jednotlivé druhy sýkor se ozývají různě, ale častá je shoda ve vábení – sýkora lužní (*P. montanus*) a sýkora parukářka (*P. cristatus*) vábí tichým „*si si*“, sýkora uhelníček (*P. ater*) podobně „*si-si*“, vábení sýkory modřinky (*P. caeruleus*) zní „*cit-cit*“.⁸⁵ Z podoby těchto zvuků vyšlo jméno sýkory, které se později přiklonilo k *sykat*. Mch 598 uvádí trochu opačný postup vývoje, a to ten, že *sýkora* je od *sykat*, protože vábí „*syk syk syk*“.

H-K 365 zapisují onom. východisko jako **sik-*. Tvrdé *y* se objevilo až mnohem později, když bylo v bratrském pravopisu ustáleno psaní *y* po sykavkách (např. *cyzý, sýla*), a ve slově *sýkora* se dochovalo dodnes.

⁸³ O tom, proč se střízlíkovi říká *králíček*, se vypráví bajka (Košť 1 55): Když si ptáci chtěli ustanovit krále, dohodli se, že se jím stane ten z nich, který vyletí nejvýš. Nejvýš vyletěl orel, a stal se králem. Během letu se mu však pod křídlo schoval střízlík a když byl orel nejvýš, malý ptáček vyletěl nad něj a vykřikl: „Střízlíček pán, střízlíček pán!“ Pro jeho lest si ho ptáci dobírali, a začali mu říkat „králíček“.

⁸⁴ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 188.

⁸⁵ Tamtéž, s. 204, 206.

Koňadra (*Parus major*) lid. *konězdra, koňazd(r)a, konizdra, koňarda, koněrza, kuňadra, kunorza, koňouzdra, koňazda, koněuzdra, kunizdra, koňarda, koníř(ka), koňarice, koňarčka, koňárka, koňaska, koňavka, koňák*, mor. *konorza, konurza, konurz, konělza* (další podoby viz Klůz 170)

Množství lid. názvů ukazuje, že koňadra je u nás odjakživa nejrozšířenější sýkorkou a vůbec jedním z neznámějších ptáků. Přisuzuje se jí neobvyklá dravost a odtud pramení sémantika jejího původně hanlivého jména, které přeneseně označuje tuto její vlastnost: podle stč. *konědra* „ras, pohodný“ jde o toho, „kdo dere koně“. Velká dravost je koňadře přisuzována docela opodstatněně: Jednak je to naše největší sýkora a jednak je velmi přizpůsobivá a společenská až odvážná a prý se chová bojovně vůči menším a slabším ptákům. Zub 1 30 uvádí rozsáhlejší citace z Leunise a Brehma,⁸⁶ které však obsahují informace z dnešního pohledu mírně nadnesené. Stejná motivace pojmenování (dravostí a silou sýkory) je patrná ve šp. *guerrero* „bojovník, rváč“, jímž je koňadra nazývána.

Po formální stránce je slovo *koňadra* kompozitum utvořené ze subst. *kuň*, resp. *koňe-*, *konje-*,⁸⁷ a ze slovesa *drát*, resp. psl. **-dra, -dъra*. Tato podoba slovesa je dokladem velkého stáří jména, protože jmenná kompozita, v nichž je druhý člen tvořen mužským kmenem na *-ā*, jsou ve všech starých jazycích, které tato kompozita mají. Např. sl. *vojevoda*, lit. *žmogėdā* „lidojed“, lat. *parricida* aj. Pokud by jméno *koňadra* bylo pozdější, patrně by to bylo maskulinum s druhou částí bližší přítomnému kmeni s podobou asi **konjederъ* (Zub 1 32).

Protože slovo *konědra* „ras“ postupně mizelo z běžného užívání, stalo se postupně *koňadra* „druh sýkory“ méně průhledným výrazem (z hlediska utváření a původní sémantiky). Z tohoto důvodu se jméno stalo náchylnějším k větším či menším hláskovým obměnám – varianty se liší nejen hláskovým skladem (vokalickým a konsonantickým), ale i kontrakcemi, obměňováním sufixů aj. (Např. varianty *konířka, koňarčka, koňarice, koňaska* ukazují na to, že rasovi se dříve nejspíš říkalo také *koníř, koňar, koňas*.) Navíc *-ě* na konci části jmenných kompozit ustupovalo a bylo nahrazováno jinými konsonanty. Zde bylo asimilací přetvořeno na *-a*, stejně jako např. ve slově *candát*, které je místo *ceďdát* apod. Tento typ asimilace je častý zvláště v dialekttech (nebo v individuální mluvě).

Králíček (*Regulus*) p. *mysikrólík*, stp. *królík*, r. *кополѣк*

Ve stč. byl nazýván i *králík*. Králíček obecný (*R. regulus*) má na temeni černý proužek přibližně ve tvaru V (špičkou směrem k zobáku) a střed hlavy má jasně žlutý. Jeho méně běžný příbuzný žijící u nás, králíček ohnivý (*R. ignicapillus*), má skvrnu na temeni oranžovou a o něco menší. Tento typický znak je nepřehlédnutelný a svou jasnou barvou a umístěním na vrcholku hlavy evokuje představu korunky. To bylo zřejmě motivací pro pojmenování tohoto ptáka, které vychází z lat. *rēgulus* (it. *regolo*), což je

⁸⁶ Citace J. Leunis, Synopsis der Thierkunde § 271, a Brehm, Tierleben IV, 173 n.

⁸⁷ Zub 1 32 soudí, že ve slově mohla proběhnout přehláska *o > e*, a proto je možno psát i *koňedra*.

dem. od *rěx* „král“. H-L 248 popisují ptáka, že „má na hlavě jakousi korunku“, což lze chápat jako chocholku z peří, ale králíček žádnou nemá. Má jen zvláště vybarvené temeno, jak jsme to popsali výš.

Mlynařík (*Aegithalos*) nář. *mlynářka*, *menárka*, *mlynářice*, *mynářička*, mor. *mynářík*, *mynářka*

Č.st. podoby tohoto jména byly *mlynářík* či *mlynářiček*. Jde o ptáka s velmi dlouhým ocáskem, který je podobný sýkorám, do jejichž rodu byl dříve řazen. Byl pojmenován např. *sýkora mlynářík*, *sýkora mlynářiček*, *sýkora mlynářská* apod. Protože byl považován za sýkoru, v nář. podobách nepřekvapuje častá forma ženského rodu – *mlynářka*, *menárka*, *mlynářice*, *mynářička*, *mynářka* (stejně jako u *koňadra*, *modřinka*, *babka*, *parukářka*, výjimkou je pouze *uhelníček*, avšak v nář. má i toto jméno femininní podobu *uhlířka*). Motivace tohoto pojmenování však zůstává prozatím nevyjasněna.

3.12.3 Příbuzní drozdům (*Muscicapoidea*)

Do této nadčeledi patří následující čeledi: drozdovití (*Turdidae*), špačkovití (*Sturnidae*), skorcovití (*Cinclidae*), lejskovití (*Muscicapidae*) a brkoslavovití (*Bombycillidae*).

Skorec (*Cinclus*) slk. *škorec*, slk.d. *škvorec*, stp. *skorzec*, *skorzek*, *skorzeń* „špaček“ (Budz 107), p.d. *skurc*, hl. *škórc*, *škórcík*, dl. *škórc*, polab. *skúrac*, pomsln. *skórc*, r. *скворѣцъ* „špaček“, *укварок*, ukr. *скворѣць* (jen Vasm 3 637), s.ch. *škvor* (Budz 107), *škvórac*, *švórac*, ale *škvórac* „špaček“, sln. *šk(v)ôrec*, b. *скорѣцъ*, *укорѣцъ*, mak. *сворче* „píšťala, píšťalka“ (Rečnik na makedonskiot jazik so srpskočrvatski tolkuvanja, díl 3., s. 165), mak.d. *кyпyцy*; č.d. *škorec*

Jméno *skorec* (ve stč. *škvěrec*, Budz 107) převzal Presl z nář. a ze sl. jazyků, kde označuje jiného ptáka, špačka. Slovo je onom. původu a jeho základ, vystihující ptačí švitoření, je **skver-* (< psl. **skvorьcbь*), který je v názvu *skřivan*. Zpěv skorce je totiž cvrčivý a jeho vábení se přepisuje jako ostré, přerušované „*zit zit*“ nebo „*crb*“.⁸⁸

H-K 333 však toto jméno dávají do souvislosti s adverbium *skoro* „rychle“, jehož pozdní ide. podoba byla **skoro-* „rychlý“, odvozená patrně od **sker-* „skákat, rychle se pohybovat“. Skorec totiž hbitě létá.

Rehek (*Phoenicurus*) hl. *ročk*, dl. *rešk*

Původ jména *rehek* není jistý, ale zdá se, že je onomatopoický, a to proto, že i pro jiné druhy zpěvných ptáků existují nář. jména jako *řehák* nebo *řeháček*. Souvislost s *řehtat* (H-L 382) i *rehtat*, je docela dobře možná, protože rehek domácí (*P. ochruros*) zpívá sice melodicky, ale trylky prokládá chřestivými zvuky. Stejně tak vábení je popisováno jako pisklavé nebo chřestivé. Navíc je to pták, který se vyskytuje po celém území ČR a v současnosti se nevyhýbá ani průmyslovým zónám. Právě tento druh byl

⁸⁸ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 172.

proto nejspíš primárním denotátem, protože jeho příbuzný rehek zahradní (*P. phoenicurus*) se zdržuje spíš v lesích, a není tudíž lidem tak blízko. Navíc je jeho hlas jasný (zapisuje se „fuid“ nebo „fuid-tyk-tyk“)⁸⁹ a zpěv melodický se zvonivými tóny.

Mch 511 se přiklání k výrazně jinému výkladu jména *rehek*: Soudí, že původní podoba mohla být *rezek* (příčemž $z > h$ je podobná změna jako $\check{s} > ch$ např. ve slovech *Duchek*, *plechatý*). Podle tohoto výkladu je motivací pro pojmenování rezavý ocásek rehka, který vynikne hlavně v letu. (Zde bychom se mohli opřít o jméno rehka v jiných jazycích, v nichž je motivováno rezavou či načervenalou barvou jeho ocásku: ang. *redstart*, něm. *Rotschwanz* nebo švéd. *rödstart*.) Machek k tomu doplňuje, že Šmilauer s touto teorií nesouhlasí a „upozorňuje na Kněžourkovo srovnání s příbuzným černohlávkem – řeháčkem“ (Mch 511). Jménem *černohlávek* bývá nazývána pěníce černohlavá (*Sylvia atricapilla*), neboť sameček má černou čepičku (samička hnědou).

Drozd (*Turdus*) všesl. – slk., p., kaš. *drozd* i „druh kosa“, luž. *drozn* (m.), *drozna* (f.), u Huj 28 i *drozyn*, *drozyna*, r., br. *ðpozð* (v r. i „kos“), ukr. *ðpižð*, s.ch. *drôzd*, *drôzak*, *drôzg*, sln. *drôzd*, *drôzg*, b. *ðpozð*, *ðpoz(ð)en*, mak. *ðpozð*, *ðpozðalen*, mak.d. *ðpozeh*, csl. *drozgb*; mor. *drozda*, nář. *drozn*, *drozan*, (z)*drozda*, jč. *drozen*

Stč. podoba slova byla také *drozn* (je prý z psl. **drozdъnъ*, H-K 107); její varianta *drozen* se dodnes užívá v jč.d. Podle názoru Sław 168–169 některé jsl. podoby zakončené na -g (s.ch., sln.) dokládají možná starší formu **drozgb*, která teprve po disimilaci měla podobu **drozdъ*, jež je dochována v převážné většině sl. jazyků.

Psl. **drozdъ* „drozd, kos“, a mladší **drozgb*, pak má podoby v stpr. *treste*, lit. *strāzdas*, lot. *strazds*, něm. *Drossel* (sthn. *drōsca(la)*, střhn. *drostel*), ang. *throstle*, *thrush*, fin. *dorée*, švéd. *trast*, střir. *truit*, *druid*, stisl. *prostr*, nor. *trost*, švéd. *trast*, lat. *turdus*, it. *dorato*, šp. *zorzal*, port. *tordo* a mnoho dalších. Ide. základ slova *drozd* je **(s)trozdos*, **trozdos*.

Dnešní -n- v některých jazycích, v č.d., b. a luž., vzniklo disimilací $d-d > d-n$, v jiných jazycích, v s.ch. a csl., proběhla disimilace $d-d > d-g/k$ (Huj 28). Počáteční *tr-* se asimilovalo na *dr-* podle následujícího -zd-. Soudí se, že slovo je onom. původu a je motivováno drozdím křikem, konkrétně hlasem drozda brávníka (*T. viscivorus*), když je vyplašen, jak uvádí Mch 129. Zcela jistě by to tak mohlo být ve val. *prskavec*, slk.d. *trskota*, *prskota* a v slk. zool. názvu *drozd trskotavý*. Ornitologické příručky uvádějí zápis jeho vábení: hlasité „*crrrr*“ nebo drsné, chřestivé „*čark sar sar*“.⁹⁰

Jiný, novější přístup (Snoj, Slovenski etimološki slovar, s. 105) posuzuje slovo jako ide. kompozitum **(s)trozdo-* složené z částí **(s)ter-* „tráva“ a **sed-* „sedět“ (nebo „chodit“). Význam kompozita je **„kdo sedí v trávě“* nebo **„kdo chodí v trávě“*. I tento výklad se zdá přijatelný, neboť drozdi se často zdržují na zemi a jejich poskakování s náhlými zastávkami je dosti nápadné.

⁸⁹ Tamtéž, s. 178.

⁹⁰ Tamtéž, s. 184; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 277.

Cvrčala (*Turdus iliacus*) nář. *cvrčálka, crčala, crčarka, crčatka, crh, crch* i „sýkora modřinka“ (*Parus caeruleus*) (Flajšhans NŘ 30 28), *cerk, crk, črk, crček, crle*, mor. *švrčalka*

Drozd cvrčala je pták vyznačující se typickým cvrčivým hlasem, který Flajšhans NŘ 30 29 zapisuje „*crlí-vrli*“. Nevíme, zda má na mysli zpěv nebo vábení. Protože cvrčala u nás do poloviny 20. stol. prakticky vůbec nehnízдила, lidé nemohli její zpěv znát (naši pěvci zpívají jen v době hnízdění). Mohli však znát její vábení v době tahu, jež se přepisuje „*cízrr*“.⁹¹

Stejného původu jsou všechny nář. podoby tohoto jména. Jeho stáří není přesně známo, Flajšhans NŘ 30 26 však uvádí informaci, že ho můžeme najít již v nejstarších dokladech z doby Karla IV. a za starší podobu považuje *svrčala*, v níž je skryt psl. kořen **sverk-*. Je proto možné vidět počátek historie jména *cvrčala* v psl. období.

Jg 1 374 jméno *cvrčala* ztotožňuje i se zcela jinými druhy ptáků, např. s dlaskem, lejskem aj. V řadě českých a cizojazyčných synonym pod heslem *dlask* totiž uvádí tyto názvy: „Dlask, cwrčala, ficedula, Schnepfe, Rotvogel, Feigenfreßer.“⁹²

Brávník (*Turdus viscivorus*) s.ch. *bravar*, ale *brànjug* „kvičala“ (SchČ 51); nář. *brábník*, mor. *drábník*

Brávník je druh drozda. Jeho české druhové jméno se často používá místo rodového, protože rozlišujeme ještě drozda kvičalu (*T. pilaris*) a drozda cvrčalu (*T. iliacus*), jejichž druhová jména rovněž slouží jako základní pojmenování. Přesto bylo jméno *brávník* užíváno i pro cvrčalu a *cvrčala* pro drozda zpěvného (*T. philomelos*).

Původem jde o jméno již stč. Zdá se, že už v staré době se *borovňakъ (-nikъ)* zkrátilo na *borvňakъ (-nikъ)*, a to pod vlivem slova *borvъ* „brav“ (vše pak podlehl změně *tort > trat*). Z výkladu v Clar 59 vyplývá, že příčinou zde byl jev, že drozdi se shlukují do hejn v blízkosti stád pasoucího se dobytka, na něž někdy usedají.

V s.ch. je kromě *bravar* také *brànjug*, které pochází z *bravènjāk* a *boròvnjāk* (podle SchČ 50, 52 oboje „kvičala“). Jméno *boròvnjāk* bývá považováno za odvozeninu z *bòrovica* „jalovec“ (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, díl 1., s. 556). Tuto hypotézu nelze vyloučit, protože brávníci obývají téměř výhradně jehličnaté lesy, kde jako potravu sbírají mimo jiné bobule různých keřů a stromů, a dokonce jmelí. Tento jev je reflektován ve stslk. *imelojedač, jimeloidač*.

Kvičala (*Turdus pilaris*) slk. *čvičala, cvičala, čvíkota, cvičel, kvičel*, stslk. i *cvičel, cvičal, čvíčela*, p. *kwiczol*, hl. *kwiczel(ka), kwiczalka, kwičula*, ukr. *квічона*; nář. *kvičela, kvičadla*, ale *kvičal* „krutihlav“,⁹³ mor. *kvičela*

Drozd kvičala bývá běžně označován pouze svým druhovým jménem (podobně jako ostatní drozdi), které je onom. původu. Hlasové projevy kvičaly jsou rozmanité a mimo

⁹¹ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 184.

⁹² *Ficedula* „lejsek“, *Schnepfe* „sluka“, *Rotvogel* „hýl“, *Feigenfreßer* „lejsek“.

⁹³ Krutihlav se ozývá kvičivě „é-é-é-é...“ (Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 156).

jiné se označují jako kvičení, kvíkání nebo kvikání. Této etymologie se přidržují H-K 196 a H-L 257, kteří u jména *kvíčala* odkazují k onom. slovesu *kvičet*. Onom. rázu jsou oba počáteční konsonanty, *k-* i *č-*.

Mch 312 starší **kvičala* rekonstruuje z **kvīkh-ēl-ā*. Zakončení slova vzniklo připojením starobylé příp. **-ēl-ā > -al-a*. Mezi příbuzná slova se řadí ř. *kichle*, které je téhož významu a jeho výskyt je zaznamenán již u Homéra. Ještě bližší je syrakuské *kichéla*, rovněž „kvičala“. Tyto řecké výrazy podle Machka vzešly z **kvīkh-ēl-ā*, o čemž svědčí shodné příp. jako ve sl. jazycích. Z toho vyplývá, že pták byl dobře znám už Indoevropanům, kteří ho pravděpodobně chytali pro maso. U nás se *kvíčala* používala také jako volavý pták.

Kos (*Turdus*) všesl. – slk.d., p. *kos*, luž. *kós*, str. *kos*, r.d. *кос* „špaček“, ukr.arch. *кic*, br. *кацук*, s.ch. *kós*, sln. *kós*, b., mak. *кoc*, b. i *кóсѣт*, csl. *kosъ*; nář. *kosík*, *kosovec*, chod. *kūs*, sč. *kosan*, *kosánek*, laš. *kosek*, val. *kosík*, *kosovec*

Psl. **kosъ* „kos“ (< **kop-s-*) se obvykle spojuje s ř. *kópsichos* („černý drozd“ = „kos“, *-ichos* je dem. příp.). H-K 181 rekonstruuji ide. **kops-os*, ale etymologie jména je dále nejasná. Zdá se, že všechny výrazy jsou onom. původu.

Přeneseně nebo ve frazémehch (*být na něco jako kos/být na něco kos; To je ale kos!*) se v češtině a polštině jméno tohoto ptáka užívá o nebojácném člověku (podle toho, že kos je odvážný pták, který si při hájení teritoria a hnízda troufne i na poštolku). Rovněž v sln. je úsloví *kos biti* „vědět si rady, stačit na něco“.

Špaček (*Sturnus*) slk. *škorec*, *špak*, *špaček*, *špačok*, p. *szpak*, *szpaczek*, kaš. *špak*, r.d., ukr., br. *унак*, s.ch. *škvórac*, b. *унак*, csl. *skvorъcbъ*; laš. *špak*, *špac*, mor. *špaček*, laš. *špak*

V jiných sl. jazycích má jméno tohoto ptáka poněkud odlišný základ, a to psl. **skvorъcbъ*, které je zvukomalebného původu – vábení špačka obecného (*S. vulgaris*) se zapisuje jako drsné „šéér“, zpěv je charakterizován jako střídání mlaskavých, skřípavých, hvízdavých a flétnových tónů.⁹⁴ Kromě toho špaček napodobuje jiné ptáky.

Mch 619 (a Machek NŘ 39 254–256) uvádí jinou etymologii. Podle jeho výkladu naše slovo (resp. zsl. slovo) nijak nesouvisí s původním základem *skvor-* (< **skvorъcbъ*). Motivací pro české pojmenování je prý schopnost špačka napodobovat jiné ptáky – mísením jejich melodií se jim špaček vlastně posmívá, je uštěpačný. Adj. *uštěpačný* je pak od slovesa *štípat* „škádlit, dobírat si“, a tudíž starší podoba č. *špaček* byla **ščьpakъ* (podobně jako *zpěvák*), jehož počáteční skupina *ščp-* se zjednodušila na *šp-*. Etymologický výklad slova, který jsme uvedli v předchozím odstavci, Machek považuje za mylný, protože není možné, aby lidé zaměnili vrabce a špačka. Patrně jde o staré zsl. přejetí ze stříhn. *spaz*, *spatze* „vrabec“ (H-K 373 uvádějí podobu *spazzo*) a příbuznost se hledá i v ang. *sparrow* „vrabec“.

⁹⁴ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 210.

Brkoslav (*Bombycilla*) slk., stslk. *brkoslav*, ale i *brkohlav* aj. (zool. *chocholáč*); nář. *brdoslav*, *vrkoslav*, *vikoslav*, *brkálek*

Mch 67 předkládá výklad, podle něž je brkoslav nazvaný podle krásných per. Motivickou paralelou s jeho pojmenováním jsou lid. výrazy jako *hedvábník*, *hedbávník*, *hedvábníček*, *hedbávníček*, *hedbávníček*. V zsl. jazycích je název brkoslava tvořen od jiného základu, p., stp. *jemiołuszka*, hl. *jemjelnik*, dl. *jemelnik*, který chybí v ostatních sl. jazycích. Tento kořen dříve tvořil základ stč. *jmelucha*, *omeluch*, jež můžeme srov. s dnešním ukr. *омелюх*, *омелушка* (ale *омелга* „žluva“, Ukrč 1 675) a s.ch. *imelaš*. Pták je tak nazván proto, že jeho peří vypadá neobvykle jemně a hladce, skoro nejsou vidět jednotlivá pírka tvořící jednotlivý povrch. Ve vsl. jazycích existují jména s dalšími kořeny, r. *рябінник* a br. *рабінник*, podle *рябіна*, *рабіна* „jeřabina“ (brkoslav se v zimě živí převážně bobulemi různých stromů). Jsl. jazyky mají svůj odlišný sém. základ, s.ch. *dršč* a sln. *drskač*, který je asi onom. původu, podle hlasu brkoslava. Ozývá se zvonivě cvrčivým vysokým „*sirrrr*“ nebo krátkým „*srih*“.⁹⁵

Červenka (*Erithacus*) nář. *červinka*, *červánek*, *čerkýnka*, *červenóšek*

Tento drobný pěvec je pojmenován podle velké červené náprsenky, která je nad bíle zbarveným bříškem velmi dobře viditelná. Jméno vychází z adj. *červený* < stsl. *чръвлjenъ* < psl. **čъrv(j)enъ* (tento tvar je původem trpné přičestí od slovesa **čъrviti* „barvit červeně“).⁹⁶ V ostatních sl. jazycích jsou jiná jména, nejbližší našemu je p. *rudzik*.

Ve stč. byla červenka nazývána též *ludačka*, *udačka* (Jg 5 983), místy dosud *hudačka*, ve stp. *ludarka* > *wlodarka*. Mch 343 soudí, že toto jméno by mohlo být motivováno tím, že červenka dokáže velmi dobře ukrýt svoje hnízdo (staví si ho v zemních polodutinách, pod břehem, v křovinách, v břechťanu). Základovým slovem by tedy bylo *louditi* „klamat“.

Slavík (*Luscinia*) všesl. – slk. *slávik*, p. *śłowik*, hl. *solobik*, *syłobik*, dl. *syłoj(i)k*, *syłowik*, *syłowjik*, polab. *salúoj*, *sluovéika*, r., ukr. *солов'ї*, str. *solovij*, ukr. i *соловії*, dem. *солов'ї́ко*, br. *салав'ї́*, s.ch. *slàvūj*, *slàvūlj*, *slàvīc*, dem. *slavíćak* aj., sln. *slávec*, *slávček*, b., mak. *славеј*, mak.d. *славур*, stsl. *slavii*

Psl. základ je **solъjъ*. K němu byly připojeny různé suf., v češtině např. *-kъ* (**slaví* > *slavík*, podobně jako *hřebí-k*, *žebří-k*). Tento psl. základ se vykládá od slova **solъ* „žlutošedý, žlutohnědý“, u H-L 407 „šedý“. V základu **solъ* ke konci psl. období proběhla metateze likvid **sol-* > **sla-*. Dokládá to r.d. *солово́ї* „plavý“ nebo „isabelový“, které se užívá pro koně. Ide. podoba tohoto základu je asi **sal-uo-* a vychází z ní i stisl. *solr* „špinavý“, sthn. *salo* „špinavě šedý“, niz. *zaluw* „tmavě žlutý“ a wal. *salw* „ubohý, podlý“. Vše je od **sal-* „špinavý, špinavě šedý“.

⁹⁵ Tamtéž, s. 172.

⁹⁶ Purpurové barvivo se dříve získávalo z určitého druhu červů.

Zub 2 118 mezi příbuzná slova řadí rovněž pr. *salowis* „slavík“, které je pravděpodobně r. původu, a dále také lit. *szalvis* „lipan“ (*Thymallus*), ryba se zelenohnědým hřbetem a šedostříbrnými boky. Dále sem patří lit. adj. *szalvas* (od něhož je utvořeno předchozí subst. *szalvis*), jehož starší podoba byla **solvb*.

H-K 336 neuvádějí význam slova, od něhož je odvozeno jméno *slavík*, rekonstruuji jen jeho ide. podobu – **s(u)olu-*. Dokládají ji v něm. *Schwalbe* „vlaštovka“ (< st. *swalawa*). Vlačovka je ale na rozdíl od slavíka černá. Zdá se proto, že možná pomýšlejí ne na podobnost těchto ptáků, ale na jejich podobně výrazné hlasové projevy, tzn. na onom. původ slova *slavík*. Přímou to ale netvrdí.

Více než barva je pro slavíka charakteristický zpěv, nazývaný tlukot. Není proto s podivem, že hlavním motivem lidového slovesného umění a umělecké literatury bývá jeho hlas, nikoli vzhled nebo barva. Dříve (u Jg 4 140) se slavík nazýval *slavihoudek* (*houdek* od slovesa *housti*). To ukazuje na motivaci pojmenování podle jeho krásného zpěvu. Podobně je jméno vytvořeno v některých neslovanských jazycích, např. je ang. *nightingale*, něm. *Nachtigall*, niz. *nachtegaal* a švéd. *näktergal*, tedy „noční pěvec“.

Bělořit (*Oenanthe*) slk., stslk. *belorítka* „jiříčka“, p., stp. *bialorzytka*, hl. *běloražk*, dl. *bělorig*, *bělorigk*, sln. *beloritka*, *belorepec*; lid. *bělohřib*, č.d. *bělořitka*, mor. *beloritka*

Jméno ptáka bělořita šedého (*O. oenanthe*)⁹⁷ je motivováno bíle zbarveným peřím na svrchní straně kořene ocasu. Presl a Amerling ho původně zaváděli pro zcela jiného ptáka, dytíka úhorního (*Burhinus oediconemus*) z řádu bahňáků (*Charadriiformes*). *Bělořit* a odvozeniny jako *bělořitka*, *bělořítek* byly dříve používány při pojmenování jiných ptáků, např. jiříčky, bramborníčka aj., ale v 19. stol. bylo definitivně zavedeno pro ptáka rodu *Oenanthe*.

Lejsek (*Muscicapa*, *Ficedula*)

Mch 325 uvádí, že lejsek své jméno získal podle bílé skvrnky, kterou má na hlavě, a označuje ho rodovým jménem *Muscicapa*. Rej 336 (s odvoláním na Machka) uvádí, že *lejsek* je tak nazván „prý podle bílé ‚lylinky‘ na hlavě (...), ale tu pták lejsek (*Muscicapa*) nemá. Nejspíš tedy tento název původně označoval rehka zahradního (*Phoenicurus phoenicurus*), čermáka (Jg) (který má výraznou bílou skvrnu na přední části hlavy), pak přeneseno na rod *Muscicapa*.“

Nám se však podařilo zjistit následující: Lejsek rodu *Muscicapa* je u nás nejběžnější, ale je zastoupen jen jedním druhem, lejskem šedým (*M. striata*). Ten skutečně žádnou „lylinku“ na hlavě nemá; je celý šedavě zbarvený a poměrně nenápadný. Dále se u nás běžně vyskytuje lejsek černohlavý (*Ficedula hypoleuca*) a lejsek bělokrký (*F. albicollis*) a také lejsek malý (*F. parva*), který je méně běžný.⁹⁸ Lejsek černohlavý (sameček) je na

⁹⁷ Jiný druh u nás nežije, resp. výskyt ostatních druhů je v České republice buď nedoložen, nebo nepravděpodobný.

⁹⁸ Lejsek šedý – v ČR 30–60 tisíc hnízdních párů (HP), lejsek černohlavý – 10–20 tisíc HP, lejsek bělokrký – 25–50 tisíc HP, lejsek malý – 800–1 400 HP; údaje jsou z roku 1995 (Dungel, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 202).

rozdíl od lejska šedého nápadný kontrastním černým a bílým zbarvením. Hlavu má černou a na čele, těsně nad zobákem, má jednu nebo dvě bílé skvrny. Výše jsme se zmínili ještě o dvou druzích – lejssek malý je podobný lejskovi šedému, kdežto lejssek bělokrký je naopak velmi podobný lejskovi černohlavému a rovněž má výraznou bílou skvrnu na čele. Jinde v Evropě se vyskytuje ještě jeden druh, lejssek balkánský (*F. semitorquata*), který se také výrazně podobá lejskovi černohlavému a má bílé skvrny na čele černé hlavy. Podle našeho názoru tedy nemuselo jít o jméno označující původně rehka zahradního, ale lejska rodu *Ficedula*, anebo oba ptáky současně.

Podrobnější výklad jména *lejssek* předkládá Rejzek (Bádání o jazycích a literaturách, s. 119). Znovu zde upozorňuje na heslo *lejssek* v Machkově slovníku a podrobněji vychází z Jungmannova slovníku (Jg 2 283). Citujeme Rejzka (tamt.): „V Jungmannově slovníku zjistíme, že jména se užívalo i pro ptáky *Motacilla phoenicurus* (konipas) a *Sylvia phoenicurus* (pěnice) a rehka zahradního (čermák, kominíček).“ Rejzek pokračuje, že podle toho by bylo možné vyvodit, že jméno *lejssek* původně patřilo rehkovci a po zastření původního významu bylo v době národního obrození přeneseno na ptáka rodu *Muscicapa*. Tato domněnka by měla paralely v jiných přeneseních názvů, např. jméno *strakapoud* původně označovalo ťuhýka, jméno *vlha* žluvu.

Výklad hesla *lejssek* u Jungmanna je však obsažnější a některé názvy jsme interpretovali trochu jinak, proto si ho uvedeme v doslovném znění: „*Motacilla phoenicurus*, *Linn.*, *Sylvia phoenicurus*, *Bechstein*, *Rothschwänzchen*, *der Gartenrothschwanz*, *der Rothbauch*. **D. et Us.** *Někde tolik co čermák, kominjček, Schwarzkehlchen*. **D.** – § LEGSEK, *pták slawjkowitý*, *musciapca*, *Fliegenfänger*. *Rody*: zelený, *viridis*; brudný, *squalida*; popelawý, *cinerascens*; černožádý, *luctuosa*; senownjk, *albicolla*. *Krok I.* c. 121.“ Dále pokračuje výklad druhého významu slova *lejssek* „štír“.

Na základě údajů Hudce a Černého⁹⁹ jsme odhalili, že všechna latinská jména v první části citace jsou synonymní a označují rehka (nikoli konipase a pěnici), stejně jako všechna německá jména. Druhá část hesla pokračuje výčtem názvů, jež bylo velmi obtížné vyhledat, ale pravděpodobně patří lejskovci. Např. něm. *Fliegenfänger*, vlastně „mucholapka“, poukazuje na to, že lejskové lapají hmyz, který létá okolo nich.

Je však také možné hledat jiné vysvětlení, potvrzující naši výše uvedenou domněnku, že jde primárně, nikoli přeneseně, o lejska. Lze připustit, že při etymologickém zkoumání jména *lejssek* došlo ke zmatečnosti kvůli latinské ornitologické taxonomii, která doznala určitých změn. Z Bayerovy publikace¹⁰⁰ jsme zjistili, že všechny druhy lejsků byly řazeny do jediného rodu, *Muscicapa*: *M. grisola* – lejssek šedivý (nahnědle šedý, nejběžnější z našich druhů), *M. parva* – lejssek malý (šedohnědý, poněkud podobný července), *M. atricapilla* – lejssek obecný, černohlavý (černo-bílý s bílou lysinou na čele, vzácnější), *M. albicollis* – lejssek bělohrdlý (černá hlava, bílé čelo, černo-bílý, ještě vzácnější). Pouze první jmenovaný druh zůstal zařazen jako *Muscicapa*, ostatní druhy jsou dnes řazeny do rodu *Ficedula*. Z toho usuzujeme, že Machek měl možná správně

⁹⁹ Hudec, K. – Černý, W.: Fauna ČSSR. Ptáci 3/I, s. 456.

¹⁰⁰ Bayer, F.: Prodrómus českých obratlovců, s. 112–113.

na myslí ptáka lejska, když psal o rodu *Muscicapa*. Čerpal totiž z rukopisného etymologického slovníku Václava Horáka, který pochází z doby kolem roku 1890, kdy platilo názvosloví uvedené v Bayerově Prodromu českých obratlovců (vyd. 1894).

Přestože rodové jméno *Ficedula* bylo zavedeno již roku 1760, u nás bylo v 19. stol. názvosloví chápáno poněkud jinak – všichni ptáci téhož rodu měli stejné latinské jméno. Dnes existují jiná pravidla tvorby a používání jmen, která jsou závazná a pro laika velmi složitá. Jedním z důsledků pravidel je však to, že latinské a české názvy se nemusí překrývat, tzn. český název pro rod lejsků má dva latinské ekvivalenty, *Muscicapa* a *Ficedula*; a může to být i naopak – jeden latinský název rodu může mít v češtině několik ekvivalentů (např. latinské jméno *Carduelis* se používá pro české rody zvonek, stehlík, čížek, konopka a čečetka). Není vyloučeno ani to, že se v budoucnu třeba objeví další rodové jméno či dojde k dalšímu přesunu, protože názory na systém se vyvíjejí.¹⁰¹

Poslední poznámka se týká jména *budníček*. Bart 29 totiž uvádí mor. *budníček* pro ptáka rodu *Ficedula*. Není jisté, zda nejde spíše o ptáka rodu *Phylloscopus*, jenž je i ve spis.č. nazýván *budníček*, který si staví kulovitá hnízda spočívající na zemi. Anebo zda se má skutečně jednat o lejska. Není to vyloučeno, protože některé druhy k hnízdění vyhledávají mimo jiné dutiny ve zdi nebo hnízdní polobudky (lejsek šedý) anebo dutiny ve stromech, jež vyhloubili datli (lejsek černohlavý).

Bramborníček (*Saxicola*) nář. *brambořiček*, *brambořík*

Motivace jména *bramborníček* je nejasná. Lze se pouze domnívat, že lidé tohoto drobného ptáka na podzim pozorovali na polích, např. při sklizení brambor, kde se hojněji vyskytoval v době tahu. Subst. základ *brambor* byl obohacen o příp. *-ník* (respektive o dem. suf. *-ek*) a vzniklo tak vlastně jméno konatelské. Jungman se o tomto jméně nezmiňuje, uvádí ho až Kott 1 88. Možná tedy bylo vytvořeno v 19. stol., ale nář. podoby jsou samozřejmě starší.

3.12.4 Příbuzní krkavcovitým (*Corvida*)

Do této nadčeledi patří následující čeledi: krkavcovití (*Corvidae*), ťuhýkovití (*Laniidae*) a žluvovití (*Oriolidae*)

Ťuhýk (*Lanius*) slk. *kuvik* „sýček, sýc, kulíšek“; nář. *ťuvik*

Rej 682 uvádí, že jméno tohoto ptáka je onom. původu, protože napodobuje jeho hlas, ale dříve šlo o označení sýčka (dříve *tuhyk*, *ťuhík*, u Jg 4 424 *tuhyk*), zatímco ve stč. byl ťuhýk nazýván *strakapoud* (Clar 50). Z toho vyplývá, že jde spíše o napodobení hlasu sýčka, jeho ťuhýkání, což potvrzuje také ornitologická literatura – sýček se při toku ozývá „úú“ se zvýšenou druhou slabikou, což se zapisuje i „*klút*“.¹⁰²

¹⁰¹ Tyto informace nám poskytl Dr. V. Vohralík.

¹⁰² Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 148; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 212.

Přenesení jména *tuhýk* na rod *Lanius* provedl Presl, protože hlas tuhýka je velice podobný, zapisuje se „*túvík*“;¹⁰³ Mch 660 cituje Brehmovy zápisy „*trui truil*“ a „*truü truü*“.

Krkavec (*Corvus*) slk., stslk. *krkavec*, p. *kruk*, stp. *krok*, hl. *rapak*, r. *гpач* „havran“,¹⁰⁴ r.d., ukr. *кpук*, ukr. i *кpакýн*, ale *гpак* „havran“, br. *гpак* „havran“, *кpумкáч*, *гpызáн*, s.ch. *gàkuša* „vrána“, sln. *krókar*; nář. *krkáň*, č.d. *krkan*, mor. *krkavčík* „havran“

Hlas krkavce velkého (*C. corax*) se obvykle zapisuje „*kruk kruk*“ nebo také „*kronk kronk*“, jeho volání na hnízdě „*kérk*“,¹⁰⁵ ale běžně se napodobuje jako „*krá krá*“. Jméno *krkavec*, stč. *krkavec*, *krkan*, je onom. původu a vychází ze sloves všesl. *krkat* a *krákat*. Zub 1 145 upozorňuje, že vnitřní *-k-* v slovesech tohoto typu patří ke zvukomalebnému základu, a nelze ho proto zaměňovat s kmenotvornými komponenty. Slovesa označující nejrůznější zvukové projevy tohoto typu jsou i v jiných ide. jazycích – něm. *krähen* „kokrhat“ (*Krähe* „vrána“), lit. *kařkti* „kvokat“, *kárkinti* „kdákat, krákorat ap.“, *krõkti* „chroptět“, *kraukti* „kručet“ nebo lat. *crōcāre*, *crōcīre* „krákat“ (patřilo by sem i stí. *krka-* „kohout, slepice“).

Ve sl. jazycích se vychází z těchto onom. sloves: pro ukr. *krakún* je základovým slovesem *krakati*, pro p. *kruk*, r., ukr. *кpук* je to sloveso *krukati* (Пјинский AslPh 29 491). Slovanské jazyky jsou obecně velmi bohaté na výskyt příbuzných sloves vzniklých z původního psl. **kьrkati*; jsou to např.: slk. *krkat'*, p., pom. *karkač*, hl. *korkač*, dl. *kórcas'*, r., r.d. *кápкaть*, r.d. i *кérкaть*, *кpáкaть*, *кpýкaть*, ukr. *кáркaти*, *кpя́кaти*, br. *кáркaць*, br.d. *кérкaць*, s.ch. *krkati*, *krkljati*, sln.st. *krkati*, b. *кpь́кaм*, mak. *кpкa*. Jde o slovesa s variabilním základem *kьrk-*, *krak-*, *kek-*, *krik-*, *krjak-* ad., jenž označuje zvuky vydávané ptáky, padajícím předmětem nebo člověkem, který je hlučný při jídle či pití nebo řihá. Vedle těchto podob existuje varianta se znělým počátečním konsonantem, např. str., re-sl. *grajati* „krákat“, s.ch. *gràjati* „krákorat“ nebo také p.d., dl., r.d., jsl., csl. *grakati* „krák(or)at“.

Kavka (*Corvus*) slk. *kavka*, slk.d. *čavka*, p. *kawka*, *kawa*, luž. *kawka*, pomsln. *kãfkã*, r. *гáпка*, r.d., ukr. *кáвкa*, ukr. i *кáвa*, s.ch. *čávka*, *kávka* (i s.ch.d.), sln. *kávka*, b. *чáвкa*, mak. *чaвкa*, csl. *kanъka*; nář. *čavka*, han. *kava*, *kavák*, *kavoň*, val. *kaváň* (v han. a val. i „havran“, v han. i „vrána“)

Na základě srovnání s jinými jazyky – psl. **kanъka* je příbuzné s lit. *kóvas* „havran“ a *kiáukė* „kavka“ – panuje shoda, že název *kavka*, který byl je již staročeský, je onomatopoického původu. Tento pták se často ozývá hlasitým „*tja-tja*“ či „*ťav-ťav*“ nebo širším „*ťa*“, což se na Moravě označuje jako *kvákání* nebo *krákorání*, v ukr. se jeho hlas zapisuje jako „*kav*“, H-K 166 uvádějí zápis „*kau-kau*“. Teorie o onom.

¹⁰³ Tato informace je od Dr. Exnerové.

¹⁰⁴ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 682, uvádí r. *гpач* „havran“ a *вopон* „krkavec“.

¹⁰⁵ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 218; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 339.

původu jména platí i pro podoby v jiných jazycích s počátečním č-, pro něž je psl. východisko *čavьka. Mch 246 naproti tomu popírá existenci psl. podob, prý je jen mladé *kavka*, *čavka*.

Jazyky, s nimiž se české slovo srovnává, jsou mimo jiné lit. *kóvas*, *kiáukė*, švéd. *kaja*, dán. *kaa*, niz. *kauw* (střniz. *cauwe*), román. *cava*. Příbuzná se jménem kavky jsou slovesa, jimiž se označuje její křik – dl. *kawkaś*, sln. *kávkati*. Tuto příbuznost vykazují i r., ukr., br. *záuka* „kavka“, jež jsou odvozena od psl. *galiti „křičet“. Mar 619 za základ tohoto jména považuje ide. kořen *kau-, označující křik, jehož základem je hlas kavky.

Jméno kavky se stalo základovým jménem pro derivát mor. *kavěna*, *kavčena*, *kavů'a*, vše „kráva černá jako kavka“. V ornitologii také pro *kavče* (*Pyrrhocorax*), ptáka připomínajícího vránu či havrana s jasně žlutým nebo červeným zobákem (kavče žlutozobé, *P. graculus*, a kavče červenožobé, *P. pyrrhocorax*), u nás však nežije. V ruštině je nazýván jménem *záuka*, jež reflektuje příbuznost s kavkou, kdežto v p. *wrończyk*, jež ukazuje na podobnost s havranem.

Havran (*Corvus*) všesl. – slk. *havran*, p. *gawron*, stp. *wron*, luž. *wrón*, *wron*, hl. *wrón*, *wrónak*, *hawron*, dl. *wron*, *gawron* i „krkavec, kavka“, polab., pom. *varn*, polab. i *rovan*, r. *вóрон*¹⁰⁶ i „krkavec“, r.d. *z(p)áўворон*, *káворон*, rsl. *gavranъ*, ukr. *гáўворон*, *zráўворон*, *káворон*, *вóрон* (v UkrČ 1 153 i „krkavec“), br. *вóран*, s.ch. *vrân*, *gâvrân* i „krkavec“, *garvân* „krkavec“, s.ch.d. *kâvrân* „krkavec“, *gravrân*, *gravon*, sln. *vrân*, *gávrán*, sln.d. *gárvan*, *kávrán*, b. *зáрван*, b.d. *вран*, mak. *zavran*, *zarpvan*, mak.d. *вран*, stsl. *vranъ*, u Budz 102 *gavranъ*; val. *harvan*

Podoba jména *havran* (ve stč. i *vran*) ještě před metatezí likvid byla v psl. *gavornъ, což byla znělá varianta ke *kavornъ, Kop 409 uvádí psl. *vornъ. Dokladem této neznělé varianty jsou dnešní s.ch. *kâvrân*, sln. *kávrán*, ukr. *káворон* a také příbuzné lit. *kóvarnis*, lot. *kuõvarnis* (ve všech jazycích je stejný význam).

Původní podoba slova byla zřejmě *kavo-vornъ, v němž první polovina souvisí s *kavkou* (Jg 1 665 poznamenává, že havrani se často sdružují do hejn spolu s kavkami) a druhá s *vránou*, jak to dokládá i lit. *varnas*. Obě jména jsou podle některých názorů onom. původu (podrobnější výklad viz u těchto jmen zvlášť), který je doložen v dalších jazycích: ve stang. *hraefn* (v ang. se často užívá *raven*, které však znamená „krkavec“, „havran“ je spis. *rook*), sthn. *(h)raban* (něm. *Rabe*), niz. *roek*, švéd. *råka*, lat. *corvus* nebo *corax*, it. *corvo*, šp. *graja*, ř. *kórax*.

Podle Bernekera (*Indogermanische Forschungen*, r. 10, s. 146–147) by mohlo jít o poněkud jinou složeninu, o *gavo-vornъ, v níž je první komponent příbuzný s ukr. *zava* „vrána šedivka“, ale obecně je tato rekonstrukce přijímána s většími pochybnostmi.

Problematickému počátečnímu *ka-/ko-* se důkladněji věnuje Mar 615–616, jenž shromáždil tři různé výklady. Jednak uvádí již výše zmíněnou domněnku, že jde o haplogonii jména *kavovornъ > *kavornъ*, jehož první část tvoří slovo *kava* (dnes v dem. podobě *kavka*). Dokladem tohoto vývoje by mohlo být sln. *gávrán* s cirkumflexovou

¹⁰⁶ The EBCC Atlas of European Breeding Birds, s. 682, uvádí r. *зрaч*.

intonací, jež je prý důsledkem původní haplogogie (akut by byl přítomen jako výsledek původního *gā-*), avšak na průběh historického vývoje onom. slov nelze plně spoléhat na základě intonací. Dle jiného výkladu je *ka-/ko-* prefix ve významu „pa-, pseudo-“, ale oporu pro něj lze hledat s obtížemi. Podle třetího výkladu je počáteční *ka-/ga-* onom. původu; oporou by zde mohla být citoslovce napodobující hlas havrana v různých jazycích, např. v ang. „*kaa*“ nebo i „*kaw*“ či v něm. „*gag*“. Z hlediska slovtvorby by to však byl ojedinělý případ. Závěrem Mareš shrnuje, že všechny výklady lze co do jejich pravděpodobnosti považovat za rovnocenné.

Jméno havrana se stalo základovým slovem pro derivaci adj. označujícího černou barvu – *havraní* (z něj pochází ustálené spojení *havraní vlasy*). Odtud je odvozeno i val. subst. *harvaña* „černá koza (jako havran)“.

Vrána (*Corvus*) všesl. – slk. *vrana*, p. *wrona*, hl. *wróna*, dl. *garwona*, *garona*, *karwona*, dl.d. *garuona*, polab. *vorno*, r., ukr. *ворона*, resl. *vrana*, br. *варона*, s.ch. *vràna*, sln. *vrána*, sln.d. *karvona*, b. *вpàna*, b.d. *вpан* „samec vrány“, mak. *вpана*, csl. *vrana*

Slovo se srovnává s lit. *várna*, lot. *vārna*, pr. *warne*, příbuzné je asi i *wrauña* (z tocharštiny typu B), vše „vrána“. Pozdní ide. podoby byly podle E-V 273 **worno-* a **wornā-*. Z nich je vyvozováno psl. **vorna* (na konci psl. období v něm proběhla metateze likvid), které je ženským protějškem k psl. **vornь* „havran“. Tento mužský protějšek s odlišným významem je v stsl. *vranь*, st.č. *vran* a rovněž mu odpovídá lit. *vařnas* a spr. *warnis*. Obvykle se odvozuje od ide. **uorno-* „černý, spálený“.

Mch 698 doplňuje, že přesný význam jména *vrána* je vlastně *vranová ptica*, tzn. „pták podobný havranům“. Jméno *vrána* se později stalo fundujícím slovem pro derivaci názvu pro barvu „černý“ – č., slk. *vraný*, p. *wrony*, r. *воронóй*, ukr. *вороніий*, s.ch. *vrán*, sln. *vrán*, b. *вpан*, csl. *vranь* (v některých jazycích se užívá hlavně nebo pouze o koních). H-L 470 ve svém výkladu uvádějí cestu zcela opačnou – původní význam jména *vrána* vyvozují z adj. *vraný* „černý“, od něhož je podle nich jméno ptáka utvořeno. Svou domněnku opírají o stí. *varnas* „vnějšek, barva“.¹⁰⁷

Kromě této etymologie existuje ještě jedna, kterou uvádí např. Mar 613–615, a dokonce se k ní přiklání jako k pravděpodobnější. Podle něj je psl. (resp. bsl.) kořen **wārn-* onomatopoický. Vychází ze srovnání s ostatními ide. jazyky, v nichž jsou jména pro ptáky rodu *Corvus*, tzn. pro vránu, havrana a krkavce, zvukomalebná, jako např. něm. *Krähē* „vrána“, ang. *crow*, niz. *kraai*, švéd. *kråk*, lat. *cornix* a *corvus*, ř. *kórax* a *korone*, jež jsou od onom. kořene **kor-*. Proto lze předpokládat, že i bsl. výraz je zvukomalebného původu. Dříve nejspíš označoval vránu, ačkoli m. forma **wrānь* znamenala krkavce, jenž byl nesprávně považován za samce od vrány. Pozdější jména pro krkavce, vesměs odvozená od slovesa *krkati*, *krákati*, se objevila jako produkt zjištění, že vrána a krkavec jsou dva různí ptáci. (O *krkavci* viz výš.)

¹⁰⁷ O tom, zda je starší název ptáka či barvy, se stále vede spor, viz i Herne, G.: Die slawischen Farbenbenennungen, s. 14.

Žluva (*Oriolus*) s.ch. *žúja* „žluva“; han. *žlva* (Klůz 202), *žlúva*, *žlna*, *žluba*, *žuva*, *žuňa*, msl. *žuľna*, *žuouva*, *žuouna*, *žuona*

Žluva je i přes svou podobnost se *žluna* a přes určitou souvislost s tímto jménem (ukážeme si ji níže) pouze české. Původní název pro tohoto ptáka byl v psl. **vľga*; soudí se, že již v praslovanské době došlo k přesmyku hlásek a slovo dostalo podobu **gьlva*. Po palatalizaci vzniklo **žьlva* a tehdy na slovo pravděpodobně mělo vliv jméno *žluna* a snad také *žlutý*, protože jde o ptáka jasně žlutého s černými křídly (samec).¹⁰⁸

Zub 2 129 považuje jméno *žluvy* za primárně odvozené od adj. *žlutý*. K názvu *žluva* totiž přiřazuje s. *žuvánce*, *žumánce* „žloutek“ (se změnou v suf. -v- > -m-) a příbuzenství těchto slov dokládá na základě srovnání se sl. **žьlvь* „žlutý“ (= lat. *fulvus*).

Jméno tohoto ptáka však zůstalo jen v češtině (Machek ZslPh 20 47). V ostatních sl. jazycích je mnohem patrnější souvislost s původním **vľga*: slk. *vľha*, p. *wilga*, *wywielga*, *wywilga*, p.d. *wywioľga*, *wywielga*, r. *úvolga*, str. *vľga*, ukr. *ívolga*, *вúвильга*, br. *ívalga*, *абяльга*, s.ch. *vùga* a sln. *vólga*, *volgac*.

Straka (*Pica*) všesl. – slk. *straka*, p., luž. *sroka*, polab. *svorko*, pomsln. *sārka*, kaš. *sroka*, r., ukr. *copóka*, br. *capóka*, s.ch., střs. *svrąka*, sln. *srąka*, b. *cvpąka*, mak. *страчка*, mak.d. *cvpaka*, csl. *svraka*

V č. jméně je epentetické -t-, v jiných sl. jazycích je -v-, které je rovněž považováno za pozdější epentezi. Podle některých názorů je však toto -v- primární a rekonstruovaná výchozí podoba by pak byla **svorka*, jíž údajně odpovídá alb. *sorrë* „vrána“. O etymologii jména *straka* se jinak soudí, že v psl. bylo **sorka* (u Kop 356 i **svorka*), které na konci psl. období podlehlo metatezi likvid. Často se srovnává s lit. *šarka* a stpr. *sarke*, se stnor. *skjór*, nor. *skjor*, *skjoere*, švéd.d. *sker*, *skära*, maď. *szarka* (vše „straka“) a také se sti. *šārikā* „indická straka“.

Ide. kořen je asi **ker-* „černý, tmavý“ Během dalšího vývoje v něm *k-* dalo vzniknout slovanskému *s-*. Není však vyloučena ani onom. varianta **ker-*, která je v pozdějším lat. *corvus*, ř. *kórax*, sti. *kāravas*, vše „havran“, sti. *krkaras* „koropectev“ a také v č. *krákorat*. Straka obecná (*P. pica*) totiž hlasitě volá „*kšak-kšak*“ nebo drsněji „*kšrak-kšrak*“ a zpívá štěbetavě se skřehotavými zvuky.¹⁰⁹ E-V 287 uvažují o pozdně ide. (předsl.) **korkā-* „straka“, jež dalo sl. (a lit.) jména pro straku, ale vedle toho i ř. *kórax* a lat. *corvus* „havran“.

Flajšhans NŘ 30 26 se domnívá, že psl. základ jména *straka* byl **sverk-*, a tudíž ho považuje za onom. Vedle toho Mch 581 s velkými pochybnostmi usuzuje na ide. kořen **k(v)er-*, jenž je ve sl. *sver-* „pískat, krákat ap.“ a jenž dal -v- v některých jazycích (s.ch., b.). Dále uvádí jiný pohled, podle nějž by jménu *straka* mohlo být příbuzné lit. *kėršas* „strakatý“.

¹⁰⁸ Samice je zbarvena dozelena. Jedině tím lze vysvětlit jedno přirovnání, které by jinak bylo mimořádně nepřesné – *být bledý jako žluva*.

¹⁰⁹ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 214.

O onom. původu slova uvažují také H-K 354, protože straka se ozývá pronikavým skřekem. Za příbuzná slova považují csl. *svraka* a *svirati* „pískat“ a dále také č. *cvrčet*, a proto nejspíš předpokládají psl. dubletní základy **svbr-* a **skvbr-*. Nevylučují však ani sekundární význam jména straky, podle jejího křiklavého zbarvení, od něhož by pak bylo *strakatý*. Straka sice nevyniká množstvím barev, ale kontrastním černým a bílým vybarvením peří.

Sojka (*Garrulus*) všesl. – slk. *sojka*, p. *sójka*, *sója*, *šója*, hl. *soja*, pomsln. *sójká*, r., ukr., br. *сoйка*, str. *soja*, ukr. i *сoя*, *джоя*, *джеджора*, s.ch. *sójka*, *šójka*, sln. *šója*, *šójka*, *žóga*, b. *сoйка*, mak. *cojka*, csl. *soja*; mor. *soja*, *soják* (m.)

Ve stč. vedle *sojka* existovala podoba *sojě* (Budz 105). Psl. podoba tohoto jména, **soja* (u Kop 335 rovněž **sojьka*, což je dávné dem.), je odvozována od ide. **skoīā* od **skei-* „lesknout se, svítit“. Jméno tedy možná vzniklo podle jasných modrých pírky v křídlech, která u celkově hnědavě zbarveného ptáka působí nápadně. Viditelnější je sice zářivě bílý kostřec (zádová část těsně nad ocasem), který lze spatřit za letu i na dálku, ale modré peří je velice specifické. Dokonce natolik, že jediné takové pírkó nám stačí k identifikaci sojky, kdežto ostatní ptáky podle per poznáme jen málokdy. Sojčí peří se díky své výraznosti používá jako ozdoba, např. na kloboucích myslivců.

Zcela jinou etymologii jména *sojka* uvádějí H-K 576. Za výchozí základ považují **soj-* se střídnicí **si-*, jenž nalézáme v dnešním *siný*, *sivý*. Jméno tohoto ptáka tedy ukazuje na jeho „zvláštní zbarvení“. Tento výklad však odmítá Koř 220, jenž základ slova spatřuje v onom. kořeni **kau-* (přepisuje ho **kā^xi-*).

Pokud jde o příbuzenství slova v jiných jazycích, Mch 566 se zmiňuje o sthn. *hehara* (nyní *Häher*), stsas. *Higara*, vše „sojka“, ale jiného významu jsou stnor., isl. *hegri*, švéd. *häger*, dán. *heire*, která překvapivě znamenají „volavku“. Základ těchto slov je **hai-* (z pranord. **haigra* < **haigra*) a lze ho spojit se *soj-* (bylo by z ide. *k-*). Význam tohoto kořene však podle Machka není jasný.

Od jména sojky se odvozuje sloveso označující její křik – *sojákat*. Její hlas je totiž velmi výrazný až pronikavý, zvláště když se mezi sebou hašteří víc jedinců.

Ořešník (*Nucifraga*) slk. *orešnica*; han. *ořešák*, *ořechál* (ale *oříšek* „střízlík“)

Ořešník je sice nápadný svým vzezřením (je tmavohnědý, po celém těle posetý bílými skvrnkami kapkovitého tvaru), ale jeho pojmenování má motivaci zcela jinou. Tento pták se živí semeny jehličnanů a také lískovými oříšky, jež pravidelně sbírá od konce léta. Formálně jde o podobný derivát jako např. *rákosník*, a proto je možné uvažovat i o významu „žijící v ořeší“. Slovníky Jungmanna ani Kotta jméno *ořešník* neobsahují, zmiňuje se o něm až OtSN 18 854; vzniklo tedy nejspíš až na konci 19. stol.

4. Etymologie českých lidových jmen ptáků

V této části se zaměřujeme na nářeční jména jednak volně žijících ptáků a jednak domácího ptactva. I zde se při členění podkapitol přidržujeme biologického aspektu, avšak poněkud volněji, především v kapitole o nářečních jménech domácích ptáků, v níž pojednáváme také o pojmenovávání mláďat.

4.1 Volně žijící ptáci

Výběr dialektismů označujících jednotlivé volně žijící ptáky, tzn. rody (případně druhy), byl ovlivněn následujícími třemi faktory:

1. Nářečních pojmenování ptáků je v českém, moravském a slezském regionu nespočet. Vyjmenujeme-li si jen různá jména pro sýkoru koňadru, vidíme, že takový objem přesahuje možnosti naší práce: *koňadra* s mnoha hláskovými obměnami, dále *křížovka*, *babčice*, *horňák*, *uhlík*, *patiřa*, *ponrava*, *pískora* a další (prý je jich sebráno asi třicet). Proto není možné bez cílené metodiky shromáždit všechna a ani to není účelem naší práce, která si neklade za úkol analyzovat ptačí jména z hlediska dialektologického. Jak jsme předeslali v úvodu, chceme se věnovat především základním a vědeckým označením ptáků a jejich etymologii, nebo přinejmenším odkrytí pojmenovacích motivací.

2. Náš výběr byl omezen i ryze praktickým faktorem, protože jsme se rozhodli nezařazovat do svojí práce jména, jejichž etymologii či onomaziologickou motivaci se nám nepodařilo spolehlivě rozkrýt za pomoci odborné literatury či vlastním úsilím. Vynecháváme proto např. tato jména: *hlušiček* „chocholouš“ (Jg 5 902); *brožek* „rehek“; *kozáček*, *koníček*, oboje „racek“; *radavicě*, *papežík*, oboje „rorýs“; vč. *čabrák* „vrabec, vrabčák“ (možná přesmyčka); jvč. *škudlík*, vč. *škudlinec* „vrabec“ (Mch 614 se domnívá, že by toto jméno mohlo být od *škudlý* „špinavý“); mor. *vrbař* „brhlík lesní“ (*Sitta europaea*, u Bart 489 *S. caesia*); *střešňák* „dlask tlustozobý“ (*Coccothraustes coccothraustes*, u Bart 405 *C. vulgaris*); *spulec* „vrabec polní“ (*Passer montanus*); *paštůvka* „drozd brávník“ (*Turdus viscivorus*); *nátoník*, *nátoníček* „střízlík“ (*nátoň* „místo na dvoře, kde se štípe dříví, špalek na štípání dříví“); *posvěrka* „kos“; *ochejda* „žluva“; *kozelec* „konipas“; *kakalužka* „skorec vodní“ (*Cinclus cinclus*, u Bart 137 *C. aquaticus*); *lések* „rehek“ (Bart 181 uvádí lat. jméno *Ruticilla phoenicurus*, to je rehek zahradní, dnes *Phoenicurus phoenicurus*); *bábička* „chocholouš“; *babšička* „pěnkava“; *babuška* „sýkora modřinka“ (*Parus caeruleus*); *matěj* „žluva hajní“ (*Oriolus oriolus*, u Bart 194 *O. galbula*); *galech* „sýček“; *hadica*, *hadopenica*, *hadzja penica*, *livička*, vše „pěnice mistrovská“ (*Sylvia hortensis*); *krkoš* „tuhýk“ (u Kyjova); *garažija* „drozd“; *šprtka* „sivá křivonoska“ (Kott-B 118), což je pravděpodobně samice křivky obecné (*Loxia curvirostra*) anebo nedospělý jedinec; *kršák* „včelojed lesní“ (*Pernis apivorus*); zmor. *zahradníček* „sedmihlásek“ (možná podle toho, že je k vidění v zahradách); laš.

pěhza, pěgza, pězga, slez. piozga (p. *piegza* „pěnice“, podle Ol 2 33 konkrétně „pěnice pokřovní“, *Sylvia curruca*), vše „hluchá pěnice“; slez. *chvóst* „ocas, chvost“ a také „*Luscinia rubecula*“, což je červenka obecná, dnes *Erithacus rubecula* (do rodu *Luscinia* patří slavíci, ale dříve do něj byla řazena i červenka); a mnoho dalších, tento seznam rozhodně není konečný. Existují také nář. jména, u nichž se nám nepodařilo zjistit, jakého ptáka označují, a to buď kvůli nedostatečné charakteristice, nebo proto, že lat. název neodpovídá dnešnímu stavu. Nedostačujícím jsme shledali např. popis ptáka nazývaného na Moravě *trpák*, který prý na jaře opouští dědinu a volá „*trotrotro*“ (Kott-B 125). Stejně tak se nám nepodařilo zjistit, který pták je pojmenován *plich* (Clar 44 o něm píše, že se pohybuje u vody, znečišťuje se blátem a vypadá smutně), *srdojiedek* (Clar 23 popisuje, že nejraději pojídá srdce), *větrožil* (podle Clar 33 žije pouze ze vzduchu a nic nejí ani nepije); atd.

3. Vypustili jsme rovněž nář. jména, jejichž etymologie či motivace je naopak dobře nebo zcela průhledná, např.: mor. *žabant* „čáp“;¹¹⁰ *ščikotant, čikotal* u Bart 419 „strakopud“, tedy ťuhýk – podle jeho hlasu; *polní kanárek* „zvonohlík zahradní“ (*Serinus serinus*, u Bart 312 *S. hortulanus*) – obývá otevřené polní krajiny a je částečně žlutě zbarvený; mor. *králíček* „zvonohlík“ – asi proto, že má hlavičku na temeni a proužky nad očima žluté; *polňák* „polní vrabec“ nebo „holub létající do polí“; *oříšek, paleček, palčac* „střízlík“ – podle jeho drobného vzrůstu; *kosíř, kosák* „rorýs“ – jeho křídla mají srpovitý tvar a jsou dlouhá;¹¹¹ *skřípák* „rorýs obecný“ (*Apus apus*) – ozývá se „*cízzíí-cízzíí*“ nebo „*srrrí srrrrí*“;¹¹² Mch 517 jeho hlas zapisuje „*skří*“ nebo „*srý*“; *švihlík, úpolník*, oboje „vrabec polní“ (*Passer montanus*), ale i obecně „vrabec“ – *švihlík* je onom., *úpolník* je podle častého výskytu vrabců na polích (popis ptáka *úpolníčka* v Clar 28 však spíš připomíná mlynařika); *cvrlík, crlík, štilipák* „vrabec“ – stejná onom. motivace je v něm.d. *Dilpsch, Tilpsch* „vrabec“; *pětpenězka* „křepelka“; *mucholapka, mucháček, muchálek, muchařík, muchoplaška* (p. *mucholówka*, r., b. *мухолówka*, s.ch. *mùharica, mùšicar*), vše „lejssek“ – lejskové se více než jiní ptáci specializují na lov hmyzu;¹¹³ *zlatohlávek* „králíček obecný“ (*Regulus regulus*) – na temeni hlavy má výraznou žlutou skvrnu, *zlatohlásek* (Bart 546) je možná hlásková obměna sémanticky příkloněná k *hlas* (králíček obecný zpívá pronikavým vysokým hláskem, kterým přehluší i hluk způsobený dopravou); *rybaříček, rybářík* (Bart 369), oboje „ledňáček“; *vodní kos* „ledňáček“ (*Alcedo atthis*, u Bart 486 *A. ispida*) – u tohoto jména překvapuje reflexe kosa; *vodní raška* „skorec“ (*Cinclus cinclus*, u Bart 486 *C. aquatica*); mor. *pískavka* pravděpodobně „čírka obecná“ (*Anas crecca*), usuzujeme tak na základě popisu „malá divoká kačena“ (Kott-B 77); *mochárek, muchač* „červenka“ – sbírá hmyz;

¹¹⁰ Srov. ale i jméno *bažant*, jehož nář. podoba *žabant* vznikla přesmyčkou slabik.

¹¹¹ Tělo rorýse měří 16–17 cm a rozpětí jeho křídel je 42–48 cm. Pro srovnání, úplně stejně velký slavík má rozpětí křídel 23–26 cm.

¹¹² Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 154; Hume, R.: Ptáci Evropy, s. 217.

¹¹³ Lejssek šedý (*Muscicapa striata*) na rozdíl od vlaštovek za hmyzem nelétá, ale sedí na větvi a očima pozoruje okolí. Když kolem letí hmyz, vzletne za ním a opět usedne, čímž budí pozornost, i když je jinak nenápadný.

rebnikářka „racek“; val. zimostrádka, zimula, zimalka, zimostráz „brkoslav severní“ (*Bombycilla garrulus*, u Bart 544 *B. garrula*); třepotka zřejmě „lejsek šedý“ (*Muscicapa striata*, u Bart 450 *M. grisola*) – často pocukává křídly a ocasem; pécka „sýkorka lesní“ – snad by to mohla být sýkora uhelníček (*Parus ater*), která vypadá jako umazaná z pece (?); lezáček „šoupálek dlouhoprstý“ (*Certhia familiaris*) – šplhá po kmenech stromů; mor. lezavka, plháček, zákorník „brhlík lesní“ (*Sitta europaea*, u Bart 294, 489 *S. caesia*) – šplhá po stromech; dřevolazník „žluna“ – šplhá na stromech stejně jako ostatní datlovití; cukruška, cukruška, cukruvka, cukruvka, cukrovka, cugrovka, cokrovka, cukerka „hrdlička“; lebkáček „pěnice černohlavá“ (*Sylvia atricapilla*) – má černou čepičku na hlavě; černohlávek „pěnice černohlavá“ (*S. atricapilla*) nebo také „sýkora babka“ (*Parus palustris*) – obě mají černou čepičku; plavý stehlík „slavík“; mor. devítihlásek, devaterohlásek, devaterník, devaterák, stohlásek, mnohoohlásek, všehoohlásek, všemihlásek, val. melihuba, vše „sedmihlásek“; č.d. morka, morče, bílý morčák, mořská vlaštovka, vodní káně, vše „racek chechtavý“ (*Larus ridibundus*) – vyskytuje se na mořském pobřeží; a mnoho jiných.

Potápka (Mch 299), morčák (Šmilauer NŘ 24 132)

Stč. křečař, křečař, u Clar 42 křečař, nář. křečař i „bukač“; slk. křečač, krehár „potápka, čírka“, ukr. крех „kachna“. O původu tohoto slova není nic známo, pouze se soudí, že je to asi onom. jméno. Není ani zcela zřejmé, který z ptáků byl takto označován, protože jménem *potápka* se do poloviny 19. stol. označoval také morčák.¹¹⁴ Přesto když se podíváme na hlasy vydávané některými potápkami, zdá se tato hypotéza přijatelná: Potápka roháč (*Podiceps cristatus*) se ozývá hlubokým zvučným „örrr“ nebo štekavým „grek“ a v toku kvokavým „kök“. Potápka rudokrká (*P. grisegena*) vydává hlas připomínající řehání hříbete. Morčák velký (*Mergus merganser*) se ozývá zřídka, samec jen v toku a samice v letu hrdelním „karr“.¹¹⁵

Čáp

Mor. bocán, bocán, bočan, bočán, bódan, botaň, bohdan, bohdál, bogdál, u Mch 94 i bugdal; slk. bocian, p. bocian, bocan, bocek, bociuň, r. ботьян, ukr. боцян. O původu tohoto jména se soudí, že je to možná zkomolenina z *klabocian* (tato podoba je v p.d.) nebo z *klobocian* (kaš.). Původní podoba byla zřejmě **klobotati* „klapati“ – čáp hlasitě klape zobákem, jinak je němý. Určitou oporu by tento výklad měl v něm. *Klapperstorch* „čáp“ (*klappern* „klapat“ a *Storch* „čáp“). Machek vysvětluje etymologii těchto slov za pomoci lidových představ, že čáp je symbolem štěstí, blahobytu, narození dítěte, božího požehnání pro dům, je to pták „dobrověštný“ (na rozdíl od volavky, která byla vnímána

¹¹⁴ Presl ve 20. letech 19. stol. zavedl jména *potápka*, *roháč* a *rybuška*, která však Frič asi o třicet let později sjednotil na rodové jméno *morčák* a druhově je odlišil – *morčák velký*, *prostřední* a *bílý*. V současnosti máme v českém názvosloví jak *morčáky*, tak *potápky*, a z toho jeden druh potápky je *potápka roháč*.

¹¹⁵ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 54.

jako pták záludný a bylo nebezpečné ji spatřit). Varianty nář. jména tudíž znamenají „dárce boha, hojnosti“. Machek pro výklad tohoto významu nachází souvislost s *bohatý*. Podle jiného, vzácnějšího pojetí má však čáp zároveň špatnou povahu, protože je stvořen jak Bohem, má od něj bílé peří, tak ďáblem, od něhož má na křídlech černé peří. U Poláků se však věří, že i černá křídla má ponechána od Boha, a to na památku, že ze všech sil pomáhal čistit zemi a přitom se na křídlech zamazal od bahna.

Zcela opačně byl vnímán čáp černý (*Ciconia nigra*). Stč. jméno *šatan* „satan“ ukazuje, že černá barva tohoto ptáka byla na rozdíl od čápa bílého (*C. ciconia*) spojována s peklem, podsvětím apod.

Jestřáb

Mor. *holubí hrahulec*, *holubář*. Toto jméno patří jestřábu lesnímu (*Accipiter gentilis*, u Bart 100 *Astur palumbarius*). Velmi se podobá krahujci, proto se mu říká *hrahulec*. Kromě jiného chytá domácí holuby, někdy i drůbež, za kterou vniká do lidských sídel, ale většinou žije skrytě a živí se divoce žijícími ptáky a hlodavci. Jméno *holubář* mělo v různých regionech odlišné významy, mohlo znamenat „jestřáb, krahujec, ostříž“.

Ostříž

Mor. *kuřenčář*, *kurenčiar*; s.ch. *kokòšār* „jestřáb“. Slovo znamená jednak „obchodník skupující kuřata“, ale také „ostříž“. Tento dravec dříve vnikal do dvorů, kde chytil drobné domácí ptáky.

Křepelka

Mor. *podpoliška*, *podpoliš*, *potpoliš*, *podpolka*, *podpuliš*, *podpoleš*, *podpolik*; b. *подпольск*, mak. *помпологица*. Nář. jméno je, stejně jako spis. varianta, onom. původu – podle interjekce „*podpoliš*“ (Bart 305). Charakteristický je zde sled hlásek *p-p-l*, který je i ve jméně křepelky v jiných jazycích, např. v slk. *prepelica*, r., ukr. *непенел*, s.ch. *prèpelica* či ve sln. *prepelica*. Známe i slk. slovesa označující hlas křepelky *podpolikať*, *potpolikať*, *podspodákať*, která jen potvrzují hypotézu, že nář. (mor.) jména křepelky jsou onom.

Chřástal

Drkač, *brkač*; p. *derkacz*, r. *деpгач*, r.d. *деpкач*, ukr. *деpкáч*, *деpгáч*, br. *дзяpгач*, b. *дъpдaвeч*. Toto jméno je zvukomalebné. Je interjekčního původu, protože je v něm charakterizován hlas chřástala. Dokládají to příbuzná, rovněž onom. slovesa, jako např. ukr. *дépкamu* „drnčet“, *дypчamu* „řehat, skřípat, praskat, chrčet“. Sław 144 za málo pravděpodobné považuje příbuzenství p. *derkacz* se slovesy **dera*, **dbrati* „dřít“. Spíše se zdá, že jsou od něj utvořené formy br. *dpач* a sln. *dérez*, oboje „chřástal (drkač)“.

Mor. *kecala*, *kjecek*, *gécál*, *gecan*, *gecgál*, *gejcal*, laš. *keckať*, val. *keckař*, slez. *kecek*, *kěcek*. Tyto nář. podoby jména chřástala vznikly buď napodobením jeho hlasu, který je *gec gec* nebo také *kec kec*, jež lidé slyší i jako německé *get's get's*, anebo podle toho, že přisedá k zemi (*gecá*), když vydává hlas (Bart 82, 141).

Lyska

Č. *ploska*. *Plosa* nebo *plosina* znamená „lysina“, např. na čele koně nebo krávy aj. Protože pták lyska má na čele bílý štítek vyrůstající ze stejně zbarveného zobáku, připomíná tento její tělesný znak lysinku. V sln. *plazka* znamená „bukač“, avšak dříve to asi bylo jméno pro lysku.

Kulík

Mor. *kameníček*, *písečňák*. Kulík říční (*Charadrius dubius*, Bart 138, 290 uvádí jméno *Ch. minor*) se na jaře a na podzim zdržuje u vod, na písčítých a kamenitých březích, kde si mezi oblázky vytváří velmi prosté a nenápadné hnízdo, do něž klade mimeticky zbarvená vejce. Jméno *kameníček* znamená i „brusinka“. Existuje také jméno *kamenáček* (*Arenaria*), p. *kamusznik*, r. *камешарка*, jež patří jinému druhu ptáka, který je řazen do čeledi slukovitých (*Scolopacidae*).

Čejka

Č.d. *kníha* (v SSJČ i dem. *knížka*), *knih* (též *tíha*, ČJA 2 120), *kníhora*, *kníhara*, *kníhalka*, jč. *knihalka*, *kníhačka*, *kníhora*, *kníkora*, chod. *kníhavka*, *knikavka*, *kníhava*, *kníra*; p.d. *kníva*, r.d. *книгалка*, br. *кнігаўка*. Všechna tato jména jsou užívána pouze v jihočeských a západočeských nářečních oblastech a označují čejku. Vytvořena jsou podle jejího hlasu, Mch 263 uvádí „*kní kní*“, a odtud jsou i deverbativa *knihot*, *kněhot*. O čejce píše již Clar 48, který se zmiňuje o jejím hlase „*knihy knihy*“, jež překládá jako „*libros libros*“. Z okolních jazyků je příbuzné lit. *knývė*, jež přešlo do p.d. *kníva*.

Han. *ahežka*, *áhežka*, *áheška*, smor. *éheška* (ČJA 2 120). Jde o jméno onomatopoické, jež má za základ čejčí volání v podobě „*áhy áhy*“, resp. „*áhe áhe*“ (analogicky podle výslovnosti slovesa *byl* – [be] místo [bi]). K interjekčnímu základu byl připojen suf. *-ška*, kterým se odvozují jména ptáků, ale byl změněn na spisovnou variantu *-ežka*.

Mor. *kivis* (i *kibic*, ČJA 2 120), *kiviska*, *piviska*, *tivis*; r. *чубуц*, *чубез*, r.d. *мубук*, s.ch. *vívak*; něm. *Kiebitz*, *Kiewitt* ap., něm.d. *Piewitz*, *Püwitz*, *Piwitsch*, *Piwek* ap., niz. *kievit*. Uvedené lidové názvy pro čejku se užívají v okolí Třebíče. Jména jsou to zvukomalebná, vytvořená podle čejčího volání, které se zapisuje v různých obměnách, ale uvedeným jménům je nejbližší varianta „*kivit kivit*“.

Zmor. *kolajka*. Také toto jméno je onom. a jeho základ, stejně jako ve všech předchozích případech, tvoří citoslovce napodobující čejčí volání – „*kij-ha*“.¹¹⁶

Rorýs

Černá, noční, divoká, vlaštovka. Rorýs je velmi podobný vlaštovce a stejně jako ona patří mezi neobyčejně vytrvalé a rychlé letce. Přívlastky *černý* a *noční* jsou vytvořeny podle toho, že rorýs je celý černě zbarvený (má jen bělavé hrdlo) a že je čilý i v noci, kdy je slyšet jeho skřípavé švitoření. Motivace posledního přívlastku, *divoký*, je nejméně

¹¹⁶ Tamtéž, s. 100.

jasná, ale snad by se našlo vysvětlení v neobvyklé čilosti rorýsů, kteří s jistou nadsázkou celý život stráví ve vzduchu a na zem se dostanou jen v době hnízdění. Dokonce ani nedovedou usedat na větev či hřadovat na drátech jako vlaštovky (kvůli zvláštnímu postavení prstů – všechny čtyři jim směřují dopředu), takže se mohou pouze zavěšovat na drsný povrch, třeba na příkrých skalách nebo domech.

Mch 517 uvádí jméno *mořská vlaštovka*, jež je přisuzováno i rackovi, možná podle podobného tvaru těla (?). To se však nezdá pravděpodobné, protože určující bývá spíš zbarvení ptáků. Vzhledem k tomu, že všichni racci jsou bílí, případně šedaví, a vlaštovky a rorýsi černí, nelze tu o podobnosti hovořit. Podle našeho názoru přívlastek *mořský* možná vznikl podle toho, že rorýs na zimu odlétá do Afriky, tedy za moře.

Holub

Mor. *haluzník*. Holub hřivnáč (*Columba palumbus*) si staví hnízdo v korunách stromů z větviček a „haluzí“. Val. *gaurník* je rovněž jméno motivované způsobem hnízdění jednoho druhu holuba. Val. výraz *gaur* totiž označuje vydlabanou díru ve kmeni stromu. V dírách původně obývaných datly se usazují holubi doupňáci (*C. oenas*).

Sýček

Kulich, *kulišek*, *kuliš*, laš. *kuvík*, *čuvík*, msl. *ťuýk*, *čujík*, *čuvík*, *uvik*, *ubik*, han. *ťujík*, *ťulík* (u Brna), val. *ťuhýk*, *ťohýk*, *ťuýk*, č.lid. *kujík*, *puvík* (ale podle ČJA 2 120 *kujík*, *kuvík*, *skujík* „čejka“), zč. *kujíček*, *kujíšek*, *pujíček*, *ťuhík*; slk. *kuvik*, *ťuvik*, *čuvik*, p. *kuwik*, hl. *kulišk*, *kiwkawa*, s.ch. *kukùvija*, *kukùvika*, *kùkviža* i „puštík“, sln. *skovík*, *čovík*, b. *кукувия*, *хухувица*. Jméno této sovy vzešlo od jejího hlasu – *kuvíkat'*, *čuvíkat'*, na Moravě „ťuhýk ťuhýká“ (za někoho vyťuhýká „někdo umře“) aj. a také lit. *kūvyksėti*. Stejný původ mělo dřívější jméno *kulich*, které rovněž patřilo sově, již dnes nazýváme sýček obecný (*Athene noctua*). Mch 310 se opírá o čtyřdílný zápis jeho hlasu – „*pújd' pújd' kev kev kuvit kuvit pupu pupu*“. Naše zjištění jsou poněkud odlišná (viz jinde ve výkladu jména *sýček*), např. část „*pupu*“ v ornitologických příručkách chybí (ale je tak charakterizován hlas sýce rousného, *Aegolius funereus*). V zásadě však můžeme souhlasit s první částí, která se dnes ale zapisuje jako hluboké „úú“ („*pújd'*“).

Mor. *hejsek*. Zdá se, že v tomto případě jde o tabuovou změnu jména. Zůstává mu však onom. motivace – jméno je odvozeno od základu *hej-* (*hejkat*). Blízké je *hejkal* „lesní bytost“, který stejně jako sýček žije v lese a vydává strašidelné houkavé zvuky.

Val. *stonák*. Toto jméno je motivicky podobné předchozímu, možná jde rovněž o tabuové pojmenování. Je odvozeno od slovesa *stonat'* „sténat, bédovat“. Stejná motivace je nejspíš také v msl. *lulek* „sýček“ od *lelekat* „lkát“.

Lelek

Dříve *kozodoj*. Toto jméno má paralelu např. v něm. *Ziegenmelker* a lat. *caprimulgus*, jež je dnes součástí zool. označení lelka lesního (*Caprimulgus europaeus*). Lat. *capra* je „koza“ a *mulgere* je „dojit“. Pojmenování vzniklo z pověry, že tento pták

saje kozám mléko, protože lidé ho často nacházeli v chlévě, kam zalétl za mouchami. Nepřehlédnutelný je také jeho zobák, který dovede doširoka otevřít, a jež podle lidí používal k sání mléka.

Pěnkava

Rajčák. Jméno vychází ze základního popěvku pěnkavy „*rrr-čafčafčafrajčák*“ (který individuálně obměňuje). Používali ho ptáčníci a označovali jím jedince, jejichž zpěv byl považován za hodnotný, což se určovalo podle kadence melodie v závěrečném taktu „...*rajčák*“. Jak je zřejmé, jméno vystihuje právě tento konec strofy pěnkavího zpěvu.

Čížek

Mor. *olšák*. Ačkoli u nás žije jediný druh čížka, čížek lesní (*Carduelis spinus*), lidé rozlišovali dva čížky – „olšáka“ a „obyčejného“ (ten prý má černé kapky pod zobáčkem). Nejspíš jsou to sameček a samička, protože u tohoto ptáka je výraznější pohlavní dimorfismus. Sameček má žlutou hrud' a těsně pod zobákem má jen malou černou skvrnku. Samička je zbarvena spíše dohněda, spodek těla má světlý a od zobáku až na břicho má černé kapkovité skvrnky. Označení *olšák* vychází z toho, že čížkové jsou často k vidění na olších, z jejichž šištiček vylupují semena.

Zvonohlík

Švihlotač, švrhol. Tato jména zvonohlíka zahradního (*Serinus serinus*) jsou příbuzná se slovesem *šveholit*. Zpěv ptáka je totiž silný, je to dlouhá cvrčivá směs prokládaná trylky a švitořením.

Linduška

Špička (u Bydžova), mor. *špica*. Stč. podoba tohoto slova byla *špicě*. Je to jméno lindušky lesní (*Anthus trivialis*), které vzniklo prý asi podle jejího útlého špičatého zobáku. Není ale jasné, proč se vztahuje pouze na tento druh, když všechny druhy lindušek mají štíhlý špičatý zobák.

Linduška, skřivan

Mor. *sejko*. Tímto jménem je označován skřivan lesní (*Lullula arborea*, u Bart 375 *Alauda arborea*). Kott-B 101 uvádí význam „linduška“, která je skřivanovi podobná hnědavým zbarvením. Pravděpodobně jde o odovzené jméno z maď. *szőke* „plavý“. Téhož původu je mor. *sejka, séja* „bílý uherský vůl s velkými rohy“.

Skřivan, chocholouš

Č.d. *drlice*, vč. *dr(d)lice*, stč. *drlicě*, mor. *kotrła, kotvrła, kotvrha*, slez. *škobrla*, val. *kotulka*; slk. *kotvrła, četvrłka*, p. *dzierlatka*, stp., p.d. *derlatka*, pomoř. *zêrlotka, čarlotka*. Ve vč. *dr(d)lice* bylo *-d-* přidáno možná vlivem slova *drdol* „chochol“. Mch 128 uvádí, že jde o označení skřivana lesního (*Lullula arborea*), alespoň jak to zjistil podle Klaretova popisu. Později bylo prý jméno přeneseno na chocholouše

obecného (*Galerida cristata*) z téže čeledi (*Alaudidae*), jenž má nepřehlédnutelnou a pohyblivou chocholku (při poplachu ji vztyčuje). Původ všech označení ve všech uvedených jazycích je onomatopoický, podle hlasu skřivana lesního. Machek uvádí zápis „*dyrli dyrli*“, my jsme našli „*didluí*“ nebo „*didloi*“ aj. Podle našeho názoru by mohlo jít spíše o skřivana polního (*Alauda arvensis*), který se ozývá „*trlí trlí*“ nebo „*trruilit*“, a jenž je co do fyzické podoby chocholoušovi dokonce podobnější než skřivan lesní.¹¹⁷ Zároveň jsme zjistili, že hlas chocholouše je velmi podobný hlasům obou skřivanů – zapisuje se „*dídidrrié*“ nebo „*tri dry trii*“.¹¹⁸ Je tedy možné, že nejde o pozdější přenesení jména na chocholouše, ale že oba ptáci, skřivan lesní/polní i chocholouš obecný tak byli nazýváni současně.

Chocholouš

Pepiš, pepiška, pipiška (Jg 3 86); slk. *pipiška* „linduška“. Toto jméno chocholouše obecného (*Galerida cristata*) vychází ze slovesa *pípat*, stejně jako třeba *pipinka* „ptáček“ v dětské řeči. Jde tedy o jméno onom., podle vysokého hlásku ptáka.

Han., chod. *trpělka, trpílka, trapilka* (Jg 4 616), vmor. *trpělka* (u Kopřivnice), mor. *trpinka, trpilka* „samička chocholouše“, *trpil* „samec chocholouše“; slk. *trpielka*. Toto jméno bylo na chocholouše přeneseno až později, dříve označovalo skřivana lesního (*Lullula arborea*). Flajšhans NR 24 38 však uvádí, že naopak není známo, který pták byl takto nazýván, a s výhradou jmenuje chocholouše a lindušku, jejíž hlas není příliš odlišný. Např. linduška úhorní (*Anthus campestris*) zpívá opakované „*zirluí zirluí...*“.¹¹⁹ Jméno bylo utvořeno z citoslovce „*dyrli*“ (tak ho uvádí Mch 128), podle něhož byl skřivan nazýván také *drlice*. Toto citoslovce mohlo být reprodukováno i jako *trpi* „trpím“ (odtud interpretace chocholoušova hlasu jako *trpím*, resp. *pacior*; Clar 17) a na základě lid. etymologie pak bylo jméno změněno na *trpělka* (je u nás celou zimu, během níž trpí). Na základě toho vzniklo lidové přirovnání *trp jak ten ftáček trpělka*.

Mor. *drdočka*. Jméno *drdočka* vzniklo podle chocholky, již má chocholouš na hlavě. Zároveň vzniklo úsloví související s jeho jménem, o němž jsme se zmínili v předchozím odstavci – mor. *trpělka*: „Trpěla, až jí drdočka narostla.“

Konipas

Vč. *cácorka, čančor(k)a, cancorka*, zmor. *tráslák, třasořík, třasořitka, třasořítek, třasořítek* (u Zub 1 32 i *řitotřísek*), *třasichvost, třasochvost*, u Jaroměře *čančoříček*, na Kladsku *čančořík* „rehek domácí (?)“ (*Phoenicurus ochruros*), *cacorka, čačorka, čečerka* (Jg 1 215, 5 884), v mor. varianty *čača blysk*; slk. *trasoritka*, r. *трасозызка*, br. *cacorka* (Jg 5 884), sln. *tresoréпка*. Konipas je nápadný neustálým kmitáním ocáskem

¹¹⁷ Skřivan polní je stejně velký jako chocholouš (kdežto skřivan lesní je menší), dále má výraznější chocholku (na rozdíl od skřivana lesního, který ji má takřka nenápadnou), a navíc má zbarvenou hlavu podobně jako chocholouš (skřivan lesní má pruhovanou čapku). Jinak jsou si všichni tři ptáci velice podobní, laik je může bezpečněji rozeznat snad jen podle chocholky.

¹¹⁸ Všechny zápisy hlasů Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 160.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 166.

nahoru a dolů. Jeho nář. jméno tudíž pochází z expresivního *cácat* „houpat“ (dnes jen v slk.) a jeho příp. *-or(k)a* je asi analogická s příp. u *sýkor(k)a*. Varianty s *-n-* vznikly nejspíš disimilací z přejetého *-r-* (< **carcora* < *cacora*). Podle staršího názoru (Flajšhans NR 30 27) by mohlo jít o onom. jméno. Na výše popsané charakteristice konipase je založeno další nář. pojmenování – kompozitum *třasořitka* (ve stč. i *třasochvost*), jehož utváření je zcela průhledné. Jde o spojení částí *třást* a *řit'* (nebo *chvost*). V jiných neslovanských jazycích nalézáme tutéž pojmenovací motivaci: ve fr. *bochequeue*, it. *coditremolo* (*coda* „ocas“), něm. *Wippsterz*, ang. *wagtail* a ř. *seisopygis*. Je zajímavé, že přeneseně bývá jméno *třasořitka* užíváno pro dva odlišné typy lidí: Jednak existuje přirovnání *natřásat se jako třasořitka* „předvádět se, být neskromný“, a na druhé straně je *třasořitka* člověk, který je příliš nejistý až bázlivý. Oba frazémy jsou totiž založeny na jiném aspektu – v prvním jde o metaforu postavenou na vizuálním vjemu, kdežto druhý je založen na doslovné sémantice jména.

Mor. *bliska*, *plska*, č.d. *pliska*, jč. *podliska*, *podli(p)skva* (Jg 5 955), *podlyska*, han. *pleska*, *bleska*, *plska*, msl. *pliska*, *pliskva*, *bliska*, *bliskva*, laš. *pliska*, *pl'stva*, *plistva*; slk. *pliska*, *blyska*, *pluskfa*, p. *pliszka*, stp. *pliska*, *pliskwa*, p.d. *pliščka*, *pliška*, *plistwa*, *pliszczka*, *plizga*, *pluskwa*, *kliška*, hl. *pliška*, *plička*, hl.d. *šplička*, dl. *spliska*, dl.d. *spliška*, r. *пліска* i „bramborníček“, r.d. *плішка*, *плісица*, *плістовка*, *плізгалица*, ukr. *пліска*, *бліска*, *пліс(м)ка*, br. *пліска* i „krutihlav“, *плісмаўка*, br.d. *плісица*, s.ch. *pliska*, sln. *pliska*, *pliskavica*. Jg 3 177 uvádí také **podléska*. Toto bohatě obměňované všesl. jméno bylo v psl. asi **plisъka*, což je slovo s onom. základem. Mch 460 uvádí, že hlas konipase se zapisuje „*pis-pis*“. To je přibližně stejná podoba, jakou uvádí ornitologická literatura (např. „*cis cis*“).¹²⁰ Konkrétně jde o hlas konipase bílého (*Motacilla alba*). Základ tohoto citoslovce je také v it.d. (na jihu) *pispisa*, ale i *pirsbisi*, *prispici*, *prispiša*. Vloženému *-r-* odpovídá naše *-l-*. Jiná hlásková podoba obsahující *-u-*, v slk. a p., vznikla lid. etymologií horalů, podle nichž se *pluskwa* s oblibou zastavuje u vody. (Stejná motivace je v p. *pluszcz* „skorec“.) Konipas horský (*M. cinerea*) se opravdu často zdržuje na březích vod a sedá na kameny, které z ní vyčnívají. Zcela jiný výklad podávají H-K 279, protože základ slova srovnávají s *plíseň*. Usuzují tedy, že jméno vzniklo podle šedé barvy ptáka a srovnávají jeho sémantiku s fr.d. *nonnette*, it. *monaca* a něm. *Klosterfräulein*. Pouze konipas bílý je šedý s černou a bílou kresbou, ostatní druhy konipasů – konipas horský, konipas luční (*M. flava*) a konipas citronový (*M. citreola*), který se však u nás vyskytuje ojedinele – jsou převážně žlutí.

ČJA 2 112–113 uvádí další tvary a podoby nář. pojmenování konipase, konkrétně konipase bílého, kterých shromáždíje bezmála sedmdesát.

Sedmihlásek

Podkrkonošské *přesud'ováček* (u Železného Brodu). Zpěv sedmihláška hajního (*Hippolais icterina*) je velmi rozmanitý, a navíc ho prokládá imitacemi jiných ptáků, čili přebírá jiné hlasy, „přesuzuje“ je.

¹²⁰ Tamtéž, s. 170.

Mor. *vyskeřák*, *vyščeřák*, *vyškerák*, *vyškeřák*, *přemyskovač*, *přesmykač*, *poškľebač*, laš. *poškľeb(ov)ač*, val. *přeskeřák*, č.d. *posměváček*, *poškľebáček*, *přeškviráček*; r. *пересме́шник* „drozd“. Sedmihlásek umí výborně napodobovat hlasy jiných ptáků, což se chápalo jako výsměch sedmihláská ptákům, pošklebování. *Vyskeřák* a další varianty tohoto jména jsou od slovesa *štříti*, jehož základní význam ve sl. byl „rozvírat se (o puklině, štěrbině), cenit zuby“. Pak se přenesl na další jevy, které jsou pojmenovány příbuznými slovy označujícími smích (např. han. *ščihliť se* „smát se“) a dále pošklebování (např. han. *ožgeřit se* „ušklíbnout se“) atp. Srovnatelné s výše uvedenými nář. jmény sedmihláská jsou něm. *Spottvogel* „posměváček“ a fr. *contrefaisant*, *moqueur*. Podoba *přemyskovač* je od slovesa *přemyskovat* „posměšně po někom opakovat slova“.

Sýkora parukářka

Mor. *kozlík*, *kozílek*. Sýkora parukářka (*Parus cristatus*) má na hlavě černobílou špičatou chocholku. Domníváme se, že její tvar mohl lidem připomínat kozí bradku, a proto se této sýkorce říká *kozlík* nebo *kozílek*. (*Kozlík* je i „bekasina“.)

Mlynařík

Val. *kožušníček*, mor. *kožóšek*. Jde o mlynaříka dlouhoocasého (*Aegithalos caudatus*, u Bart 160 *Parus caudatus*), odpovídá tomu i popis u Kotta-B 44. Podle něj je to maličký, „plesnivý“ pták s dlouhým ocasem, který zpívá „*crr crr crr*“ a hnízdo si staví kulaté, zavřené, s malým otvorem pro vstup. Dle naší hypotézy je pták pojmenován podle peří, které svou strukturou připomíná spíše srst, a především na hlavě a v okolí zobáku vypadá jako jemný kožíšek. Tento rys je dobře viditelný hlavně v zimě, kdy mlynařík bývá načepýřený a působí jako chlupatá kulička s dlouhým ocáskem. Jinde (Kott 1 776) je však *kožíšek* „sýkora modřinka“ (*Parus careuleus*).

Střízlík

Mor. *čížlíček*. Bart 49 uvádí lat. název tohoto ptáka *Troglodytes parvulus*, dnes je však nazýván *T. troglodytes*, střízlík obecný. Je to jediný druh, který u nás žije. S čížkem nemá mnoho podobných morfologických rysů. Není však vyloučeno, že jméno *čížlíček* je onom. původu, protože střízlík se ozývá charakteristickým cvrčivým a hvízdavým zpěvem.

Mor. *hráziček*. Bart 105 opět uvádí lat. *T. parvulus*. Tento pták se zdržuje na stinných, těžko přístupných místech. V dřívějších dobách mu prostor k hnízdění poskytovaly křovinaté porosty podél polí, mor. *hrázy*. Jiný výraz pro střízlíka, mor. *plotníček*, *podplotníček* (v ČJA 2 110 *plotník*, *plotníček*, *plotňáček*, *plotnářek*, *plotovniček*, *splotniček*, *potpľočak*), vychází z téhož jevu jako jméno *hráziček*. Střízlíci totiž žijí v živých plotech, které jim nahrazují křovinaté porosty. Motivicky by sem vlastně patřila i nář. jména *rošťák*, *rošťáček*, která vznikla od *roští*.

Mor. *kokořišek*. Výklad motivace tohoto jména jsme nikde nenašli, ale soudíme, že by to snad mohlo být dem. od *kokot*, *kokeš* „kohout“. Tento drobný ptáček má neustále

zdvižený rovný ocásek, který může připomínat zvednutý kohoutí ocas, avšak bez dlouhých per. Na česko-moravské hranici se střízlíkovi naopak přeneseně říká *slapička*, ale nevylučuje se možnost, že jde o souvislost s ním. *Berghänchen* „zlatohlávek“.

Rehek

Laš. *chvístek* (Mch 211 *chvistek*); p.d. *gwizdek*, hl. *hwiždk*. Výchozí představou zde bylo „rudochvostek“, protože rehek zahradní (*Phoenicurus phoenicurus*) i rehek domácí (*P. ochruros*) mají červenorezavý ocásek; paralelu představuje slk. *žltouchvost*. Adideací bylo změněno blíže k *hvízdat*, ale pojmenování neztratilo svou logičnost, protože samci obou druhů rehků vábí samičky mimo jiné pisklavým voláním. Tutéž motivaci má s největší pravděpodobností také mor. *hviždžák*.

Laš. *raška*. Toto jméno do lašského nářečí přišlo z p. *raszka*, kde označuje červenku. Červenka má výraznou červenou náprsenku, rehek zase nápadný červenorezavý ocásek. Tímto jménem se místy nazývá i slavík a nář. varianta se znělou souhláskou v kořeni *ražka/rážka* znamená „červenka, slavík, pěvuška“.

Rehek, červenka

Čermák, čermáček; slk. *čermák*. Jméno *čermák* (stč. *črmák*) je jen v č. a slk. Podle Mch 98 se užívalo pro červenku obecnou (*Erithacus rubecula*) a mylně pro rehka zahradního (*Phoenicurus phoenicurus*). Základ spatřuje v psl. **čьrmь* „červ“ (lit. *kirmis*, lot. *cirmis*, stir. *cruim*, per. *kirm*, sti. *křmi-*, vše „červ“), od toho psl. **čьrmьнь* „červený“, z něhož vzniklo **čьrmnák*. Slovo **čьrmь* „červ“ označovalo polského červce. Jde tedy o slovo velmi staré, potvrzuje to existence lit. *kirmis*. Psl. **čьrmьнь* dalo v různých sl. jazycích podoby jako stluž. **čьrmny*, r.arch. *чѣрмный*, r.d. *чѣрѣмный*, s.ch.st. *črman* (13.–17. stol.), sln. *črmljèn*. Slovo všude znamená „červený“, případně „rezavý (o vlasech)“, a proto se lze domnívat, že jméno *čermák* referuje jak k červené, tak k rezavé barvě. O tom, zda jméno *čermák* patřilo července nebo rehkovi, se vedou spory. Jak jsme již uvedli, Machek považuje význam „rehek“ za mylný, avšak Rej 114 a H-L 111 u hesla *čermák* uvádějí pouze význam „rehek“, stejně tak Bayer¹²¹ uvádí synonymum *čermáček* u rehka, ale na rozdíl od Machka míní rehka domácího (*P. ochruros*). Naproti tomu v ESJS 2 115 jsou zaznamenány oba významy, tzn. „červenka, rehek“, aniž by byl kladen důraz na jeden z nich. Oba významy uvádí také Jg 1 276–277: 1) „červenka, motacilla rubecula, Linn. Rothkehlchen, Rothbrüstchen“ (odpovídá tomu popis „pták magjčj krk a prsy čerwené, přjgemně zpjwagjčj“); 2) „též podobný pták s čerweným ocasem, motacilla phoenicurus, Linn. Rothschwanz, Rothschwänzlein“, což je některý z rehků (zahradní ?), i když lat. název tomu příliš neodpovídá. Dále uvádí význam „rehek, motacilla erithacus, Linn. Rothschwanz, Röthling, Rothwüstling, Rothzahl“, a to by snad mohl být rehek domácí. Zdá se tedy, že jména *čermák, čermáček* byla užívána pro oba ptáky, protože červenka a rehek zahradní

¹²¹ Bayer, F.: Prodrömus českých obratlovců, s. 109.

jsou si trochu podobní – rehek má rezavý hrudník¹²² a červenka oranžově červený. (Rozdíl je ale v tom, že červenka má takto zbarvenou i tvář, kdežto rehek ji má černou.)

Mor. *červenochvostek*. Zde bychom rádi upozornili na další velmi zmatečné pojmenovávání, které provází ptáky červenku a rehka. Jménem *červenochvostek* je podle Bart 47 označována červenka, což je však zvláštní, protože červenka má červenou náprsenku, nikoli ocásek (na rozdíl od rehka). Buď tedy došlo k chybě, anebo Bartoš pod jménem *červenka* míní rehka, ale to je nepravděpodobné. Na jiném místě ve slovníku (Bart 47) je pod heslem *červenka* uveden lat. název *Luscinia rubecula*, který je starším označením červenky obecné (dnes *Erithacus rubecula*).

Kavka, havran, krkavec

Laš. *kuba* „kavka“ je asi obměnou stč. *koba* „krkavec, havran“. Stč. *koba*, *kobčina* „havran“ se do češtiny dostalo z něm.d. *kobbe*, *koppe* „havran“, kde se objevuje i v podobě *Kob* (původně asi hypokoristikon jména *Jakob*, ale není to jisté). *Kubík* „krkavec“ (místy i „výř“) je z doby Veleslavína; asi má stejnou etymologii jako laš. *kuba* a stč. *koba*, *kobčina*. Je zřejmé, že tato nář. jména pro kavku, havrana a krkavce¹²³ jsou si velmi blízká a dá se říci, že jde vlastně jen o hláskové varianty téhož jména. U všech se jako východisko uvádí mužské jméno *Jakub* nebo něm. forma *Jakob* či jeho domácké podoby. Podle našeho názoru lze určitou souvislost hledat i v csl. *kobъ* „osud“, od něhož je odvozeno rum. *cóbe*, *coábe* „pták věštící neštěstí“. Csl. *kobъ* (< psl. **kobbъ* „věštba“ < ide. **kob-* „dobře se povést ap.“) můžeme srovnat s dalšími sl. výrazy, např.: polab. *kúobě*, str. *kobъ*, r.d. *кобъ* (f. i m.), s.ch. *kôb* (f. i m.), *kôba* (f.; u Budz 118 „krahujec, různé druhy sokolovitých“), b. *κόβα*, mak. *кода* a také stč. *koba*. Tato slova mají podle ESJS 6 325 významy jako „duch“ (polab.), „osud, víra v osud“ (str.), „zdar, úspěch, štěstí“ (stč., str.), „proroctví, předzvěst, věštba (podle letu dravého ptáka aj.)“ (b.lid., s.ch., str., r.d.), „zlý osud, zlá předtucha“ (b., s.ch.) a rovněž „havran, krkavec“ (stč.) ad. Domníváme se, že určité souvislosti lze spatřovat také v nář. slovech z Moravy jako *kubíček* „kuře, skřítek“ a *kubínek* „rarášek“, protože i kuře bývalo spojováno s tajemnými silami a neznámou mocí. Dokládají to nář. jména jako *smok*, *cmok*, *zmek*¹²⁴ „zlý duch, čert, drak“, jež pak byla lid. etymologií přenesena na „zmoklé kuře“.

Krkavec, havran, vrána a kavka jsou ptáci, o nichž se věřilo, že svým krákáním, letem nebo pouhou přítomností oznamují sváry a mrzutost, smrt, něčí sebevraždu, uhynutí hospodářských zvířat, změnu počasí (sníh, déšť, vítr nebo jinou nepohodu, ale veselým poletováním mohou zvěstovat hezké počasí). Krkavci byli považováni za spojence d'ábla, kterému propůjčují svou podobu. Ve slovanské mytologii byli havrani poslové špatných zpráv, nehod a neštěstí a kdo snědl jejich maso, stal se zlým. Vrány

¹²² Rehek domácí je naopak dosti odlišný, protože má černošedou hrud'

¹²³ Dalším společným jménem těchto ptáků je mor. *kavoň*, jež označuje rovněž vránu a snad i straku (Kott-B 39).

¹²⁴ *Smok*, *zmek*, *zmog*, *zmok* je zvláštní had. Stane se jím prý každý had, který se dožije sedmi let a celý život nezahledne člověka a ani jeho žádný člověk neuvidí. Smok je dlouhý asi 550 cm, silný asi 30 cm a kudy se propláží, tam hoří tráva. Požírá dobytek i lidi; když má hlad, řehťá jako kůň, když spí, hlasitě píská.

oznamovaly neštěstí a nemoc. Duše zemřelých se prý mění ve vránu, pokud za života byli zlí, kdežto duše dobrých lidí se mění v holubici. Kavky svým letem označovaly místo budoucí bitvy nebo oznamovaly válku vůbec.

Stereotypní pohled na tyto ptáky je umocněn tím, že se ozývají pochmurným krákáním zvláště v zimě, která v minulosti také bývala spojována se smrtí. Negativní pojetí však není jediné, ačkoli výrazně převažuje. Těmto černým ptákům se přisuzují i dobré činy, nebo v bajkách alespoň světlá minulost. Podrobněji viz v Košť 1 86–100.

Také jiní černě zbarvení ptáci bývali spojováni se zlými silami: Černý holub přelétnuvší člověku nad hlavou mu zvěstoval, že do roka zemře, černá slepice byla považována za zlého ducha. Někdy se prý měnila v kohouta, který snesl vejce a z něj se vylíhl bazilišek, jenž usmrtil každého člověka, na kterého se podíval. Černá slepice je vůbec spojená s kouzelnou mocí. (Více k tomu viz Košť 2 147–150.) Stejně tak černý kohout býval lidmi přijímán zcela jinak než kohout bílý (ten byl štěstím v domě a pomáhal od nemocí) nebo červený (červená barva znamenala radost a veselí).

Musíme však upozornit, že původně, u starých Slovanů, bývala spojována se smrtí a smutkem bílá barva. Tento archaický předkřesťanský vliv je doložen v mýtech a pověrách, podle nichž bylo bílé zvíře symbolem smrti – např. bílý vrabec zvěstoval smrt, bílí ptáci ve snu znamenali smrt přítele.

Žluva

Mor. *klihák*. Jméno *klihák* patří žluvě hajní (*Oriolus oriolus*, u Bart 145 *O. galbula*), v jejímž hlase lidé slyší „*kupte klihu!*“. V ornitologické literatuře se její hlas zapisuje „*dydliodlio*“.¹²⁵

4.2 Domácí ptáci

Při etymologickém výkladu nář. jmen domácího ptactva (kachen, hus, slepic atd.) jsme se řídili týmiž třemi omezeními, jimiž jsme ovlivnili výběr jednotlivých názvů volně žijících ptáků:

1. Stejně jako v kapitole o nář. jménech volně žijících ptáků i zde chceme upozornit, že shromáždit skutečně všechna lidová pojmenování domácích ptáků nebylo v našich silách a ani to nebylo cílem této práce.

2. Vyloučili jsme ty názvy, jejichž výklad se nám nepodařilo zjistit: mor. *turčák* „druh holuba“; *otročák* „druh holuba“, který v letu dělá jeden až dva přemety vzad – tento holub se nazývá i *kotrlák*; *kúka* „slepice“ – možná je to derivát od *kur*, resp. od mor. *kura*; *fusek* „houser“; *kaňa*, *gaňa* „nedochůdná husa“ nebo „hubené house“ (na Pelhřimovsku); zmor. *čmák*, *šmák*, oboje „kačer“ – asi je to jméno onom. původu, ČJA 3 540 jako základové citoslovce uvádí *šmák*; val. *kuřič*, *kurčoch* „nepodařený kohout“; *níčkuľa* „slepice s věnečkem chmýří na krku“ atd.

¹²⁵ Dungel, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 210.

3. Dále jsme vynechali ty nář. podoby, které jsou průhledné anebo dobře známé: *kokrháč* „kohout“; *kvočna* s variantami *kfočna*, *kvučna*, *kvočka*, *kvóčka*, *kfočka*, *kvučka*, *kfučka*, také mor. *kvokaňa* „slepice, která stále kvoká“ (slk. *kvočka*, p. *kwoka*, p.d. *kluka*, r.d. *квакиха*, ukr. *квóчка*, *квóка*, br. *квока*, s.ch. *kvòčka*, sln. *kvóčka*, *klóka*, b.d. *клóчка*, mak. *квачка*) „slepice“; mor. *popelák* „popelavý holub“; *volák*, *volác* „holub s velkým voletem“; *nosál* „holub s velkým zobákem“; *štros* „bílý hloub s černými křídly, ocasem a hlavou“; *nesnica* „slepice, která hodně nese“; *drdoľaňa*, *drdoľena*, *drdoľuša* „slepice s drdolem na hlavě“, tzn. s chocholkou; *géga* „husa“ – onom. pojmenování; *káče*, *kačátko* (slk. *kača*, *kačiatko*) „mládě kachny“; č.d. *kačena*, *kačka*, *kačice*, laš. *kačica*, mor. *katuša* (slk. *kačica*, *kačka*, p. *kaczka*, hl. *kačka*, dl. *kacka*, r.d., ukr., br.d. *кáчка*) „kachna“; vč. *strakoň* „strakatý kohout“; val. *popetuša* „slepice popelavé barvy“; *kuřatnica* „slepice, která má kuřata“; *chochoľaňa*, *chochoľuša* „slepice s chocholkou“ a mnoho jiných.

Husa

Mor. *babule*, *babula*, dem. *babulka*, *babulenska*, *bibulka*; slk. *babuľa*, *babuliatko*, *babul(en)(k)a*, *baburka*, *babuška* (ČJA 3 530 tyto podoby uvádí s významem „house“). Tato jména vznikla z kontaktoých (vábicích) interjekcí *babi babi*, *babula*, *babula*, event. *babuli babuli*, jimiž se na husy volá. Mor. *žibuľa*; slk. *žiba* „husa“, *žibätko* „house“ jsou odvozena od vábicích interjekcí *žiba žiba* nebo *žibi žibi*.

Mor. *čaraga*. Jménem *čaraga* se nazývá rozkřičená husa, jde tedy o jméno onom. původu.

House zč. *husinko*, han. *hósjátko*, *hósjátko*, mor. *húsacko* „odrostlejší house“, *húsjatko*, *húsatko*, *húsacko*, *housítko*, *housitko*, msl. *husietko*, *gyňšutko*

Zmor. *bažinka*, *baženka*, *bažátko*, *važinka*, *važička*. Základem jména jsou vábicí iterjekce *baži baži* a *važi važi*. Od kontaktoých citoslovcí *bani bani* nebo *bana* jsou odvozena jména vč. *baninka*, *banina*, *banička*, *baňka*, *baňátko*, *baňčátko*, *baňče*, jejichž základní podoba je *baně*. Nář. *cibulenka*, *cibulka*, mor. *cibuška*, *cibunka*, *cibenka*, *cibénka*, *čibulka* jsou utvořena z interjekcí *ci! cib(i)!* *cic! cip!* nebo *ci ci cibuška*, které se užívají pro vábení i odhánění housat i jiných ptáků (kuřat, slepic) a domácích zvířat (koček, koz).

Husa, house

Laš. *piľenka*, *piľuška*, *pyľenka* (Bart 348), *piľuška* „husa“, laš., han. *pilena*, *piľe* „house“; hl. *pila*, *pilo* „house, kachně“, dl. *pile*, *piletko* „house, kachně“, polab. *peilã* „house“, kaš. *pyla* „house“, s.ch. *pīle* „kuře, pískle“, *pīlac* „mladý kohoutek“, b. *пiлe*, *пiлeнчe* „kuře“, mak. *пилe* „kachně, pískle, pták“. Podobné výrazy můžeme najít také v neslovanských jazycích: lit.d. *pylė*, lot. *pīle* „kachna“, dolnoněm. *pīle* „kachna“, lat. *pullus* „zvířecí mládě“, gót. *pula* „hřibě“, ind. *pillika-* „ptačí mládě“. Z toho je patrné, že jde o slovo staré, snad už přeide., protože je i v drávidských jazycích (např. v tamilském

pillai „ptačí mládě“). Psl. podoba byla asi **pilę* (gen. *pilęte*). Všechny uvedené výrazy jsou zvukomalebného původu, protože vycházejí z hlasů drobných ptáků anebo z interjekcí, jimiž se volá na ptáčata drůbeže, na kuřata, housata a kachňata: han. *pili pili*, laš. *pyła pyła*, slk. *spila*, dl., pr. *pile pile*. Tyto interjekce mají v r. místo -l- hlásku -r- (*пырь пырь* nebo *пыря пыря*). Vč. *liduška*, mor. *livulka*, *livuška*, *liva* jsou odvozena od vábicí interjekce *livu livu*.

Houser nář. *houserák*, *husman*, zč. *housér*, *housar*, *husar*, sč., jč. *husák*, *housák*, msl. *gunšor*, *gynšor*

Zč. *konzar*, vmor. *ganzar*. Tento výraz je vlastně adaptovaným přjetím něm. pojmenování housera – *Gonsar*. Rovněž *husman* je ovlivněno němčinou, jde totiž o hybridní kompozitum tvořené částmi *hus-* a něm. *Mann*.

Kachna, kachně

Mor. *dlidlena*, *didluška*, *diduška*, vmor. *dlidlinka*, *didlinka*, *dlidlák* „house“. Toto jméno je onom. původu, protože je utvořeno od *dli dli*, interjekce, kterou lidé vábí kachny. Podobně je tomu u mor. *liluška*, jč., stč. *lička*, jč. *liduška*, chod. hromadného *lidla*. Všechny tyto názvy kachny jsou od vábicí interjekce *lí dlí dlí dlí* nebo *li li* apod. Je možné, že podoba *liduška* byla přikloněna k antroponymu *Ludmila*, *Lidmila*. Kachňata jsou pojmenovávána jč. *liče*, *ličátko*, *lička*, *ličička*. Tato jména jsou dem. deriváty od *lička* (z vábicích citoslovcí). Na rozdíl od subst. *kachna*, je jméno *kachně* i v ČJA 3 540 zachyceno v mnoha slovo tvorných variantách, a to jak od základů *kach-*, *kač-*, *káč-*, tak od základů *lič-*, *lič-*, *lil-* a *did-*, *dlid-*, *lid-*, *lid-* (úplný výčet variant viz tam). Pro označení kačera existuje subst. *ličák*, jež je buď derivováno od vábicí interjekce, nebo je přechýleno z *lička* (ČJA 3 538, 540).

Slepice

Putá, *putka*, *puťa*, *putička*, *tuťka*, vč. *puťka*, jmor. *putěnka*, *půta* (zhrubělé); luž. *puta*. Tato nář. jména označují slepici, na kterou lidé volají citoslovci *put*, *puť*, *puta*. Podobné jméno pro slepici je i v jiných jazycích, např. v něm. *Pute*. V něm.d. jsou výrazy *Pute*, *Puthahn*, *Puthuhn*, ty ale označují krocana; podle Německo-českého slovníku (díl 2., s. 204) je něm. *Pute* pouze „krůta, puta“ (případně přeneseně jako hanlivé označení ženy *so eine Pute!* „taková puta!, putička!, husa!“ nebo *stolze Pute* „nafoukaná nána“). Od vábicí interjekce mor. *tu tu!* (slk. *tu tu tu!*, p.d. *tiu tiu!*) jsou utvořena jména mor. *tuťa*, *tuta*, *tutěna*; p.d. *tiuta*.

Laš. *tipuľa*, slez. *tipka*; slk. *pipuška*. Je to zvukomalebné jméno podle *típání*. Sloveso *típat* bylo utvořeno jako rým k *pípat*, proto jsou ve jménech pro slepici obměny počátečního *p-* a *t-*. Rovněž mor. *čipka*, *čipulka* jsou jména zvukomalebná; jsou derivována od slovesa *čipčet* „pištět“. Val. *tukota* (onom.) označuje krákoravou slepici.

Čečelice (Jg 1 267). Takto je nazývána slepice, která má na hlavě chocholku. Slovo *chochol* mělo dříve podobu **kocholъ*, ale počáteční *k-* se měnilo: zůstalo *k-* nebo se změnilo na *ch-* anebo, v některých derivátech, na *č-*. Mor. jménem *papučár* je nazývána

slepice s opeřenými nohama. *Stráplena* (rovněž *mor.*) je střapatá slepice, které trčí peří vzhůru. Chodským *kulka*, *kulice* a val. *kuľka*, *kulena* se označuje slepice bez ocasu. Mezi blížká slova patří jč. *kulbatej nůž* (bez hrotu) nebo *kulbatá koza* (bez rohů). Útvary označující slepici jsou od psl. adj. **kuľb*, které je asi příbuzné s ř. *kyllós* (-*ll-* vzniklo z -*lj-*) „zkřivený, zchromlý“ a které je dnes v p. *kulawy* „chromý, kulhavý“, ukr. *закруліту* „zchromit, zkřivit“, sln. *kulj* „zkomolený na rozích“.

Val. *jařabaňa*. Toto jméno je utvořeno od adj. *jařabý* „kropenatý“, a označuje tedy kropenatou slepici, respektive „jařabou jako koroptev“ (Bart 129). Kropenatá slepice je nazývána také val. *kropkaňa*, *kropkuša*, vč. *kropka* (viz i č.spis. *kropenka* označuje plemeno slepice). Val. slovo *kropka* v tomto případě znamená „kapka“. Slepice, jež je zbarvena jako krůta (*morka*), je na Valašsku nazývána *morkuša*.

Mor. *čapuľa*, *čapulka*, *čaplenka*. Takto je pojmenována slepice, která se při odchytu krčí k zemi, základovým slovem je tedy sloveso *čápiť sa* „přikrčovat se k zemi“ (Bart 43).

Val. *mládka*. *Mládka* je mladá slepice, která ještě nesnáší vajíčka. Slepice, které naopak nesou nejlépe, se označují val. *prokopnička*, *prokúpka*. Jsou to slepice, jež se vylíhly na sv. Prokopa z vajec, jež byla nasazena v den sv. Antonína.

Kuře

Ciba. Je to jméno utvořené od interjekcí *ci! cib(i)! cic! cip!* pro volání na kuřata i pro jejich odhánění. Tato citoslovce se ale užívají také pro jiná domácí zvířata. Mor. *pipinky*, *pipěnky*, *pipušky* (pl. f.) jsou rovněž onom. jména. Na kuřata se volá *pipi* a toto citoslovce je základem pro různá pojmenování kuřat. (Srov. však výklad v následujícím hesle o *cipka*.)

Zmek, mor. *smok*, *cmok*; slk. *zmok*, *zmač*, p. *smok* „drak“, esl. *smokъ* „had“. Toto slovo znamenalo asi „drak“ nebo „čert“, ve stč. se často užívalo ve významu „zlý duch, čert“, ale lid. etymologie mu dala význam „zmoklé kuře“. Na Slovensku bytost v podobě zmoklého kuřete přináší lidem peníze.

Slepice, kuře

Cipka; slk. *cip(k)a*, *ciperka*, *cipruška*, *cipulienka*, p. *cipka*, p.d. *ciba*, kaš. *tipka*, vše „kuře“, r. *цыпа* „slepice“, *цыпля*, dem. *цыплёнок* „kuře“, r.d. *цыплок* „kuře“, ukr. *ціпка* „kuře“, br. *ціпа*, *ціпачка*, br.d. *ціпка*, *ціплёнак*, vše „kuře“, sln.d. *ciba* „slepice, kuře“. Výklad jména *cipka* je dvojí. Buď je v něm skryto napodobení kuřecího pípání „*cip cip*“ nebo „*čip čip*“ (*cipkať*, *čipčať*), anebo všechna lichotná jména vznikla z citoslovcí *ci! cib(i)! cic! cip!*, která jsou užívána pro komunikaci lidí se slepicemi (volání, odhánění) a dalšími domácími zvířaty. Podobný název pro slepici můžeme najít v lot. *ciba*.

Kohout

Kapoun, stč. *kapún*, laš. *kaplan*, mor. *kaplún*; slk. *kapún*, *kopún*, p. *kaplon*, *koptun*, r., ukr. *каплун*, jsl. *kopún*, vše „vykleštěný kohout“. Č. slovo *kapoun* přišlo ze střhn.

kappūn < román. *cappō-(nem)* < lat. *capō*. Počáteční *cap-* ve všech jazycích souvisí se sl. slovesným základem **skop-* „řezat“, které nalézáme ve *skopьcbь* „kastrovaný beran“. Je to vlastně neznělá varianta původnějšího **skob-*.

Kohout, slepice

Vč. *kokošik*, mor. *kokeš*, *kukeš*, *kokoš*, laš. *kokot*, dem. *kokošek* (Bart 149), han. *kokiš* (u Boskovic); slk.d., stp., p.st., luž. *kokot*, p.d. *kokut*, str. *kokotь*, r.d., ukr. *кóком*, br.d. *кóкам*, s.ch. *kòkòt*, sln. *kokót*, stsl. *kokotь*, vše „kohout“ a případně také „samec tetřeva“. Stč. *kokot* a ostatní nár. a sl. podoby vycházejí z psl. **kokotь* „kohout“. (Za řídký a nepřesvědčivý se považuje výklad, podle něž je *kogutь* z psl. **kogьtь* „pazour, dráp“.) Vedle varianty *kokoš* „slepice“ (někde „kohout“, viz níž), existují tvary těchto výrazů s *-u-*, jako p.d. *kokut*, a s *-g-*, jako *kogut*, *kohut*, *kohout* „kohout, tetřev“ – ty můžeme najít v č., č.st., č.d., slk., r., p., která slovo možná přijala z č., a dále je nacházíme v br. a ukr., do nichž se slovo dostalo asi z p. Jde možná o expresivní či zhrubělé obměny (např. *kogutь*) výchozího *kokotь*. Všechna jména jsou onom. původu, jejich základ tvoří asi kohoutí hlas „*ko ko ko ko*“ (nikoli kokrhání), který je v sl. *kokotati*. Pojmenování kohouta slovem, jež obsahuje reduplikovaný konsonant *k*, můžeme najít i v jiných ide. jazycích, srov. např. sti. *kukkuta-*, ř. *kikkós*, dán. *kok*, anglosaské *cocc*, něm. *Gockel*, fr. *coq*, vše „kohout“ (Pokor 611). Původní význam „kohout“ se však setřel a dnes *kokot* znamená „penis, nepříjemný člověk“ (tento význam je již ve stč.). Sém. posun se objevuje i v jiných jazycích, např. ang. *cock* znamená „kohout“ i „penis“. V č., resp. v zmor. máme odvozené sloveso *kokšit se* „zlobit se“, a ostatně i č. *kohoutit se*, *rozkohoutěný* má tentýž význam.

Mor. *kokeš* (Bart 149), *kokoš* (Kott 1 719); slk.d. *kokoš*, p. *kokosz* (f.), p.d. *kokosza* (f.),¹²⁶ luž. *kokoš* (f.), *kokoška* (dem.), pom. *kokoš* (f.), kaš. *koekoeš*, str. *kokošь*, r.d. *кóком* (Vasm 2 284), ukr. *кóком*, *кóкошка* (f.), s.ch. *kòkòš* (f.), ch.d. *kòkoša*, sln. *kokóš* (f.), b. *kokóška*, ojed.b. *kókoš* (m. i f.), mak. *кóкошка*, mak.d. *кóкyша*, stsl. *kokošь*, vše „slepice, kvočna“, případně „kohout“. Psl. podoba tohoto jména byla **kokošь* a pravděpodobně existovaly další varianty, např. ve stč. se jméno hláskově pozměnilo na *kokeš*. Bylo utvořeno sufixem *-ošь* od kořene, který je onomatopoický a je i v *kokotь* „kohout“ (srov. Vasmer ad.). V jiných jazycích, kam se slovo dostalo jako slovanská výpůjčka, se však užívá ve významu „kohout“, např. v rum. *cocoș*, germ. *kakas* a v alb. *kokosh*.

Krocán, krůta

Trusok, *trušok* *trušňák*, *trusák* (f. *truska*), vč. *ťopan*, *ťopák* (f. *ťopka*); hl. *trutak*, dl. *turk*. Původ těchto pojmenování není zcela jasný, ale Mch 294 soudí, že asi vznikla z vábicích interjekcí. Na jiném místě (Mch 647) však píše, že jména *ťopan*, *ťopka* jsou odvozena od slovesa *ťopat* „o krocáním hlasu“, což dokládá analogickým švéd. *tuppen* „kohout“, které je rovněž onomatopoické. ČJA 3 554 oba výklady kombinuje: U podoby

¹²⁶ Ale p. *kokoszka* je slípka zelenonohá (*Gallinula chloropus*).

trusák uvádí, že je zřejmě z vábici interjekce, přičemž hlásková podoba první slabiky je nejspíš ovlivněna něm. *Truthahn*. Za základ podob *ťopák*, *ťopan* pak považuje citoslovce napodobující krocaní hlas.

Mor. *morák* (f. *morka*, *mórka*), *mořák*, *norák* (f. *norka*), vč. *ňorák* (f. *ňorka*); slk. *moriak*, *morka*. Všechny uvedené varianty (*morák* > *norák*) znamenaly asi „mořský kohout“, protože krocan k nám byl dovezen z Ameriky. (V jižních Čechách je však *norka* „racek“.) V č. existuje více podobně motivovaných jmen pro zvířata, která se k nám dostala ze zámoří nebo po moři anebo žijí u moře, např. *morče* „racek, rybák, morče“, *morka* „racek, rybák, krůta“. S tímto názorem souhlasí Vážný NŘ 41 279. Paralela se hledá v něm.d. (lucemburském) *mierhong*, které je podle fr. *dondon de mer*.

Mlád'ata drůbeže

Jč. *klípě*, *klipátko*, *klepina*, *chlípě*. Toto jméno se užívá v jižních Čechách obecně pro mlád'ata, tedy pro kachňata, kuřata, housata, ale také pro hříbata, selata, kořata (Daneš NŘ 33 104). Jinde je uváděn význam „zvláště hovádko čtvernohé“ (Kott 1 700). Většinou se tak označují mlád'ata, která jsou slabá, špatně vyvinutá, nedochůdčata atp. Označení vzniklo adideací ke *klípat* „těžce hýbat“ (např. nohama). Toto jméno je velmi staré, ale u jiných Slovanů není doloženo. Příbuzenství se hledá v něm. *Welf* „štěně, mládě divokých zvířat“ a ve stang. *hwēlp* a stnor. *hvelpr*, která mají tentýž význam. Podle Mch 257 je jisté, že výchozím výrazem je adj., od něhož je utvořeno subst. označující mládě (podobně jako od *mladý* > *mládě*). Tento názor potvrzuje další z příbuzných výrazů, chet. *hvelpi-* „mladý, něžný, nezralý“. Počáteční *h-* v tomto slově je dle Machka laryngála. Protože germ. *h* vzniklo z původního *k*, lze z toho usuzovat na ide. podobu **kvelpi-* a na psl. podobu **kvelp-ę*. Další vývoj by pak dal stč. **kvliepě* > **klépě* > nč. *klípě*. Původní *-v-* mezi konsonanty *k-* a *-l-* během změn vypadlo.

Holub¹²⁷

Hol(o)usek, *hol(o)ušek*. Toto jméno je hypokoristikon, které vzniklo z interjekcí používaných pro volání na domestikované holuby. Vábici citoslovce mají variované podoby, např. č. *hol(o)us*, chod. a mor. *holúz* (slk. *holús*, *holúš*), ale také *hahus* (Košť 2 123). Ona sama vznikla ze slova *holub*. Jde tedy o dvojí transpozici: subst. (zoonymum) > interjekce (kontaktová) > subst. (hypokoristikon).

Mor. *kaproš*, *kaprováč*. Tímto jménem je označován černý, bíle kropenatý (*kropkovaný*) holub, tedy jako kapr. Mor. jménem *vrkuč* je označován druh holubů, kterým na hlavě stojí peří. Mor. *stavák*, *stavačka* jsou názvy pro holuba, jenž při letu sehne křídla k sobě. U Jg 1 720 můžeme najít mnoho dalších druhů holubů, jako je *okenář*, *pružák*, *bubňák*, *bublák*, *bubláč*, *chocholouš*, *purclík* atd.

¹²⁷ Přestože jsou holubi spíš volně žijící ptáci, zařazujeme je do kapitoly o nář. jménech domácího ptactva. Důvodem je to, že v minulosti byli hojně chováni k různým účelům v zajetí (dnes jde spíš o zájmové chovatelství šlechtěných plemen), a to se odrazilo v rozmanitosti dialektismů, jež označují jednotlivé holuby nikoli přísně podle druhů, ale podle tělesných znaků, zbarvení a vlastností. Většina odrůd pochází pravděpodobně z holuba skalního (*Columba livia*), jehož domovinou je Středozeří.

4.3 Dodatek

Jak jsme již uvedli, tato kapitola neobsahuje vyčerpávající seznam podob a variant nářečních jménech ptáků. Je proto lépe nechat ji otevřenou a na tomto místě upozornit na výběr literatury věnující se dialektům či lidové mluvě, z níž je možné čerpat informace o dalších nářečních či lidových pojmenováních a výrazech:

Bachmann, L.: *Nářečí na Vysokomytsku*. Praha 2001.

Bachmannová, J.: *Podkrkonošský slovník*. Praha 1998.

Brand, J.: „*Jak nám zobák narost.*“ *O lidové řeči v „Píšťalákově“ a okolí*. Okresní muzeum v Klatovech 2001.

Cedidla, J.: *O čížbě a chytání ptáků u nás na Vsacku*. Valašsko, r. 8, 1959.

Coufal, J.: *Slovník nářečí obce Kobyly a okolí*. Muzeum obce Kobyly 1999.

Čižmárová, L.: *Jazykový atlas jihozápadní Moravy*. Brno 2000.

Fabián, J.: *Slovník nespisovného jazyka valaského*. Valašské Meziříčí 2001.

Gregor, A.: *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického*. Praha–Brno 1959.

Holub, Z.: *Lexikon nejjihnějšího úseku českých nářečí*. Dobrá Voda 2003.

Hruška, J. F.: *Dialektický slovník chodský*. Praha 1907.

Kazmír, S.: *Slovník valašského nářečí*. Vsetín 2001.

Kuchař, J. a kol.: *Čeština všední i nevšední*. Praha 1972.

Lamprecht, A.: *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava 1963.

Malina, I.: *Slovník nářečí mistříckého*. Praha 1946.

Marešová, H.: *Příruční slovníček zelowské češtiny*. Praha 2003.

Misárek-Slavičinský, J.: *Slovník valašského nářečí užívaného na Vsacku ve 2. pol. 19. stol.* vydaný 2000. *+ kce ?*

Neoral, J. – Jursa, J. – Utěšený, J.: *Slovníček zábřežské hanáctiny*. Šumperk 1979.

Sochová, Z.: *Lašská slovní zásoba: jihovýchodní okraj západolašské oblasti*. Praha 2001. *l. e.*

Svěrák, F.: *Karlovické nářečí*. Praha 1957.

Šiman, K.: *Česká mluva myslivecká*. Praha 1946.

Šrott, A.: *Ptáčníci*. Naše Valašsko, r. 5, 1939.

Vyhlídal, J.: *Z hanáckého kraje*. Brno 1912.

Obecnější poučení o domácích zvířatech lze čerpat z publikace Hanzák, J.: *Světlem zvířat 3. Domácí zvířata*. Praha 1977. Další prameny viz v kap. 9. Literatura.

5. Klasifikace jmen ptáků

V předchozích kapitolách jsme se věnovali jednotlivým jménům a pokusili se odhalit historický vznik a vývoj jejich sémantiky a formální podoby. Členění kapitol podle biologické příbuznosti ptáků podhalilo určité podobnosti, či naopak odlišnosti v pojmenovávání některých skupin ptáků. Je příznačné, že jména ptáků, kteří jsou bližšími příbuznými, vykazují z hlediska onomaziologického větší motivické shody. Např. pět sov ze šesti má jméno onomatopoického původu, velkou převahu onomatopoických jmen mají rovněž vrubozobí. Dravci jsou často pojmenováni podle určitých vlastností, jež jsou dány výborným lovcům (ostrý zrak, rychlost). Pěvci příbuzní snovačům jsou z velké části nazváni podle hlasových projevů (*vrabec, pěnkava, jikavec, čečetka, stehlík* ad.), příbuzní pěnicím byli lidem nápadní nejen svými hlasy (*jiříčka, strážlák, sýkora*), ale i způsobem hnízdění (*břehule, rákosník, budníček, moudivláček*). Ptáci příbuzní drozdům jsou často pojmenováni rovněž podle svých hlasů (*skorec, rehek, drozd, cvrčala*), ale i na základě svého vzhledu (*brkoslav, červenka, slavík, bělořit, lejsek*). U krkavcovitých ptáků převažuje motivace pojmenování podle vzezření, především podle zbarvení (*havran, vrána, žluva, straka, sojka*).

V této části se chceme pokusit o stručnou klasifikaci ptačích jmen, jimiž jsme se zabývali, podle následujících tří aspektů:

1. Hledisko sémantické (motivické) – vytvoření skupin jmen na základě jejich sémantiky, resp. onomaziologických motivací. Zde je možné uvést v jedné kategorii např. *datel* a *konipas*, protože výklad jejich názvů ukazuje, že jsou pojmenováni podle své činnosti.

2. Hledisko formální, slovtvorné – vytvoření skupin jmen na základě jejich slovtvorných postupů. Slovtvorných postupů je vzhledem k počtu ptačích jmen velmi málo, ale přehled by měl ukázat, který z nich byl uplatňován nejčastěji při vzniku substantiv označujících specifickou skupinu živočichů, jakou představují ptáci.

3. Hledisko časové – vytvoření skupin jmen na základě doby jejich vzniku. Tento přehled by nám měl přiblížit, které jazykové údobí bylo na vznik ptačích jmen nejbohatší, a které naopak nejchudší. Zároveň by měl prokázat, že vývoj se nezastavil, ale nová jména stále vznikají (několik spisovných pojmenování ptáků žijících u nás vzniklo teprve ve 20. stol.).

Poznámka: Klasifikace jmen podle jednotlivých aspektů je z části (nebo pouze) orientační. Uvědomujeme si, že sémantická živost vyvíjejícího se jazyka a neexistence jeho písemných záznamů z období před dvěma tisíci lety (v českém prostředí dokonce ještě z dob před jedenácti sty lety) zabraňuje uchopit ho a popsat jednoznačně všechny jeho lexikální jednotky bez přesahů, otevřených hranic, či naopak nedostatků. Přestože lingvisticko-historická deskripce a analýza jsou tím velmi ztíženy, je nutno na tomto místě podotknout, že bohatost, rozmanitost lexémů (a jazyků) a složité konexe mezi nimi oceňujeme.

5.1 Klasifikace jmen podle onomaziologických motivací

1 onomatopoeický původ

1.1 deinterjekční jména: *kvakoš, kachna, husa, čírka, kajka, hohol, kaholka, pilich, kur* (+ druh pohybu), *kohout, tetřev, tetřívek, křepelka, jeřáb, kolihá, čejka, hrdlička, kukačka, kulíšek, puštík, výr, lelek* (+ druh pohybu), *dudek, pěnkava, jikavec, čečetka, stehlík, čížek, dlask, hýl, strážlík, sykorá, tuhýk, krkavec, kavka* 25 %

1.2 charakter hlasu: *bukač, hvízdák, káně* (+ tělesný prvek), *chřástal, kulík, sova, sýček, skřivan, vrabec, zvonek, strnad* (viz i 4.1.1), *vlaštovka* (+ způsob pohybu), *jiříčka, cvrčilka, sedmihlásek, skorec, rehek* (+ barva), *drozd* (viz i 4.1.1), *cvrčala, kvičala, kos, špaček* (+ povaha) 15,7 %

2 vzhled

2.1 tělesný znak: *volavka, ostralka, lžičák, lyska, slípka, hřivnáč, zvonohlík, chocholouš, křivka, králíček, brkoslav, lejsek, havran, sojka* 10 %

2.2 barva: *labuť, luňák, perlička, jeřábek, holub, žluna* (+ činnost), *sněhule* (+ životní prostor), *červenka, slavík, bělořit, vrána, žluva, straka* (+ deinterjekční jméno) 9,3 %

3 činnost

3.1 činnost (v širokém smyslu): *potápka, čáp* (viz i 4.1.1), *včelojed, rybák, ledňáček, mandelík, datel, strakapoud, pěvuška, konipas, konopka, pěnice, koňadra, brávník, ořešník* 10,7 %

3.2 výskyt: *polák, morčák, jespák, rorýs, břehule, rákosník* 4,3 %

3.3 hnízdění: *doupňák, budníček, moudivláček* 2,1 %

4 vlastnost

4.1 tělesná

4.1.1 druh pohybu: *čáp* (viz i 3.1), *koroptev, drop, krutihlav, strnad* (viz i 1.2), *drozd* (viz i 1.2) 4,3 %

4.1.2 způsob pohybu: *moták, jestřáb, poštolka* (+ životní prostor), *linduška, brhlík, šoupálek* 4,3 %

4.1.3 smysly: *ostříž, slepice, hlušec* 2,1 %

4.2 povahová: *dřemlík, sluka, kalous* 2,1 %

5 cizojazyčný původ: *kormorán, berneška, krahujec, raroh, krocán, krůta, bažant, páv, bekasina, racek, kalandra* 7,9 %

6 neznámá etymologie: *orel, sup, sokol, vlha* 2,9 %

7 nezjištěná etymologie: *mlynařík, bramborníček* 1,4 %

Zařazení některých jmen do jediné, či naopak do vůbec nějaké kategorie bylo velmi obtížné. Snažili jsme se vyhnout příliš komplikovanému hodnocení (vedoucímu k nadměrnému počtu kategorií) a na druhé straně přílišnému zjednodušování (vedoucímu k nepřesnostem či bagatelizaci). Proto jsme vymezili tři stupně jednoznačnosti zařazení:

1. Jméno je zařazeno do jedné určité skupiny.
2. Jméno je zařazeno do určité skupiny a v závorce je uvedena další kategorie, do níž jej lze (s větší či menší jistotou) zařadit.
3. Jméno je uvedeno v určité skupině, ale v závorce následuje odkaz ještě na jinou skupinu. Jméno tedy patří do obou kategorií a není možné s úplnou jistotou určit, která by měla být primární.

Do kategorie č. 5 jsme zařadili jména cizího původu. Považovali jsme za zavádějící řadit např. *raro* do kategorie 1.2 (charakter hlasu), když motivace pojmenování nevznikla na českém jazykovém území, ale mimo něj, a ani po přejetí jména do našeho jazyka nebyla známa a vnímána mluvčími jako smysluplná, logická či příznaková a tak podobně.

Pro jména, jež naopak nebylo možno zařadit do žádné z vytvořených kategorií, protože neexistuje prakticky žádný etymologický výklad, jsme vytvořili skupinu č. 6. V poslední skupině, č. 7, uvádíme dvě jména, jejichž etymologii nebylo možno zjistit, protože jsme je nenalezli v odborné literatuře, a ani se nám nepodařilo vytvořit žádnou pravděpodobnější hypotézu.

Rovněž při hodnocení a zařazování ostatních jmen, která jsou na první pohled neproblematická, nastaly situace, jež si vynutily, abychom k nim učinili následující poznámky:

Havran. *Havrana* jsme do kategorie 2.1 zařadili s vědomím, že takto jsme jeho etymologii poněkud zúžili. Existují totiž tři poměrně rovnocenné výklady, jejichž shodným bodem je vzezření havrana.

Lelek. U *lelka* jako druhou motivaci uvádíme „druh pohybu“. Protože přesněji jde o pojmenování pohybového, tzn. o typ zvukového jména, řadíme ho do skupiny 1.1.

Čáp. Jméno *čáp* se vykládá jednak ze staršího slovesa *čápat* „neohrabaně chodit“ a jednak z *čapat* „chytat“. Podle druhé etymologie by vlastně šlo o jméno pohybového, a proto bychom k němu měli přistupovat stejně opatrně jako ke jménu *lelek*. Omezujeme se však jen na toto upozornění a druhou etymologii *čápa* ponecháváme s jednoduchým označením „druh pohybu“.

Jestřáb. Etymologie jména *jestřáb* zůstává velmi temná a nejasná, ačkoli existuje velké množství výkladů. Zařazení tohoto jména do některé z kategorií proto bylo velmi komplikované. Nakonec jsme se přiklonili k okleštění významu na „rychlý/rychle, bystrý/bystře létající/hledící“, což je charakteristika, jež má nejbliže k druhu pohybu.

Ledňáček. *Ledňáček* je ve své skupině výjimečný tím, že nejde o přejetí, ale o překlad (částečný kalk) z cizího jazyka.

Procenta vyjadřují poměr počtu jmen v jednotlivých podkategoriích ku celkovému množství uvažovaných jmen. Jména onomatopoického původu (kategorie 1) představují největší skupinu, tvoří 40,7 %, tedy skoro polovinu ze souboru všech názvů. Jména motivovaná vzezřením ptáků (kategorie 2) jsou již výrazně méně častá, jde o 19,3 % jmen. 17,1 % jmen ptáků je motivováno jejich činnostmi (kategorie 3), 12,8 % ptáků je pojmenováno podle jejich vlastností (kategorie 4). Zbylé tři skupiny nedosahují ani 10%

zastoupení: jména cizojazyčného původu (kategorie 5) jsou zastoupena 7,9 procenty jmen, jména s neznámou etymologií (kategorie 6) 2,9 procenty a jen u dvou jmen, tj. u 1,4 % prozatím nebyla zjištěna jejich motivace (kategorie 7).

5.2 Klasifikace jmen z hlediska slovtvorby

Jména ptáků jsou utvořena především prostřednictvím odvozování. Tento postup je velmi frekventovaný, ostatní postupy byly při tvorbě pojmenování uplatněny mnohem méně. Přesto existuje dosti početná skupina základových, neodvozených jmen, kterých je asi 24,3 % z celého souboru jmen.

Neodvozená jména. U některých neodvozených jmen není možno dobře rekonstruovat morfeematické složení. Buď jde o kořenné základy, o slova, jež se formálně značně změnila, anebo je původ slova i jeho formální stavby nejasný: *čáp*, *labuť* (psl. suf. byl *-odь*), *ostříž*, *sup*, *kur*, *tetřev*, *jeřáb* (pův. na *-ębь*), *holub* (původně na *-obь*), *dlask*, *hýl*. Jiná neodvozená jména měla staré formanty (přípony, případně koncovky), jež zanikly nebo je dnes nevyčleňujeme jako samostatné morfémy anebo jež jsou velmi neproduktivní (či byly neproduktivní již v historické době): *sokol* (*-olь*), *raroň* (*-ogь*), *kos* (*-sь*; příponu *-s* vyčleňují H-K), *orel* (*-lь*), *výr* (*-rь*), *kachna*, *žluna*, *vrána* (*-na*), *tuhyk* (*-ýk*), *kohout* (*-out < -utь*), *kalous* (*-ous < -ús*), *sýkora* (*-ora*) a *káně* (s koncovkou *-ě < -ja*). Morfeematická stavba se obtížně analyzuje u jmen s dvojí či s méně jasnou etymologií, např. u *jestřáb*, *strnad*, *drozd*. K neodvozeným jménům řadíme i fem. s frekventovanou koncovkou *-a*: *husa*, *krůta*, *koliha*, *sluka*, *sova*, *vlha*, *žluva*, *straka*.

Derivovaná jména. Odvozená jména tvoří asi 52,9% skupinu ze všech probraných názvů. Jediným derivačním postupem, jenž jsme zaznamenali, je sufixace. V následujícím přehledu uvádíme jednotlivá jména podle derivačních sufixů, jež jsme seřadili podle četnosti využití, resp. podle produktivity.

Jako nejproduktivnější se ukázal formant substantiv ženského rodu **-ka**: *potápka*, *volavka*, *čírka*, *ostralka*, *poštolka*, *křepelka*, *lyska*, *slípka*, *čejka*, *kukačka*, *pěvuška*, *čečetka*, *křivka*, *linduška*, *konopka*, *vlaštovka*, *cvrčilka*, *červenka*, *kavka*, *sojka*. Další feminina mají přípony jako **-ala** (*cvrčala*, *kvičala*), **-ice** (*slepice*, *pěnice*), **-ička** (*perlička*, *hrdlička*, *jiřička*), **-ule** (*břehule*) a **-va** (*pěnkava*).

Maskulina byla nejčastěji odvozována pomocí deminutivní přípony *-ek*, dále pomocí přípon *-ec*, *-ák* a *-ík* a dalších: **-ek** (*tetřívek*, *jeřábek*, *sýček*, *kulíšek*, *lelek*, *ledňáček* – první formant *led-* je přeložen z něm. *Eis-*, *dudek*, *čížek*, *šoupálek*, *rehek*, *špaček* – původně přejato ze střhn., *lejsek*), **-ec** (*krahujec*, *hlušec*, *vrabec*, *jikavec*, *skorec*, *krkavec*), **-ák** (*hvízdák*, *lžičák*, *morčák*, *luňák*, *moták*, *jespák*, *rybák*, *doupňák*), **-ík** (*kulík*, *mandelík*, *stehlík*, *zvonohlík*, *střízlík*, *mlynařík* – možná metaforické přenesení, *slavík*), **-ník** (*rákosník*, *brávník*, *ořešník*), **-íček** (*budníček*, *bramborníček* – možná metaforické jméno), **-al < -ělь** (*chřástal*), **-an** (*skřivan*), **-ač** (*bukač*), **-áč** (*hřivnác*), **-oš** (*kvakoš*), **-ouš** (*chocholouš*), **-tel < -elь** (*datel*).

Přejatá jména. Výrazně menší skupina přejatých jmen je tvořena přibližně 11,4 procenty jmen. Některá jména ptáků jsou přejatá z cizích jazyků, a to z něm. (*krocán, bažant, rorýs*), něm. nebo fr. (*berneška, bekasina, kalandra*), fr. (*kormorán*), r. (*kajka, hohol, kaholka*), p. (*dřemlík, puštík, sněhule*), sln. (*racek*), případně z jiného sl. jazyka (*pilich*) anebo z neznámého jazyka (*páv*). Byla přejímána s původními sufixy anebo v češtině získala nové zakončení, např. *kalandr-a, dřeml-ík, pušt-ík, sněh-ule, rac-ek*.

Kompozita – vlastní složeniny. Další menší skupinu (asi 9,3 %) tvoří složeniny, a to pouze složeniny vlastní. Jde o tato jména: *včelojed, koroptev* (dnes se vyčleňuje suf. *-ev*, původně *-va*), *drop, strakapoud, krutihlav, konipas, moudivláček* (s příp. *-ek*), *brhlík* (s příp. *-ík*), *sedmihlásek* (s příp. *-ek*), *koňadra, brkoslav, bělořit, havran*. Význam (a tedy i původní způsob utvoření) některých z těchto kompozit se během vývoje zastřel (*koroptev, drop, brhlík, koňadra, havran*).

Přenesená jména. Jména ptáků byla přenesena buď metonymicky (*polák, zvonek* s dem. příp. *-ek*), nebo metafericky (*králíček* s dem. suf. *-íček*). Tuto skupinu tvoří pouze zlomek jmen, asi 2,1 %.

5.3 Klasifikace jmen podle doby vzniku

Jména indoevropská: *husa, orel, jestřáb, jeřáb, sova* 3,6 %

Jména baltoslovanská: *tetřev, sluka, vlha, žluna, vrána* 3,6 %

Jména praslovanská: *čáp, labuť, káně, sup, luňák, poštolka, krahujec, sokol, raroh, kur, kohout, hlušec* (?), *křepelka, koroptev, jeřábek, chřástal, drop, koliba, holub, hrdlička, kukačka, sýček, lelek, dudek, datel, strakapoud, skřivan, vrabec, čечetka, stehlík, čížek, dlask, strnad, linduška, hýl, vlaštovka, brhlík, střízlík, sýkora, drozd* (možná ide.), *kvíčala, kos, slavík, kavka, havran, žluva, straka, sojka* 34,3 %

Jména česká (předobrozeňská): *bukač, volavka, kachna, čtřka, ostříž, dřemlík, slepice, krocán, krůta, perlička* (nejpozději 19. stol.), *bažant, páv, lyska, čejka, bekasina, jespák, rybák, rorýs, hřivnáč, doupňák, výr, kalous, ledňáček, mandelík, krutihlav, pěnkava, jikavec, zvonek, zvonohlík* (?), *chocholouš, konipas, konopka, kalandra, pěnice, rákosník, budníček, moudivláček, jiříčka, sedmihlásek, koňadra, králíček, mlynařík, rehek, cvrčala, brávník, špaček, brkoslav, červenka, lejsek, krkavec* 35,7 %

Jména obrozeňská (18. a 19. stol.): *potápka* (asi starší), *kormorán, hvízdák* (základ z doby předobrozeňské), *kajka, hohol, ostralka, lžičák, polák* (možná starší), *kaholka, morčák* (možná starší), *berneška, moták* (možná mladší), *pilich, včelojed* (starší, ale jako jméno hmyzu), *teřívěk* (?), *slípka* (základ z doby předobrozeňské), *kulík* (základ psl.), *racek, puštík, křivka, sněhule, břehule, šoupálek* (možná starší), *skorec* (základ psl.), *bělořit* (základ z doby předobrozeňské), *bramborníček* (?), *ťuhýk* (základ z doby předobrozeňské), *orešník* 20 %

Jména nová (20. stol.): *kvakoš, kulíšek* (základ psl.), *pěvuška, cvrčilka* 2,9 %

Z uvedeného přehledu je zřetelně patrné, že hlavními obdobími vzniku ptačích jmen bylo období praslovanštiny a následující staletí, kdy se zrodila česká jména. Století osmnácté, a především devatenácté rovněž představují etapu, kdy se v českém jazyce objevilo množství názvů pro ptáky, ať už nově utvořených, přejatých či přenesených. Nejstarší jména (indoevropská a z období baltoslovanské jednoty) spolu s nejnovějšími (z 20. stol.) představují nejméně početné soubory.

Celkový výsledek časového rozvržení vzniku jmen ptáků není překvapivý, nečekaným jevem je však to, že nová jména je možno registrovat i ve 20. stol. – nejmladší je asi *kvakoš*, jež vzniklo v 50. letech 20. stol. Zajímavé bude očekávání, zda i v tomto století bude čeština obohacena o další pojmenování – a zda to bude výsledek ornitologických výzkumů či vývoje samotného jazyka.

6. Závěr

identifikace se
na základě
hlasu ptáka

Díky etymologickému zkoumání sto čtyřiceti ptačích jmen jsme zjistili, že nejvyšší procento je onomatopoického původu. (Drobná poznámka je o tom rovněž v ESJS 6 327.) Převaha zvukomalebných jmen je ovlivněna prozaickým faktem: Ptáci, míněno třída *Aves*, jsou jedinou skupinou živočichů, již lze spolehlivě identifikovat nejen na základě morfologie těla, barvy, podle výskytu v určité lokalitě a chování, ale i podle hlasu. Akustické projevy všech druhů ptáků jsou natolik pestré a jedinečné, že lze podle nich určit jednotlivé ptačí specie, a někdy dokonce subspecie. Pouze výjimečně jsou hlasy některých ptáků takřka nerozlišitelné a zcela vzácně nevydávají žádný hlas. V ornitologické literatuře se proto vedle vnějšího popisu druhů zaznamenávají i jejich hlasové projevy. Bývá to spojeno s určitými obtížemi, protože existuje mnoho variant zápisů závislých na konkrétním autorově přístupu a na tom, co slyší. Nicméně potvrzuje to naši domněnku o tom, že lidé jsou schopni rozlišovat ptáky podle jejich hlasů. Často ani není možné spatřit je, protože jsou drobní, nenápadně zbarvení, schovaní v porostu ap., a pak není možná jiná identifikace než na základě akustického vjemu.

Většina jmen ptáků onomatopoického původu je utvořena podle hlasu, který ptáci vydávají, např. *čečetka* bylo utvořeno od interjekce *čet čet* odvozením pomocí suf. *-ka* apod. Většinou je motivace citoslovci skrytější, uvést můžeme třeba *tetřev*, v němž je skryto onomatopoeie „*t-k-t-k-t-k*“ napodobující první fázi jeho toku. Ve jméně je tento zvuk signalizován opakujícím se konsonantem *t* (jde o výsledek původní reduplikace slabiky *te*). Pochopitelně však musíme mít neustále na paměti, že napodobování ptačích hlasů onomatopoickými interjekcemi je velice variabilní, a to jak mezi ornitology, tak v lidovém pojetí. Ptačí zpěv je zvuk, který není možno přesně a jednoznačně zachytit grafickou soustavou, a to ani za pomoci grafémů vypůjčených z jiných jazyků. Stejně tak lidové pojetí ptačích hlasů je proměnlivé regionálně i v čase; např. Flajšhans NŘ 24 34 za běžné citoslovce pro napodobení hlasu vrány nebo havrana uvádí „*kvá-kvá*“ a od něj je odvozeno i sloveso *kvákat*. Dnes je podle našich zjištění běžná pouze nápodoba s využitím likvidy *-r-*, tzn. „*krá*“ a k ní sloveso *krákat*.

Některá z ptačích jmen zvukomalebného původu mají v sobě skryt interjekční základ, a kromě toho jsou srovnávána se slovesem hlasitého volání – *křičet*, které je spatřováno ve jménech jako *kavka*, *sova*, *kur* ap. Tato jména lze srovnat s paralelně utvořeným sti. *kāuti* „křičí“, sthn. *hūwo* a něm. *Eule* „sova“ atd. Pokor 535–536 tato slova odvozuje od ide. základů **kāu-*, *kēu-*, *kū-* „výt, houkat, skučet, kvílet“.

V předchozí kapitole o onomaziologických motivacích jsme se již zmínili o častém onomatopoickém pojmenování ptáků z řádu vrubozobých. Obecně však můžeme říci, že autonomní skupinu tvoří slovanské názvy pro širší okruh vodních ptáků. Většinou se sice ozývají specifickými hlasy, pomocí nichž je možné je odlišit, avšak tyto jejich hlasy lze zároveň všeobecně popsat přibližně jako gágání, gagotání, kvákání, trubení apod., jsou to hrubé, drsné, hlasité až hlučné zvuky. Mezi slovanskými jazyky proto existují

jména jako slk.d. *gaga* „husa“, r., ukr. *záza* „kajka“ (samice kvákají hlubokým hlasem), *zazápa* „potápka“, br. *záza* „kajka“. Hlas potápky roháče (*Podiceps cristatus*) se zapisuje jako zvukně hluboké „örrr“, v toku kvokavé „kök“.¹²⁸ Dále bychom v této skupině mohli jmenovat s.ch. *gávka* „kajka“, *gák* „volavka“ (volavka popelavá, *Ardea cinerea*, za letu volá drsné, chruplavé „kré“¹²⁹) nebo sln. *gága* „kachna“. Někdy je však jméno jen zdánlivě zvukomalebné, a proto je třeba přistupovat k výkladům obezřetně; např. b.d. *заяні́чка* „sluka“ je kompozitum ze základů b. *záza* „zobák“ a *нос* „nos“ (sluka má dlouhý zobák).

V této práci jsme se zabývali jmény několika desítek ptačích rodů a několika druhovými jmény, nebo jsme se o nich alespoň letmo zmínili. Množství variant, především dialektických, počet těchto jmen ještě násobí. Přesto je to jen nepatrný zlomek ze souboru všech zoologických názvů, který lze beze zbytku zpracovat velice obtížně, a pokud jde o nářeční podoby jmen, jejich úplné zpracování by zde bylo takřka nemožné. Uvědomíme-li si navíc časové proměny názvosloví a variant, zjistíme, že souboru ptačích jmen, který se nabízí k lingvistickému bádání, lze věnovat roky. Proto jsme se v celé práci řídili určitými faktory (viz kap. 2. Úvod), s jejichž pomocí jsme výběr jmen zúžili. Abychom však svou selektivní metodou uměle nevytvářeli uzavřený soubor ptačích druhů a jejich jmen, předkládáme ve dvou přílohách doplňující údaje, které by zároveň měly ukázat šíři tématu: Příloha 1 přináší úplný seznam ptačích druhů, které se vyskytují na území České republiky a Příloha 2 stručný přehled staršího ornitologického názvosloví.

¹²⁸ Dungal, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky, s. 16.

¹²⁹ Tamtéž, s. 26.

7. Přílohy

Příloha 1

Faunistická komise České republiky sestavila Seznam ptáků České republiky, rozdělený do šesti kategorií. První tři kategorie obsahují 401 druhů ptáků, jejichž výskyt ve volné přírodě na území naší republiky byl potvrzen k 26. 2. 2002. Jde o druhy pozorované alespoň jednou po roce 1950 včetně, pozorované pouze před rokem 1950 a o nepůvodní druhy, které vytvořily samostatně se rozmnožující populaci nebo jež k nám ojediněle zaletěly ze zahraničí. Dále seznam obsahuje soupis druhů, u nichž existuje důvodná pochybnost o jejich přirozeném výskytu, ale přirozený výskyt není vyloučen, druhů, které s velkou jistotou pocházejí ze zajetí, a druhů, o jejichž zařazení do výše uvedených kategorií dosud nebylo rozhodnuto.

Pro naše účely jsou důležité první tři kategorie. Protože obsahují celkem 401 položek, uvádíme pouze rodová jména:

Rody ptáků pozorovaných alespoň jednou po roce 1950 včetně:

potáplice (<i>Gavia</i>)	kajka (<i>Somateria, Polysticta</i>)
potápka (<i>Podiceps, Tachybaptus</i>)	hoholka (<i>Clangula</i>)
buňňák (<i>Fulmarus</i>)	turpan (<i>Melanitta</i>)
buňňáček (<i>Hydrobates</i>)	hohol (<i>Bucephala</i>)
terej (<i>Sula</i>)	morčák (<i>Merus</i>)
kormorán (<i>Phalacrocorax</i>)	kachnice (<i>Oxyura</i>)
pelikán (<i>Pelecanus</i>)	včelojed (<i>Pernis</i>)
volavka (<i>Ardea, Egretta, Ardeola, Bubulcus</i>)	luňák (<i>Milvus</i>)
kvakoš (<i>Nycticorax</i>)	orel (<i>Haliaeetus</i>)
bukač (<i>Botaurus</i>)	sup (<i>Neophron, Aegyptius, Gyps</i>)
bukáček (<i>Ixobrychus</i>)	orlík (<i>Circaetus</i>)
čáp (<i>Ciconia</i>)	moták (<i>Circus</i>)
ibis (<i>Plegadis</i>)	jestřáb, krahujec (<i>Accipiter</i>)
kolpík (<i>Platalea</i>)	káně (<i>Buteo</i>)
plameňák (<i>Phoenicopterus</i>)	orel (<i>Aquila, Hieraaetus</i>)
labuť (<i>Cygnus</i>)	orlovec (<i>Pandion</i>)
husa (<i>Anser</i>)	sokol, raroh, ostříž, poštolka, dřemlík (<i>Falco</i>)
berneška (<i>Branta</i>)	jeřábek (<i>Bonasa</i>)
husice (<i>Tadorna</i>)	tetřev (<i>Tetrao</i>)
kachna, kopřivka, lžičák, čírka, hvízdák, ostralka (<i>Anas</i>)	tetřívěk (<i>Lyrurus</i>)
zrzohlávka (<i>Netta</i>)	koroptev (<i>Perdix</i>)
polák (<i>Aythya</i>)	křepelka (<i>Coturnix</i>)
	chřástal (<i>Rallus, Porzana, Crex</i>)

lyska (*Fulica*)
 slípka (*Gallinula, Porphyrio*)
 jeřáb (*Grus*)
 drop (*Otis, Tetrax*)
 ústříčník (*Haematopus*)
 pisila (*Himantopus*)
 tenkozobec (*Recurvirostra*)
 dytík (*Burhinus*)
 ouhorlík (*Glareola*)
 kulík (*Charadrius, Pluvialis*)
 čejka, keptuška (*Vanellus*)
 jespák (*Calidris, Tryngites, Philomachus*)
 jespáček (*Limicola*)
 slučka (*Lymnocyptes*)
 bekasina (*Gallinago*)
 sluka (*Scolopax*)
 břehouš (*Limosa*)
 koliha (*Numenius*)
 vodouš (*Tringa, Xenus*)
 pisík (*Actitis*)
 kameňáček (*Arenaria*)
 lyskonoh (*Phalaropus*)
 chaluha (*Stercorarius*)
 racek (*Larus, Rissa*)
 rybák (*Sterna, Chlidonias*)
 alkoun (*Uria, Cephus, Alle*)
 holub (*Columba*)
 hrdlička (*Streptopelia*)
 kukačka (*Cuculus*)
 sova (*Tyto*)
 výr (*Bubo*)
 sovice (*Nyctea, Surnia*)
 puštík (*Strix*)
 kalous (*Asio*)
 sýc (*Aegolius*)
 sýček (*Athene*)
 kulíšek (*Glaucidium*)
 výreček (*Otus*)
 lelek (*Caprimulgus*)
 rorýs (*Apus*)
 ledňáček (*Alcedo*)
 vlha (*Merops*)
 mandelík (*Coracias*)
 dudek (*Upupa*)
 krutihlav (*Jynx*)
 žluna (*Picus*)
 datel (*Dryocopus*)
 strakapoud (*Dendrocopos*)
 datlík (*Picoides*)
 kalandra (*Melanocorypha*)
 chocholouš (*Galerida*)
 skřivan (*Alauda, Lullula, Eremophila*)
 vlaštovka (*Hirundo*)
 jiříčka (*Delichon*)
 břehule (*Riparia*)
 linduška (*Anthus*)
 konipas (*Motacilla*)
 brkoslav (*Bombycilla*)
 skorec (*Cinclus*)
 střízlík (*Troglodytes*)
 pěvuška (*Prunella*)
 červenka (*Erithacus*)
 slavík (*Luscinia*)
 rehek (*Phoenicurus*)
 bramborníček (*Saxicola*)
 bělořit (*Oenanthe*)
 skalník (*Monticola*)
 kos, drozd (*Turdus*)
 cvrčilka (*Locustella*)
 rákosník (*Acrocephalus*)
 sedmihlásek (*Hippolais*)
 pěnice (*Sylvia*)
 budníček (*Phylloscopus*)
 králíček (*Regulus*)
 lejsek (*Muscicapa, Ficedula*)
 sýkořice (*Panurus*)
 mlynařík (*Aegithalos*)
 sýkora (*Parus*)
 brhlík (*Sitta*)
 šoupálek (*Certhia*)
 zedníček (*Tichodroma*)
 moudivláček (*Remiz*)

žluva (*Oriolus*)
ťuhýk (*Lanius*)
krkavec, vrána, havran, kavka
(*Corvus*)
sojka (*Garrulus*)
straka (*Pica*)
ořešník (*Nucifraga*)
kavče (*Pyrrhocorax*)
špaček (*Sturnus*)
vrabec (*Passer*)

pěnkavák (*Montifringilla*)
pěnkava (*Fringilla*)
zvonohlík (*Serinus*)
zvonek, stehlík, čížek, konopka,
čečetka (*Carduelis*)
křivka (*Loxia*)
hýl (*Carpodacus, Pinicola, Pyrrhula*)
dlask (*Coccothraustes*)
strnad (*Calcarius, Emberiza*)

Rody ptáků pozorovaných pouze před rokem 1950 (vynecháváme rody, jež byly již zmíněny v předchozím seznamu):

buřňák (*Calonectris*)
luněk (*Elanus*)
drop (*Chlamydotis*)
běhulík (*Cursorius*)
alka (*Alca*)
stepokur (*Syrnhaptes*)

Nepůvodní rody ptáků, kteří vytvořili samostatně se rozmnožující populaci nebo již k nám ojedinele zaletěli ze zahraničí (vynecháváme rody, jež byly již zmíněny v předchozích seznamech):

ibis (*Threskiornis*)
husa (*Alopochen*)
kachnička (*Aix*)
bažant (*Phasianus, Syrmaticus*)
papoušek (*Myiopsitta*)

Příloha 2

Následující přehled starší ornitologické taxonomie uvádíme podle F. Bayera, *Prodromus českých obratlovců*, s. 36–195. Tato publikace měla pro naši problematiku podstatný význam, protože dnešní ornitologie v důsledku pokročilého bádání¹³⁰ zařazuje některé druhy ptáků do jiných rodů, čeledí či řádů, než jak tomu bylo v 19. stol. Tato publikace je tedy přínosná tím, že dobře slouží k identifikaci ptáků, kteří jsou ve starší literatuře uváděni pod původními názvy; téměř důsledně z ní jména přebíral F. Bartoš (*Dialektický slovník moravský*, Praha 1906).¹³¹

řád	čeleď
dravci (<i>Raptatores</i>):	sovy (<i>Strigidae</i>) supové (<i>Vulturidae</i>) dravci sokolovití (<i>Falconidae</i>)
datlové (<i>Pici</i>):	krutihlavi (<i>Jynidae</i>) datlové (<i>Picidae</i>)
kukačkovití (<i>Coccygomorphae</i>):	kukačky (<i>Cuculidae</i>) ledňáčci (<i>Alcedinidae</i>) vlhy (<i>Meropidae</i>) mandelíci (<i>Coraciidae</i>) dudci (<i>Upupidae</i>)
rorýsovití (<i>Cypselomorphae</i>):	lelkové (<i>Caprimulgidae</i>) rorýsi (<i>Cypselidae</i>) kolibřici (<i>Trochilidae</i>)
pěvci (<i>Passeres</i>):	pěvci vrabcovití (<i>Fringillidae</i>) skřivani (<i>Alaudidae</i>) zedníčkové (<i>Certhiidae</i>) vlašťovky (<i>Hirundinidae</i>) konipasi (<i>Motacillidae</i>) pěnice (<i>Silviidae</i>) střížící (<i>Troglodytidae</i>) drozdi (<i>Turdidae</i>) brkoslavi (<i>Ampelidae</i>) lejskové (<i>Muscicapidae</i>) ťuhýci (<i>Laniidae</i>) sýkory (<i>Paridae</i>) žluvy (<i>Oriolidae</i>)

¹³⁰ V současné době se klasifikace specií řídí i poznatky genetických výzkumů, ale nutno poznamenat, že je to metoda ještě natolik nová, že někteří zoologové stále věnují pozornost hlavně morfologickým rysům živočichů. Není vyloučeno, že v budoucnosti se dočkáme dalších změn v klasifikaci a taxonomii živočichů i rostlin.

¹³¹ Za upozornění na tuto skutečnost děkujeme Dr. V. Vohralíkovi.

	špačkové (<i>Sturnidae</i>)
	havrani (<i>Corvidae</i>)
holubi (<i>Columbae</i>):	holubovití (<i>Columbidae</i>)
kurovití (<i>Gallinaceae</i>):	kurové tetřevovití (<i>Tetraonidae</i>)
bahňáci (<i>Grallae</i>):	bahňáci dropovití (<i>Otididae</i>)
	bahňáci slukovití (<i>Scolopacidae</i>)
	kulíci (<i>Charadriidae</i>)
	chřastalové (<i>Rallidae</i>)
	jeřábi (<i>Gruidae</i>)
čápovití (<i>Ciconiae</i>):	volavky (<i>Ardeidae</i>)
	čápi (<i>Ciconiidae</i>)
	ibisové (<i>Hemiglottides</i>)
vrubozobí (<i>Lamellirostres</i>):	labutě (<i>Cygnidae</i>)
	husy (<i>Anseridae</i>)
	turpani (<i>Tadornidae</i>)
	kachny (<i>Anatidae</i>)
	plochonožky (<i>Fuligulidae</i>)
	morčáci (<i>Mergidae</i>)
veslaři (<i>Steganopodes</i>):	kormoráni (<i>Graculidae</i>)
dlouhokřídlí (<i>Longipennes</i>):	rackové (<i>Laridae</i>)
potápěči (<i>Impennes</i>):	potápky (<i>Colymbidae</i>)

8. Resumé

Diplomová práce se zabývá etymologickou a slovtvornou analýzou českých jmen ptáků, kterých pro tyto účely bylo nashromážděno sto čtyřicet. Přináší základní přehled dosavadních etymologií jednotlivých názvů a zároveň hledá možné nové výklady, především těch jmen, jež jsou poměrně mladá (z 18., 19. a 20. stol.). Při analýze formální stránky názvů se zaměřuje především na slovtvorné procesy, jež je možné z jejich historického vývoje vysledovat. Jedna kapitola je zvlášť věnována etymologiím některých nářečních jmen ptáků žijících volně v přírodě i názvů domestikovaného ptactva. Závěr práce přináší stručné klasifikace jmen – z hlediska pojmenovacích motivací, z hlediska slovtvorby a také klasifikaci podle doby jejich vzniku.

Klíčová slova

etymologie, jména ptáků, nářečí, názvy ptáků, nomenklatura, onomatopoeia, ornitologie, ptáci, sémantika, slovanské jazyky, slovtvorba

9. Rejstřík

Číslo strany vytištěné kurzivou signalizuje, že jménu ptáka je na této straně věnováno samostatné heslo. V rejstříku jsou uvedena pouze spisovná jména, nikoli nářeční, neboť jejich výčet by byl neúměrně dlouhý. Pokud je dialektismus od téhož základu jako spisovné označení ptáka, může ho čtenář najít podle něj, např. *labudek* pod *labuť*. V ostatních případech odkazujeme na kapitolu věnovanou nářečním jménům (kap. 4. Etymologie českých lidových jmen ptáků).

- bažant, 42, 116
bekasina, 46, 113, 116
bělořit, 23, 85, 112, 113, 116
berneška, 16, 25, 113, 116
bramborníček, 87, 113, 115, 116
brávník, 82, 113, 115, 116
brhlík, 76, 77, 113, 116
brkoslav, 84, 112, 113, 116
břehule, 48, 73, 112, 113, 115, 116
budníček, 74, 87, 112, 113, 115, 116
bukač, 19, 113, 115, 116
bukáček, 19
cvrčala, 26, 82, 112, 113, 115, 116
cvrčilka, 78, 113, 115, 116
čáp, 20, 95, 113, 114, 115, 116
čečetka, 66, 112, 113, 115, 116, 118
čejka, 14, 46, 97, 113, 115, 116
červenka, 84, 103, 112, 113, 115, 116
čírka, 23, 113, 115, 116
čížek, 68, 99, 113, 115, 116
datel, 60, 61, 62, 112, 113, 115, 116
dlask, 68, 82, 113, 115, 116
doupňák, 50, 113, 115, 116
drop, 41, 45, 113, 116
drozd, 14, 26, 81, 112, 113, 115, 116
dřemlík, 33, 113, 116
dudek, 59, 60, 113, 115, 116
havran, 89, 104, 112, 113, 114, 116
hlušec, 39, 40, 113, 115, 116
hohol, 9, 16, 24, 113, 116
hoholka, 24
holub, 29, 48, 49, 98, 110, 113, 115, 116
house, 22, 106
houser, 21, 22, 107
hrdlička, 11, 50, 51, 113, 115
hřivnáč, 49, 98, 113, 115, 116
husa, 9, 16, 22, 23, 106, 113, 115, 116
husice, 16, 18, 23
hvízdák, 9, 23, 113, 115, 116
hýl, 14, 71, 113, 115, 116
chocholouš, 69, 99, 100, 113, 115, 116
chřástal, 43, 44, 96, 113, 115, 116
jeřáb, 29, 41, 42, 43, 113, 115, 116
jeřábek, 29, 41, 113, 115, 116
jespák, 47, 113, 115
jestřáb, 9, 29, 30, 31, 96, 113, 114, 115, 116
jikavec, 66, 112, 113, 115, 116
jiříčka, 77, 112, 113, 115, 116
kačer, 21
kačka, 16, 21
kaholka, 16, 25, 113, 116
kachna, 16, 21, 24, 25, 107, 113, 115, 116
kachně, 21, 107
kachnice, 18, 21
kachnička, 21
kachyně, 12, 21
kajka, 9, 16, 23, 113, 116
kalandra, 72, 113, 116
kalous, 53, 57, 113, 115, 116
kamenáček, 97
káně, 26, 70, 113, 115, 116
kavče, 89
kavka, 26, 46, 53, 88, 89, 104, 113, 115, 116, 118
kohout, 37, 38, 108, 109, 113, 115, 116
koliha, 45, 46, 115, 116
koňadra, 9, 26, 79, 93, 113, 116
konipas, 71, 72, 100, 101, 112, 113, 116
konopka, 72, 113, 115, 116
kormorán, 16, 19, 25, 113, 116
koroptev, 36, 41, 45, 113, 116
kos, 83, 113, 115, 116
krahujec, 33, 34, 113, 115, 116
králíček, 78, 79, 113, 116
krkavec, 88, 104, 113, 115, 116
krocán, 38, 109, 113, 116
krůta, 38, 39, 109, 113, 115, 116
krutihlav, 62, 113, 116
křepelka, 40, 96, 113, 115, 116

křivka, 69, 70, 113, 115,
 116
 kukačka, 51, 52, 113, 115,
 116
 kulík, 45, 97, 113, 115,
 116
 kulíšek, 55, 113, 115, 116
 kur, 36, 37, 38, 41, 105,
 113, 115, 116, 118
 kuře, 26, 37, 108
 kvakoš, 19, 113, 115, 116,
 117
 kvíčala, 82, 113, 115, 116
 labuť, 24, 113, 115, 116
 ledňáček, 47, 50, 58, 113,
 114, 115, 116
 lejsek, 13, 33, 71, 85, 86,
 87, 112, 113, 115, 116
 lelek, 11, 57, 58, 98, 113,
 114, 115, 116
 linduška, 70, 99, 115, 116
 luňák, 28, 29, 113, 115,
 116
 lyska, 44, 97, 113, 115,
 116
 lžičák, 9, 25, 29, 113, 115,
 116
 mandelík, 59, 113, 115,
 116
 mlynařík, 80, 102, 113,
 115, 116
 morčák, 9, 25, 95, 113,
 115, 116
 moták, 29, 113, 115, 116
 moudivláček, 74, 112,
 113, 116
 orel, 26, 28, 113, 115, 116
 orlík, 28
 orlovec, 28
 ořešník, 92, 113, 115, 116
 ostralka, 24, 113, 115, 116
 ostříž, 32, 33, 96, 113,
 115, 116
 páv, 42, 113, 116
 pěnice, 64, 65, 73, 81,
 115, 116
 pěnkava, 64, 65, 66, 99,
 112, 113, 115
 perlička, 39, 113, 115,
 116
 pěvuška, 64, 113, 115,
 116
 pilich, 29, 113, 116
 polák, 9, 25, 113, 116
 poštolka, 32, 113, 115,
 116
 potápka, 16, 18, 95, 113,
 115, 116
 potáplice, 19
 pustovka, 32, 53, 57
 pušník, 53, 55, 56, 113,
 116
 racek, 47, 113, 116
 rákosník, 73, 112, 113,
 115
 raroh, 10, 35, 113, 115,
 116
 rehek, 80, 81, 103, 112,
 113, 115, 116
 rorýs, 14, 48, 97, 113, 116
 rybák, 47, 59, 113, 115,
 116
 sedmihlásek, 78, 101, 113,
 116
 skorec, 63, 80, 112, 113,
 115, 116
 skřivan, 63, 64, 80, 99,
 113, 115, 116
 skřivánek, 63
 slavík, 9, 72, 84, 85, 112,
 113, 115, 116
 slepice, 35, 38, 107, 108,
 109, 113, 115
 slípka, 38, 44, 113, 115,
 116
 slučka, 47
 sluka, 47, 113, 115, 116
 sněhule, 70, 113, 116
 sojka, 92, 112, 113, 115,
 116
 sokol, 34, 113, 115, 116
 sova, 9, 53, 54, 57, 113,
 115, 116, 118
 stehlík, 14, 17, 67, 71,
 112, 113, 115, 116
 straka, 91, 92, 112, 113,
 115, 116
 strakapoud, 61, 62, 87,
 113, 116
 strnad, 24, 69, 113, 115,
 116
 střízlík, 69, 77, 102, 112,
 113, 115, 116
 sup, 28, 113, 115, 116
 sýček, 53, 54, 55, 57, 87,
 98, 113, 115, 116
 sýkora, 9, 14, 26, 54, 78,
 102, 112, 115, 116
 šoupálek, 77, 113, 115,
 116
 špaček, 83, 113, 115, 116
 tetřev, 39, 40, 113, 115,
 116, 118
 tetřívek, 40, 113, 115, 116
 ťuhýk, 61, 87, 88, 113,
 115, 116
 včelojed, 33, 113, 116
 vlaštovka, 74, 75, 113,
 115, 116
 vlha, 60, 76, 91, 113, 115,
 116
 volavka, 19, 24, 113, 115,
 116
 vrabec, 64, 112, 113, 115,
 116
 vrána, 90, 112, 113, 115,
 116
 výr, 56, 57, 113, 115, 116
 výřeček, 57
 zvonek, 67, 68, 113, 116
 zvonohlík, 68, 99, 113,
 115, 116
 žluna, 62, 91, 113, 115,
 116
 žluva, 24, 91, 105, 112,
 113, 115, 116

10. Literatura

Lingvistická literatura

- Bachmann, L.: Nářečí na Vysokomýtsku. 1. vyd. Praha, Academia 2001. 204 s.
- Bartoš, F.: Dialektický slovník moravský. vyd. neuv. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1906. 566 s.
- Belaruska-ruski slovník. Belorussko-russkij slovar'. Red. K. K. Krapiva. vyd. neuv. Moskva, Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej 1962. 1048 s.
- Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 2. vyd. Warszawa, Wiedza Powszechna 1970. 808 s.
- Budziszewska, W.: Nazwy ptaków. In: Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. 1. vyd. Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1965, s. 93–125.
- Budziszewska, W.: Nazwy zwierząt domowych. In: Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. 1. vyd. Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1965, s. 55–78.
- Citoslovce. In: Mluvnice češtiny (2). Tvarosloví. 1. vyd. Praha, Academia 1986, s. 239–250.
- Claretus: Ptačí zahrádka. 1. vyd. Brno, Petrov 1991. 108 s.
- Český jazykový atlas 1–4. 1. vyd. Praha, Academia 1992, 1997, 1999, 2002.
- Daneš, F.: Klípe, NŘ, r. XXXIII, 1949, 5–6, s. 104–107.
- Drobnosti. NŘ, r. XXIV, 1940, 5–6, s. 186–192.
- Erhart, A. – Večerka, R.: Úvod do etymologie. 1. vyd. Praha, SPN 1981. 306 s.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského 1–12. 1. vyd. Praha, Academia 1989–2004.
- Fabián, J.: Slovník nespisovného jazyka valaského. 2. vyd. Valašské Meziříčí, Občanské sdružení Valašské Athény a N-Knihkupectví 2001. 136 s.
- Flajšhans, V.: Bohatství češtiny. NŘ, r. XXX, 1946, 2–3, s. 25–33.
- Flajšhans, V.: Naše řeč – ptačí. NŘ, r. XXIV, 1940, 2, s. 33–43.
- Flajšhans, V.: Ptačí jména a náš slovník. NŘ, r. XXIV, 1940, 7, s. 193–201.
- Herne, G.: Die slawischen Farbenbenennungen. Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung. vyd. neuv. Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB 1954. 148 s.
- Historický slovník slovenského jazyka I–V. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991, 1992, 1994, 1995, 2000.
- Holthausen, F.: Engl. culver – russ. gólubí „Taube“. Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Alterumskunde, r. 10, 1899, 1, s. 112.
- Holub, J. – Kopečný, F.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha, Státní nakl. učebnic 1952. 576 s.
- Holub, J. – Lyer, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. 4. vyd. Praha, SPN 1992. 488 s.

- Hora, K.: Bulharsko-český slovník. Bǎlgarsko-češki rečnik. 1. vyd. Praha, ČSAV 1959. 1072 s.
- Horodyska, H.: Nazwy koguta i kury w gwarach polskich, *Poradnik językowy*, 1963, 10, s. 423–428.
- Hujer, O.: Studie a články. In: *Príspevky k historii a dialektologii českého jazyka*. 1. vyd. Praha, Nakl. ČSAV 1961, s. 13–174.
- Il'jinskij: Slavjanskija etimologii. II. Prasl. *jastreǒbъ, *Russkij filologičeskij vestnikъ*, r. 60, 1908, s. 424–427.
- Jungmann, J.: Slovník česko-německý I–V. 2. vyd. Praha, Academia 1989, 1990.
- Kluge, F.: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*. 19. vyd. Berlin, Walter de Gruyter & Co., Berlin 30, 1963. 920 s.
- Klůz, Z.: Naše ptactvo v lidovém názvosloví a vědecké terminologii. 1. vyd. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1977. 212 s.
- Kopečný, F.: Základní všeslovanská slovní zásoba. 1. vyd. Praha, Academia 1981. 484 s.
- Kořínek, J. M.: Studie z oblasti onomatopoeje. Příspěvek k otázce indoevropského ablautu. vyd. neuv. Praha, FF UK 1934. 296 s.
- Kott, F. Š.: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický I–VII. vyd. neuv. Praha, Knihotiskárna Josefa Koláře 1878, 1880, 1882, 1884, 1887, 1890, 1893.
- Kott, F. Š.: Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému. vyd. neuv. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1910. 170 s.
- Kurimský, A. – Šišková, R. – Savický, N.: Ukrajinsko-český slovník I, II. 1. vyd. Praha, Academia 1994, 1996.
- Lang, P.: Praslov. astrǒbъ „accipiter“. *Listy filologické*, r. 51, 1924, 1, s. 20–28.
- Lietuvių-rusų kalbų žodynas. Litovsko-russkij slovar'. Red. Ch. Lemchenas. Vilnius, Mintis 1971. 896 s.
- Lingea Lexicon 2002, ver. 4.0, Lingea s.r.o. 1997–2001, elektronický německo-český slovník.
- Machek, V.: Einige slavische Vogelnamen, *Zeitschrift für slavische Philologie*, r. XX, 1948, 1, s. 29–51.
- Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vyd. Praha, Academia 1997. 872 s.
- Machek, V.: Výklady slov; špaček 1° (pták), *NŘ*, r. XXXIX, 1956, 9–10, s. 254–256.
- Mann, S. E.: *An Indo-European Comparative Dictionary*. 1. vyd. Hamburg, Buske 1984. 1682 sl.
- Mareš, F. V.: K metodice etymologického bádání: etymologie některých slovanských pojmenování ptáků onomatopoického původu. In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. 1. vyd. Praha, Torst 2000, s. 602–631.
- Martynov, V. V.: Italijskij ingredient v praslavjanskom (prasl. gosъ–goseť „gusъ“; prasl. gъrdlica–golobъ „golubъ“; prasl. kъlpъ–olbodъ „lebedъ“). In: *Jazyk v prostranstve i vremeni. K probleme glottogeneza slavjan*. vyd. neuv. Moskva, Nauka 1983, s. 64, 65–66, 74–75.

- Mirčev, K.: Za edno starobálgarsko naimenovanie na *kvačkata*. *Bálgarski ezik*, r. 9, 1959, 3, s. 252–253.
- Mrhačová, E. – Ponczová, R.: *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*. Česko-polský a polsko-český slovník. 1. vyd. FF OU, Šenov u Ostravy, Tilia 2003. 272 s.
- Oliva, K. a kol.: *Polsko-český slovník I, II*. 2. vyd. Praha, Academia 1999.
- Otrębski, J.: *Z dziejów wyrazów polskich*. *Język polski*. Organ Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, r. XLI, 1961, 3, s. 180–182.
- Ottův slovník naučný I–XXVII. *Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. vyd. neuv. Praha, J. Otto 1888–1908.
- Petleva, I. P.: *Etimologičeskije zametki po slavjanskoj leksike*. XXI (praslav. *poskonь; *sokolь). In: *Etimologija 2000–2002*. 1. vyd. Moskva, Nauka 2003, s. 16–23.
- Plesuma, A. – Slavinska, J.: *Latviešu-krievu vārdnīca*. *Latyšsko-russkij slovar'*. 1. vyd. Riga, Avots 1993. 322 s.
- Pokorny, J.: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. vyd. neuv. Bern–München, A. Francke AG 1949–1965.
- Pravidla českého pravopisu*. 1. vyd. Praha, Academia 1993. 392 s.
- Profous, A. – Svoboda, J.: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I–IV*. 1. vyd. Praha, Nakl. ČSAV 1954–1957.
- Příruční slovník jazyka českého I–VIII*. vyd. neuv. Praha, Státní nakladatelství, později SPN 1935–1937, 1937–1938, 1938–1940, 1941–1948, 1948–1951, 1951–1953, 1953–1955, 1955–1957.
- Rečnik na makedonskiot jazik so srpsko-hrvatski tolkuvanja I–III*. vyd. neuv. Red. B. Koneski. Skopje, Univerzitetska pečatnica 1961, 1965, 1966.
- Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*. 1. vyd. Voznice, Leda 2001. 752 s.
- Rejzek, J.: *Dvě česká zoonyma (rejsek, lejsek)*. In: *Bádání o jazycích a literaturách*. *Opera linguae bohemicae studentium*. vyd. neuv. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2002, s. 117–120.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXI*. vyd. neuv. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1880–1974.
- Sedláček, J. a kol.: *Srbocharvátsko-český slovník*. 1. vyd. Praha, Academia 1982. 988 s.
- Siebenschein, H. a kol.: *Německo-český slovník I, II*. 4. vyd. Praha, SPN 1988.
- Sławski, F.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. vyd. neuv. Kraków, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego 1952–1956.
- Snoj, M.: *Slovenski etimološki slovar*. 1. vyd. Ljubljana, Mladinska knjiga 1997. 902 s.
- Slovník spisovného jazyka českého I–VIII*. 2. vyd. Praha, Academia 1989.
- Stachovskij, S.: *Zametki o metodologii etimologičeskich issledovanij tureckich zaimstvovanij v serbsko-chorvatskom jazyke*. In: *Etimologija*. *Principy rekonstrukcii i metodika issledovanija*. 1. vyd. Moskva, Nauka 1965, s. 56–71.
- Škerlj, S. – Aleksić, R. – Latković, V.: *Slovensko-srbskohrvatski slovar*. *Slovenačko-srpskohrvatski rečnik I, II*. vyd. neuv. Ljubljana–Beograd, Prosveta 1964.
- Šmilauer, V.: *Jak se vyvíjelo české názvosloví zoologické*. *Čeďed' kachnovitých*, NŘ, r. XXIV, 1940, 5–6, s. 129–138.

- Šmilauer, V.: Výklady slov. Ze starého českého přírodopisu. NŘ, r. XXIV, 1940, 5–6, s. 209–213.
- Vasmer, M.: Etimologičeskij slovar' ruskogo jazyka, I–IV. 2. vyd. Moskva, Progress 1986, 1987.
- Vlček, J.: Russko-češskij slovar'. Rusko-český slovník. 3. vyd. Moskva, Russkij jazyk 1985. 776 s.
- Zubaty, J.: Studie a články. Výklady etymologické a lexikální, sv. 1., část I, II. vyd. neuv. Praha, Česká akademie věd a umění 1945, 1949.

Zoologická a další literatura

- Adámek, K. V.: VII. Hospodářství. In: Lid na Hlinecku. vyd. neuv. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1900, s. 191–207.
- Bayer, F.: II. Ptáci. Aves. In: Prodromus českých obratlovců. Soustavný přehled se stručnými diagnosami. vyd. neuv. Praha, Alois Wiesner 1894, s. 35–195.
- Brandl, P.: Vyhraje bobolink nad vlhovcem? Vesmír, r. 74, 1995, 4, s. 228.
- Česká společnost ornitologická (<http://www.birdlife.cz>)
- Dungel, J. – Hudec, K.: Atlas ptáků České a Slovenské republiky. 1. vyd. Praha, Academia 2001. 252 s.
- The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. Ed. W. J. M. Hagemeijer, M. J. Blair. 1. vyd. London, T & A D Poyser 1997. 912 s.
- Farrand, J.: Eastern Birds. New York, McGraw-Hill Book Company 1988. 816 s.
- Hudec, K.: České národní názvosloví ptáků – ano či ne? Vesmír, 74, 1995, 7, s. 393–394.
- Hudec, K. – Černý, W.: Fauna ČSSR. Ptáci I–III. 1. vyd. Praha, Academia 1972, 1977, 1983.
- Hudec, K. – Čapek, M. – Hanák, F. – Klimeš, J. – Pavíza, R.: Soustava a české názvosloví ptáků světa. World Bird Species: Checklist: Scientific and Czech Names. vyd. neuv. Přerov, Muzeum Komenského v Přerově 2003. 464 s.
- Hume, R.: Ptáci Evropy. 1. vyd. Praha, KK 2004. 448 s.
- Košťál, J.: Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého I, II. vyd. neuv. Velké Meziříčí, Nakladatelství Šaška a Frgala 1895. 196 s.
- Obratlovci – encyklopedický průvodce světem zvířat. Savci, ptáci, obojživelníci, plazi. 1. vyd. Praha, Nakladatelský dům OP 1994. 688 s.
- Steinbachův velký průvodce přírodou. Ptáci. vyd. neuv. Praha, GeoCenter 1995. 160 s.
- Stichmann, W. – Kretzschmar, E.: Svět zvířat kolem nás. Průvodce evropskou zvířenou. 1. vyd. Praha, Granit, s.r.o., 1998. 446 s.
- Zrzavý, J.: Šťastný nálezce pištce nezdobeného je očekáván. Vesmír, r. 74, 1995, 4, s. 227–228.